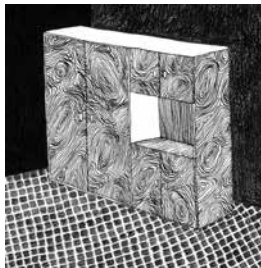

Sators

Proza

Intervija

Vēsture

Proza

Arvis Viguls. <i>Nekad nav par vēlu mainīt savu dzīvi</i>	2
Gunta Šnipke. <i>Anntante un citi zvēri</i>	5
Pauls Bankovskis. <i>Vēl vienmēr</i>	8
Ieva Ķilla. <i>Kas tur ir</i>	14
Otesa Mošfega. <i>Labojos</i>	16
Ani Ilkovs. <i>Nesakiet bērnam neko</i>	21

Dzeja

Lāsma Olte. <i>tumsā no visa spēka</i>	26
Margīta Gūtmane. <i>Mātes līnija</i>	28
Jāns Kross. <i>Pasaules atklāšana</i>	32
Valeriu Birgeu. <i>Sirmgalvis kurš dzen naglu</i>	36

Apskats

Arnis Koroševskis. <i>Literatūra spoguļi: latviešu proza 2010–2019</i>	38
Sintija Kampāne. <i>Dzejas ainava 2019</i>	48
Helmūts Betigers. <i>Vācu literatūra pēc 1989. gada</i>	53

Intervija

<i>Muižu bibliotēku vēstniece. Ar Kristīni Zaļumu sarunājas Mārtiņš Mintaurs</i>	56
--	----

Raksts

Skaidrīte Lasmane. <i>Provincialitāte kultūras ekosistēmā</i>	61
---	----

Refleksija

Artis Buks. <i>Uz Krievijas grābekļa</i>	64
Ineta Ziemele. <i>Vai patiesībai var iestāties noiļgums?</i>	70

Vēsture

Agris Dzenis. <i>Pašnoteikšanās sapnis</i>	73
--	----

Komentārs

Anda Kubuliņa. <i>Greizs vērtējums</i>	77
--	----

Eseja

Edvīns Raups. <i>Es tā negribēju</i>	80
--	----

Žurnāls *Domuzīme*.
Iznāk kopš 2015. gada.

Galvenā redaktore: Rudīte Kalpiņa
Literatūras nodaļas redaktors: Jānis Vādots
Vēstures nodaļas redaktors: Mārtiņš Mintaurs
Literārais redaktors un korektors: Jānis Kulmanis
Māksliniece: Sarmīte Māliņa

Izdevējs: a/s *Cits medijs*. Reģ. nr. 40103271624
Adrese: Bruņinieku iela 16, K-2, Rīga, LV-1001
www.facebook.com/domuzime.ir
Twitter: @Domuzime

E-pasts: redakcija.domuzime@gmail.com
Žurnāls elektroniski: las.am, ir.lv/abonesana/ir-domuzime/

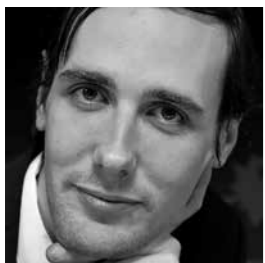

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansējumu
Iespējamā tipogrāfijā *Adverts*
Citējot atsauce uz *Domuzīmi* obligāta. Pārpublicēšanas
gadījumā nepieciešams saskaņojums ar žurnāla redakciju
Žurnālā publicētie materiāli ne vienmēr atspoguļo redakcijas
viedokli
Vāka ilustrācija — Krišs Salmanis

Paldies Marutai Babulei un Gunai Lejasmeierei par
palīdzību atsevišķu materiālu tapšanā!

Arvis Viguls

Nekad nav par vēlu mainīt savu dzīvi

Arvis Viguls (1987) ir latviešu dzejnieks, atdejojotājs un literatūrkritiķis. Studējis Latvijas Kultūras akadēmijā un Latvijas Mākslas akadēmijā. Iznākuši trīs dzejoļu krājumi: *Istaba* (2009.), *Dzejas dienu balva un Literatūras gada balva par labāko debiju*, 5:00 (2012., izvirzīts LALIGA-BA nominācijā *Labākais dzejoļu krājums, Annas Dagdas balva un Grāmata* (2018., *Dzejas dienu balva un Ojāra Vācieša prēmija* (2019.)).

Mūžam zaļā Ziedoņdārzā
Mūžam zaļā Ziedoņdārzā
Žebers

Vecākais referents Modris Bērziņš nostājās uz celiņa, kas veda parkā, un nesteidzīgi pārlūkoja visu, kas pletās priekšā. Skatienā jaucās gan apņēmība, gan zināmas bažas, it kā viņš atrastos ienaidnieka priekšā un novērtētu tā spēkus. Zālienā parka centrā divi strādnieki rušinājās ar grābekļiem pie neliela traktora. Viņš nespēja saprast, ko viņi tur varētu darīt. Varbūt vāc pārno lapu paliekas, viņš noprātoja, un suņu izkārnījumus, izsmēkus, atkritumus, visu, kas parādās, nokūstot sniega segai, — viņš pat iztēlojās driskainu šokolādes batoniņa iepakojumu, kas pēc sniegā un dubļos aizvadītajiem mēnešiem pagalam izbalējis, zaudējis krāsu. Sazin kādēļ viņš iedomājās, ka šokolādes batoniņš bija *Snickers*. Mutē saskrēja siekalas.

Zāle joprojām bija tajā brūni zaļajā tonī, kas ikvienam, kurš pazīst mēreno klimatu, spēj iedvest vien bezcerību vai vismaz skumjas. Modris Bērziņš nopūtās, atcerēdamies pagalam smago ziemu, un viņa pleci saguma. Caur koku zariem, kuros vien knapi varēja saredzēt pirmos pumpurus, spiedās pavasara saule. Cilvēki parkā, it kā nespēdami noticēt, ka silta diena pēc garās ziemas vairs vispār iespējama, lielākoties joprojām bija tērpušies pufīgās jakās un biezos mēteļos. Vien pār strādnieku traktora kravas kasti bija

pārliktas viņu netīrās darba virsdrēbes. Modris Bērziņš pamanīja, ka viens no viņiem paceļ no zemes melnu miskastes maisu, kurā, kā izskatījās, nekā daudz nebija, vien dažas riekšavas dražu. Haltūrē, viņš nodomāja un nodūra galvu, palūkodamies uz saviem apaviem, it kā pārbaudīdams, vai tie pienācīgi aizšņorēti, lai gan auklas bija vienkārši savelkamas, pateicoties «patentētajai ātrajai, pieguļošajai aizsaitēšanas sistēmai». Viņā ieklūda lepnums un apbrīns. «Ļoti viegli agresīva profila apvidus skriešanas apavi,» bija rakstīts mājaslapā, kurā viņš tos pasūtīja. Tie bija gandrīz visdārgākie no pieejamajiem, lai gan viņš plānoja, ka nāksies šķirties pat no krietni prāvākas summas. Un viņš bija tam gatavs. Skriešana nozīmē veselību, un veselībai nekā nedrīkst zēlot.

Viņš beidzot saņēmas un spēra soli pāri iedomātajai robežai, kas šķīra parku no viņa, Modra Bērziņa, iepriekšējās, mazkustīgās dzīves.

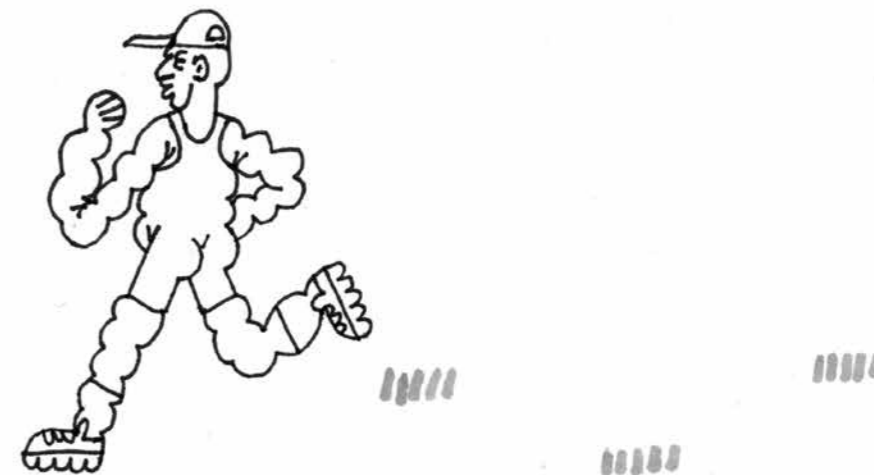
Nu arī viņa paša pavasaris, viņa atdzimšana bija sākusies.

Tā, vispirms iesildīšanās vingrinājumi, viņš prātoja, varbūt būtu jāizstaipa kāju muskuļi? Varbūt ar to tad varētu sākt. Viņš pienāca pie soliņa un uzlika uz tā kāju, un, pārliekdamies pāri, stiepa pirkstus preti agresīvā profila apavu purngaliem, viņam šķita, ka tā tas būtu jādara. Ceļgals nokrakšķēja, it kā pārlūztu sauss zars, un muskuļi iesmeldzās. Tad viņš šādi pastaipījās pāris reizes turp un atpakaļ.

Un tagad otru kāju... Nedaudz saskrēdamies, viņš samainīja kājas un atkārtēja to pašu. Uz brīdi pacēlis skatienu, viņš ieraudzīja kādus divdesmit gadus jaunu meiteni tieši tajā brīdī skrienam garām. Likās, meitenes lūpu kaktiņš tik tikko, tomēr saredzami pacēlās smīnā. Modris Bērziņš nostājās uz abām kājām, apņēmīgi, tomēr nezin kā atsīdamies pret soliņa malu.

Tā kā vajadzētu turpināt iesildīties, sagatavot ķermeni fiziskai slodzei, kas ar laiku un smagiem pūliņiem tam piešķirs formu, kāda pēc visiem likumiem pienāktos vecākajam referentam Modrim Bērziņam. Tomēr meitenes smīns iedūrās kaut kur pašapziņā tikpat sāpīgi kā soliņa stūris apakšstilbā, un vecākais referents metās skriešus, tajā pašā brīdī saprazdams, ka pieļāvis kļūdu. Uz otru pusi vajadzēja skriet, viņš domās sūkstījās, tagad būs jāskrien pretī meitenei, tieši viņas smīna lamatas.

No sākuma viņš uzņēma pārāk strauju gaitu, bet tad to pakāpeniski samazināja, cenšdamies atrast pareizo, ērtāko tempu. Viņš paskrēja garām sievietei un smēķējošam vīrietim viņai blakus, tad garām vairākiem tukšiem soliņiem, tad garām tipam melnā lietusmētelī, kurš aridzan smēķēja, otru roku turēdams mēteļa iekškabatā; tad viņš šķērsoja vienu no ieejām parkā, pa kuru nāca divas jaunas sievietes, katra stumdama bērnu ratiņus. Viņas abas varbūt arī neizskatījās līdzīgas, bet bērnu ratiņi bija identiski, vai identiski bija

Ilustrācija —
Jēkabs Noviks

arī bērni, to Modris Bērziņš nepaguva palūkot. Tad celiņš sadalījās, un viņš izvēlējās atzaru, kas solīja lielāku apli, prātā risinādams ko līdzīgu tiem matemātikas uzdevumiem ar diviem vilcieniem, kas dodas viens otram pretī no punkta A un punkta B, tikai pirmā vilciena vietā bija viņš pats, bet otra — meitenes smīns. Un tur nu viņa jau tuvojās vienkāršā haki krāsas auduma sporta tērpā, raitā riksī, kas, kā šķita, neprasiņa ne mazākās piepūles.

Varbūt laipni viņai uzsmaidīt, viņš iedomājās, kā nekā, tagad viņi abi ir piederīgi skrējēju sektai, taču viņa, pirms sasniegt attālumu, no kura varētu pamanīt draudzīgo smaidu, kas jau dzima viņam uz lūpām, pēkšņi nogriezās pa sānis celiņu, kas veda ārā no parka. Bērziņš pat sajūtās drusku tā kā vientuļš, tā kā pamests viens starp jaunajām māmiņām, slinkajiem strādniekiem un savādajiem cilvēkiem, kas smēķē no sazin kādēļ var atļauties darbdienā pulksten divos dirnēt uz soliņa parkā. Modrim Bērziņam pašam šajās divās nedēļās bija atvaļinājums, ko viņš bija paņēmis, lai veltītu fiziskās formas uzlabošanai un jauna, sportiska dzīvesveida sāksanai.

Viss bija sācies ar vienu vienīgu piezīmi, ko kādā vakarā, pirms doties pie miera, bija izteikusi Modra Bērziņa laulātā draudzene.

— Kā es milu tavu vēderiņu, — viņa teica, jau iekārtojusies zem segas, kamēr viņš vienās apakšbiksēs vēl stāvēja pie durvīm ar pirkstu uz gaismas slēdža. Gaisma nodzisa. Modris Bērziņš

palika stāvam tādā pašā pozā guļamistabas tumsā.

Pagāja kāda pusminūte.

— Kur tu paliki? — sieva jautāja.

Viņš neatbildēja un, sanicis un nodūris galvu, devās uz gultu, kurā pavadīja visu nakti mokošās pārdomās un tā arī neaizmīga.

Vēderiņš, vēderiņš... — Modris Bērziņš pie sevis atkārtēja, sākdam trešo apli parkā un prātā pārcilādams tās pašas domas, kas tonakt bija jaukušās pa galvu kā betona maisītājā. Ar katru nākamo apgriezīgu maisītājs griezās arvien ātrāk un masa veidojās arvien viendabīgāka, līdz aptuveni sešos no rīta bija palikusi vairs tikai viena ideja, stingra un konkrēta kā betona grīda. Bija jāsāk fiziski aktīvs dzīvesveids. 35 gadi ir īstais, nē, pēdējais brīdis, lai to darītu un pamazām nepārvērstos par tādu tusni kā Juris no viņa klases — resnais Juris, taukupika Juris, pupainais Juris...

Jā, Modris Bērziņš atcerējās, kā kopā ar pārējiem klasesbiedriem skolā ņirgājies par nabaga Juri. Jā, nepatīkamas atmiņas. Ko tur teikt. Tā kā pat sametās kauns, un viņa seja tumsā nosarka.

Arī tagad parkā asinis bija ieklūdušas Modra Bērziņa vaigos, viņam šķita, ka pagaidām viņš turas labi. Protams, viņš svīda zem — kā to soliņa preces apraksts — ūdensnecaurlaidīgajām un — kā tas izrādījās — stipri pieguļošajām biksēm, kas viņam lika justies neērti par savām ciskām. Tās, kā viņš nākamajā rītā pēc sievas piezīmes

Ar katru sirdspukstu, ar katru pulsa sitienu prātā haotiski uzplaiksnīja cits domu fragments. Tauki... Divpadsmit gadi... Tauki... Resnais...

bija pie spoguļa pārliecinājies, bija pārāk lielas un izskatījās smieklīgi, itin kā uzkratas uz viņa likajām, bet citādi apmēra ziņā vēl pieklājīgajām kājām. Vēders, pa kuru ārā no apakšbiksēm kā tāds ruds meža dzīvnieciņš augšup lida biezas spalvas, gan patiešām bija katastrofa. Kā viņš varēja nolaisties tik zemu? Kā to nepamanīja agrāk? Kā kaut kas tāds vispār iespējams, viņš sūkstījās, sašutis tiklab par pēkšņi ieraudzīto tauku slāni, cik par savu līdzšinējo aklumu pret to. Ieslēdzies vannasistabā, viņš ilgi lūkojās uz savu vēderu, un ar katru brīdi tas šķita augam lielāks, līdz atkal izgrūda no Modra Bērziņa prāta visas pārējās domas. Viņam likās, ka viņš sajūt apaļo vēderu smadzeņu vietā – veselu planētu savā galvā, taču ļumīgu kā bumbu, kas laiž ārā gaisu.

Tikai parkā viņš saprata, ka, neskatoties uz visiem padomrakstiem par pareizu skriešanu, ko pēdējās dienās bija izlasījis, viss, ko viņš spēja atcerēties, bija kaut kas no skolas, un arī tas tā, miglaini. Ieelpa caur degunu, izelpa caur muti... Vai tā bija pareizi? Rit-mā... Rit-mā... Viņš mēģināja atcerēties, kad pēdējo reizi būtu tā skrējis – ne ikdienišķas vajadzības dēļ, teiksim, lai paspētu uz autobusu, bet augstāka mērķa, tas ir, veselības labad vai vienkārši tādēļ, ka skolotājs tā lika. Modris Bērziņš atgādās, ka kopš skolas laika nav noskrējis vairāk par pārsimt metriem. Un kad tas bija? Kad tad viņš pēdējo reizi bija noskrējis pat tos pārsimt metrus? Ar autobusu viņš taču nebija braucis jau gadiem. Kur nu vēl skrējis tam pakaļ.

Ūdensnecaurlaidīgo bikšu aizmugures kabatiņā – ar rāvējslēdzēju – vēl viens mājaslapā solītais bonuss! – spiedās mašīnas atslēgas un drusku sāpīgi dūrās pēcpusē. Viņš bija atbraucis uz parku ar auto.

Pirmais, kas Modra Bērziņa nepatīkamajā situācijā varētu nākt prātā normālam cilvēkam, būtu sporta zāles abonements, taču trenāžieri, par kuriem viņam vispār nebija nekādas sajēgas, likās esam kaut kādi moku rīki, ko spētu nosapņot vien ārkārtīgi samaitāts un nežēlīgs prāts, un tad svišana vienā telpā ar svešiem cilvēkiem, doma par kopēju ģērbtuvu, kas jau atkal uzvēdīja atmiņas par sporta stundām skolā, pēc kurām visi bikstīja un apsmēja tuklo Juri, – tas viss uzdzina tikpat briesmīgas šausmas kā doma par nāvi, jo īpaši viņam, kurš nekad pat nelietoja pusuāru, bet vienmēr izmantoja atsevišķu tualetes kabīni, pat ja uz to bija jāgaida, lai tikai kāds uz viņu neskatītos brīdi, kad viņš ir tik ievainojams.

Vēl viens aplis, un Modris Bērziņš atkal paskrēja garām tipam lietusmēteli uz soliņa, kurš, viņu pamanijis, aši noglabāja iekškabatā kaut ko aizdomīgi līdzīgu mazajai šņabja pudelītei.

Modris Bērziņš juta, kā skriešanas apavu zoles, tieši kā to solīja mājaslapa, nodrošina teicamu saķeri ar parka celiņa segumu. Pat cilvēka

kauli spēj pilnībā atjaunoties septiņu gadu laikā, viņš atcerējās no nesen redzētā video feisbukā, bet tauki, tie paši tauki var palikt cilvēka ķermenī divpadsmit gadus...

Vēl viens aplis. Viņš vairs neelpoja kā iepriekš. Ieelpa caur degunu, izelpa caur muti... Nē, tagad viņš vienkārši elsoja caur muti kā noskrējies suns. Kā es milu tavu vēderiņu... vēderiņu, vēderiņu – vārdi atbalsojās apziņā, taču tos pārmāca viņa paša sirdspukstu klauzozņa.

Vai tam tiešām vajadzētu būt tik smagi? – viņš prātoja. Viņš iedomājās par savu kolēģi, kura vienmēr feisbukā dalījās ar datiem par katra rīta skrējiena maršrutu un pievarētajiem kilometriem no speciālas lietotnes un lika profilā lepnas bildes no maratona. Jā, viņa laikam bija skrējusi arī tajā pašā, kura laikā pilsētas galva zaudēja samaņu un nokļuva komā...

Un viņš vēl bija smējies par skrējējiem, tagad nu gan viņš saprata, izjuta līdz ar katru smeldzošo locītavu, līdz ar katru kapilāru zem ādas, kas bija pieplūdis asinīm, pat ar katru sviedru lāsi, ar kuru ķermenis centās samazināt piepūles paaugstināto iekšējo temperatūru – jā, viņš beidzot saprata, ka ikkatri noskrietie simt metri ir īsts varoņdarbs.

Vēl viens aplis. Šķita, viņš pat vairs nejūt atsevišķas ķermeņa daļas, viss likās esam vienkārši miesa vienā gabalā – pulsējoša, elsojoša, svistoša.

Nē, vēl tikai šis aplis, un tad būs jāliek miers. Vēl tikai šis...

Vēl nedaudz, vēl nedaudz... Tikai līdz tam soliņam, pie kura viņš bija stāpījis kājas, līdz šim iedomātajām aļā beigām, viņš nepadosies. Asinis denīšos dunēja tik skaļi, ka viņš pat vairs nedzirdēja savas elsas, viņš pat lāgā vairs neizšķīra savas domas šajos vesera belzienos.

Ar katru sirdspukstu, ar katru pulsa sitienu prātā haotiski uzplaiksnīja cits domu fragments. Tauki... Divpadsmit gadi... Tauki... Resnais... Juris... Vēde... ...riņš. Tusnis. Tus-nis...

Pēkšņi likās, ka viņa galva strauji sakustas kā bumba, ko pasper ar ieskrējienu, vai arī tā bija pati pasaule, kas sagriezās ap viņa galvu, viņš juta, ka zaudē līdzsvaru, ka krīt no kraujas lejā tukšumā... Un tad nezina no kurienes viņam tieši virsū vēlās dražu virpulis, it kā neskaidri, miglaini, tomēr tajā viņš pavisam skaidri samanija izbalējušu un apskretušu snikera papīriņu, sejas, sejas liecās viņam pāri, meitenes skrējējas smīns, murdēja balsis, viņš tik tikko spēja izšķirt «es milu tavu vēderiņu», bet tā nebija viņa sievas balss, kas brīdi uznira un tad atkal pazuda nirdzīgos pusaudžu smieklos, nē, tā bija, tā bija... Un tad tuvu pie viņa pēkšņi tik ārkārtīgi skaidra liecās tuklā klasesbiedra Jura seja (viņš gan nemaz nav mainījies, pazibēja Modra Bērziņa prātā), un tad tas, kas viņam likās esam Jura nirdzīgā balss, sauca: «Resnais Modris, taukupika Modris, pupainais Modris, tusnis, tus-nis...»

Bet tad, vēl reizi atbalsojusies viņa jau gandrīz apdzisušajā apziņā, pagaisa arī tā. ■

Gunta Šnipke

Anntante un citi zvēri

Stāsts

Gunta Šnipke (1955) ir dzejniece, arhitekte. Dzīvo Liepājā. Izdoti trīs dzejoļu krājumi: ...bērnī ienāca... (1995), ...un jūra (2008), Ceļi (2018), publikācijas arī vairākos kopkrājumos. Jaunākais krājums nominēts LALIGABA, un autore par to saņēmusi Starptautiskās Rakstnieku un tulkotāju mājas un Ventpils pilsētas domes balvu, kā arī Dzejas dienu balvu (2018).

Anntante to penteri no galvas zināja, dzīvoja Baseinielā, šuva un lāgiem nedēļām no mājas neizgāja. Melderi bija lielsaimnieki. Nē, bijušie lielsaimnieki. Vecākajam dēlam norakstīta saimniecība, pārējie laisti pie smalkiem Rīgas meistariem amatus mācīties un mudināti uz prātīgu apprecēšanos. Jānis mantojumu nodzēra, prātīgā precēšanās Melderiem nepadevās, tā aizgāja visa godība. Toties krievu laikos dzīvoja mierīgi katrs pie savām liestēm, ermoņikām un šūnamām mašīnām. Lai gan... Mierīga dzīvošana arī Melderiem nepadevās. Kas par to, ka siki augumā? Stipram jokam lielu vēderu nevajag. Vecais Paulis, par provi, reiz esot ar kaimiņu saderējis, ka noies no savas mājas līdz kūtij, uz katra soļa nopirzdamies, un vinnējis! Un tā vis nebija kāda nabagu sēta, kur kūtiņa otrāpus istabai, labs gabals bija, ko pirst.

Zāle pamazām pildījās. Priekšā iesēdās kunkuļkunkuļiem apspīlētā mežģiņu kleitā iežņaudzīts sievišķis ar uzkasītu matu čupu uz galvas un slābanu vīru pie sāniem – šis savu teātra nemīlestību tā drusku aplacinājis ar bufetes konjaciņu, šī sevi visu dāsni aplaistījusi ar *Sarkano Maskavu*. Kur tādi vienmēr rodas?! Nekas, atnāks Anntante...

Baseinielas namā tantei bija divas istabas jumta stāvā, kur pirms kara kalpotāji mitinājušies. Tā bija bijusi stacijas priekšnieka māja ar augstām kungu zālēm, krāsaini stiklotu verandu, ozolkoka ārdurvīm, puķu rundāļiem pie ielas un sakņu dārzu nomaļus. Kad nu gandrīz visi bija vienlīdzīgi kalpotāji, māja bija vienlīdzīgi komunālā – pieci dzīvokļi ar kopēju virtuvi, vannasistabu un ateju. Par dzīvokli skaitījās katram kāda istaba. Vai divas. Vai daudzas, kā pirmā dzīvokļa čigānam. Kopējās lietas varēja nodarīt apakšstāvā, bet ar pilnu spēku nama irnieku kopība varēja lietot tikai ateju, jo vannā čigāns audzēja nutriņas ar lieliem burkānkrašas zobiem. Viņam bija arī vistas verandā, baložu būdas pie logiem un trušu būri šur tur pa koridoriem. Kaujamās dabas daudzveidību vaiņagoja ļurīgā drāšu nožogojumā buldurējošs tītars. Lai izvairītos no tikšanās ar visu nolemto radību, dzīvokļu iemītnieki bija ietaisījuši katrs sev kādu virtuves kaktiņu istabās. Tāpat katram, mīļā miera labad, bija savs malkas strēķītis pagultē un sava bleķa vannīte vai tazikas pagaldē. Lai nieku dēļ nebūtu jākapelē uz ateju, katram bija arī savs spannītis. Anntantei pažobelē bija pilns komunālais komplekts, tomēr ciemiņus veda lejā – pa čikstošajām kāpnēm, caur milzīgo, auksto un pieputējušo virtuvi, garām nutriņu vannai... Tur tas bija – balts mierlaika fajansa pods! No čuguna skalojamās kastes resnā ķēdē nokarājās emaljēts keramikas rokturis ar uzrakstu *ZIEHEN. Wunderbar!* Jo sevišķi, cilvēkam, kuram paša mājās ateja sētā... Kas i, mērģele, podā iesprūdi vai zūiloni dzemdē?

Pirmais zvans. Varbūt Anntante nemaz

Tante taisni tobrīd, dullumu izgulējusi, paver acis, ierauga ainu, atceras dziesmu: «Trīs dakteri, trīs slakteri pie manas gultas stāv...»

neatnāks. Tā būtu vislabāk. Mammu tik daudzi pazina — pasniedzējai nepieklājās... Gandrīz nekas nepieklājās. Mammai darbs bija iedevis mietu, un viņa to bija norijusi. Tā taču saka? Kad turas tik pārlietu taisni. Varbūt viņai tomēr derētu drusku no Anntantes...

Visa dienišķā padarišana bija dibenistabā — malkas plīts, kerogāze, taziks, spannītis... Naktišķā arī — guļvieta bija blakus plītij. Saulainajā priekšistabā, kā tante smējās, Zālišu zālōnā pieņēma kundes. Uz sieviešu figūras manekena vienmēr bija kāda aizsākta štāte — trāklēdies vai tikai uzspraudīta. Skapjos glabājās zatiņš un kartūns, muarē un samts, pogas un podziņas visādu laiku konfekšu bundžās, pelēkās miderbantes un krāsainās apdares lentes kartona korpju kastēs, lielle mēteļu āķi un mazie kleitu āķīši... Neviens no trim skapiem nebija pie sienas — kā pārstumdīti, kā nupat ienesti, pusvirus, viss saturs kā uz izkrišanu. Bet nekrita vis! Tikai bija redzams. Bet aiztikt nedrīkstēja. Neko. Viss bija no kundēm priekš kundēm. Pa mazo lodziņu.

Mazā Anntante lielīgi cilāja pletizeri — riktīgs dzelzis, tādu vairs nav! Ar purkšķīgu troksni iesūkusi malciņu ūdens no alumīnija krūzītes, piepūta vaigus, izpurkšķot siksiku pilienu mākonī pār gludināmo gabalu. Matus viņa, kā rādās, tā kārtīgi nemaz nesukāja, tik arvien atstūma no pieres kādu šķipsnu un atsprauda ar mazu, liku ķemmiti. Tādas viņai bija vairākas. Lai tās pinkas acis nelien! Šuvējas darba tērps sastāvēja no špicainiem apakšsvārkjiem, ko daļēji apsedza rūtains flaneļa halāts, kuru augšpusē piesedza vaļīga aitādas veste ar daudzām kabatām. No tām pie vajadzības izvilkta plakano skroderu krītu, zīmējamo ziepīti, ulmaņlaika piņģerotu, saspraužamo adatu vai nagu vīlīti. Uz kreisās rokas, kur citi liek pulksteņus, bija piešallēts latviskiem rakstiem krustdūrienā izšūts adatu spilventiņš, ap kaklu apsviests metramērs, aiz auss aizsprauts ķimiskais zīmulis. Šujamām brillēm bija noņemtas kājiņas un pielikta gumija. Lai neaizņem ausis un nekrīt uz deguna!

Visu mantoto un pielāgotu skroderlietu starpā vienīgā progresa lieciniece bija šujmašīna — elektriskā, ar overloku. Elektrību zaga no dzelzceļnieku vadiem, kas gāja akurāt gar logu. Kāds no pielūdzējiem bija uztapinājis tādu kā simtkārtīgi palielinātu makšķerāķi, ko uzmet uz vadiem — šuj, Anniņ, cik gribi, nemaksā necik! Tante tik spieda pedāli ar austrumnieciskos musturos izšepēto filca čību. Tādas no pašas Ļeņingradas uz Jaungadu bija atsūtījis Toļiks, kuru Anntante bija atzinusi ilgākai mīlēšanai par pārāk jaunu un aizlaidusi pa etapu atpakaļ uz «roģinu». Čības, iedomājies?! Štob ķeplo bilo?! It kā Anna Zālīt būtu simtgadīga čāča! Viņai uz tādu sildīšanu bija gan atbilde, viņa tikai to krieviski nemācēja pareizi uzrakstīt, mammai jāno-

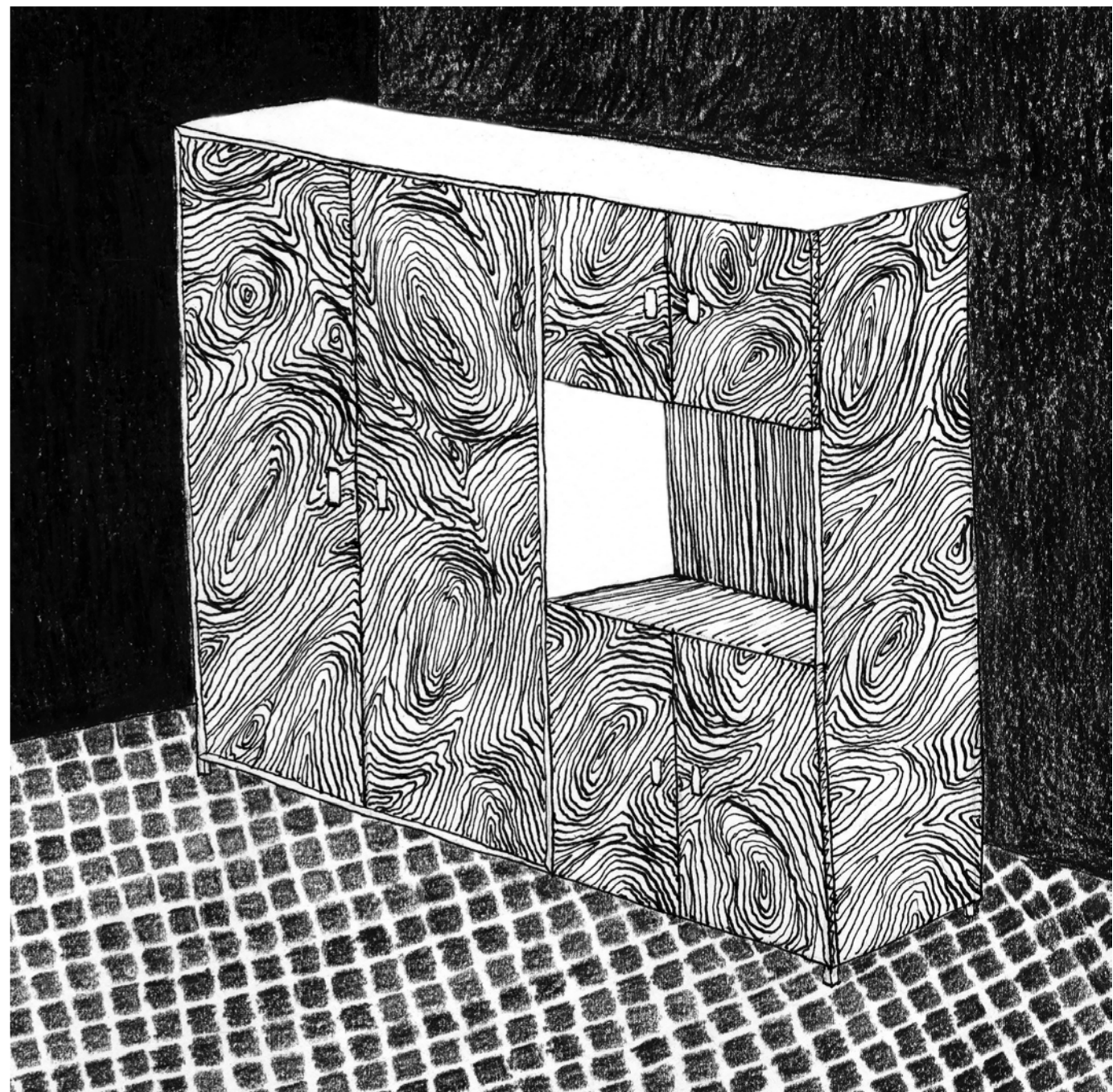
sūta telegramma: «*Tapki polučila Točka Ždu nočnuju rubašku Točka.*» Par Anntantes ilgošanos pēc jauna krievu naktskrekla tad nu bija informēta visa PSRS, vismaz tās daļa starp Liepāju un Ļeņingradu pilnīgi noteikti, arī Toļika pastniece un vecāki, jo telegrammas gāja bez aploksnēm — lasiet, apskaidiet... Čības atpakaļ nesūtīja, protama lieta. Dāvināts paliek dāvināts. Bet kā to žūliku āķi varēja nocelt, neaizejot pie tēviem?

Dobrij večer, Jeļizaveta Janovna! Mammais disertācijas vadītāja, līdz kaulam inteligenta pēterburgiete, gara, kupla matrona ar monumentālu stāju, guldzoši izdūdoja katru vārdu, katru «rrrj» izvirpinot tā, kā prot tikai franču valodu apguvušie! Ko tad viņa te? Ak, jā, viņa jau pat latviski saprata. Bet mamma vienalga bija Eliza Jāņa meita, E-lī-za... Otrais zvans!

Pasē bija rakstīts «Zālīt Anna». Zālītis, krievu oficiēris, Annu bija paņēmis ar visiem puikām, gods godam, adoptējis abus, krietns vīrs, lai viņam vieglas smiltis. Uzvārda nacionālās izcelsmes pazīmes bija pagaisušas dienesta reģistros, nu, un? Galvenais, ka cilvēks labs. Anntantei bija bijuši divi labi vīri. Viņai bija arī divi labi dēli: Pāvils no pirmā vīra, baptistu sludinātāja, pie kura viņa bija izskrējusi knapi pilngadīga, un Laimonis... no kāda, kas nebija bijis vīrs. Radu bērēs miklino lietu cilāja, viņa un šķetināja, vienmēr nonākot pie vienīgās iespējas — kāds no mežabrāļiem, citādi nevarēja būt, pēc šķiršanās ar to svēto vellu, kad Anna ar mazo bija pamukusi pie lauku radiem... Labi, ka vēl tāds Zālītis pēcāk gadījās, vismaz papīri puikāmi klāri. Puikas izauga, izdienēja... Zālōna stūrī joprojām bija krāsns ar palielu dobumu, kurā pusdienu ēdieni turējās silti. Ilgi turējās. Anna loloja abus dēlus, tomēr dievināja tikai Laimoni — eņģeļa seja, miksti, cirtaini mati, cukuriņš! Pēc dienesta cukurmati bija cieti un balti, un vīrietība... Šaut jau vēl varēja, tikai lodes bija tukšas. Ka jods to armiju saspēris, ar visām atombumbām! Pāvils arī pēcnācējus nebija pagādājis. Abi brāļi gan bija apņēmuši sievas «ar astītēm», bet nu... Bērns paliek bērns! Un punkts! Par aplamu muldēšanu tante bija nikna. Dikti. Kā pārdoša lauva. Cukuriņam tas punkts tomēr nospieda sirdi... Tur neko nevar grozīt. Prozit! Pr...o...hik... Pr...hrrrr... Sākumā Laimonis naudu ar dažādiem aizbildinājumiem lūdza, tad nikni pieprasīja... Visbeidzot Pāvils apkala mammais dzīvokļa durvis un nomainīja slēdzenes. Radi Zālišu neražu redzēja, bet gluži acis nebāza — tāpat katram savas utis kažokā, savi skeleti skapī. Nē, ko var plūtīt?! Anntantei skelets bija apaudzis ar pašas miesu. Priekškam tad Dievs cilvēkam kaulus devis?

Trešais zvans. Viss, neatnāca! Tomēr... Ka nav kas nelāgs gadījies, nupat tik pēc operācijas, knapi izkārpījās...

Pāvils esot mammai atradis, ar pliku dibenu ieģibušu tazikā. Žultsakmeņi nav joka

Ilustrācija —
Elīna Skrapce

lieta, tie dzīves rūgtumu krājot, krājot... Un tad — ka plēš! Operācija it kā bija veiksmīga, izņēma sauju ķeburainu minerāļu, iedeva līdzī, lai radi brinās. Bet drīz Anntantei sākās tāāādas sāpes, nu tādas — sit kaut nost, lai nav jāmokās. Veda atkal uz slimnīcu, grieza atkal vaļā... Tie mudaki tak bija vēderā veselumu mučkuli marles atstājuši. Otrās operācijas malači toties bija iedevuši par daudz narkozes — sit kaut nost, vecene nemostas. Sanākuši gudrajie no visām nodaļām ap dusētāju: «*Davaiķe dumāķ, što ģeļaķ buģem, pomrjot vdova oficera, ņe otmažemsja.*» A tante taisni tobrīd, dullumu izgulējusi, paver acis, ierauga ainu, atceras dziesmu: «Trīs dakteri, trīs slakteri pie manas gultas stāv...» Necik skaļi jau nejaudā-

ja gaviļēt, bet iepriecināja gan klausītājus. *Jei bogu! Prosnulasj, maķ tvoju!*

Šššvirkt, šššvirkt... Vietu ierādītājas sāka aizvilkt durvju aizkarus. Šur un tur kāds vēl ļāvās kaunīgam kreksķim, bet Anntante tipināja uz leju pa partera slīpumu, it kā visu mūžu to vien būtu darījusi — gaismām lēni dziedot, ienākusi teātra zālē, tērpusies brūnsarkana samta kleitā ar zvanveida piedurknēm, kuru augstajos šķēlumos vid spoži balta atlasa padrēbe. Mati savīti rullīti, rokā sudrabota somiņa, kājās sudrabotas kurpītes... Rindas galā par kādu puscentimetru pieliecās un cēlā pieticībā, lūpas knapi kustinot, pagodināja apstulboto radu bērnu ar izsmalcinātu uzrunu: «Ko sēdi kā pūce ņoci, palaid garrjām!» ■

Pauls Bankovskis

Vēl vienmēr*

Stāsti no Andrai Neiburgai
veltīta stāstu cikla

Pauls Bankovskis (1973) ir rakstnieks, vairāku stāstu krājumu, romānu un filmu scenāriju autors. Regulāri raksta dažādiem periodiskajiem izdevumiem. Kopš studēšanas Latvijas Universitātes filozofijas fakultātē dzīvo Rīgā. Stāstu cikls veltīts rakstniecei Andrai Neiburgai (1957—2019).

* Gan sarunās, gan rakstos Andra bija iecienījusi šādu izteiksmes formu, bet no «vēl arvien» vai «vēl joprojām», šķiet, vairījās.

Dzuba

Ar Dzubu jeb Dzubi sastapos drīz pēc tam, kad iepazīnos ar Andru. Tas nebija nekāds kaukāziešu izcelsmes personāžs, un vispār vārds bija jālieto sieviešu dzimtē. Vārda izcelsme bija meklējama padomju laikā augušo bērnu skaitāmpantiņā:

Dzuba, dzuba, dzuba, dzuba,

Dzuba, doņi, doņi mē,

A šarļi, buba, a šarļi buba

A šarļi buba, buba, buba, buba, ā!

A doņi mē, a šarļi bē... utt.

Dzuba bija amerikāņu Stafordšīras terjera kuce. Saskaņā ar šīs šķirnes suņiem izvīzītajām estētiskajām prasībām dzīvnieku izstādēs Dzubai būtu jākupē jeb jānogriež aste un ausis, taču Andra sunei visu bija atstājusi savās vietās, un domāju, ka Dzuba par to priecājās. Tagad astu un ausu kupēšana Latvijā ir aizliegta ar likumu, un var sacīt, ka Andra ar Dzubu bija pamanījušās aizsteigties laikam pa priekšu.

Mēs ar Andru iepazīnāmies laikā, kad avīzēs un televīzijā bieži parādījās satraucošas ziņas par suņu uzbrukumiem cilvēkiem. Dzubas šķirnes vai tai līdzīgs suns daudzdzīvokļu nama liftā bija sācis plosīt bērnu, parkā asinskārs dzīvnieks bija uzbrucis sievietei — šādu atgadījumu nebija mazums. Kāds gan tur brīnums, ka arī es iesākumā pret Dzubu izjutu zināmu piesardzību. Dzuba bija paprāva auguma, spēcīga, ar platām krūtīm, brangu skaustu un smagi stūrainam, cietam veserim līdzīgu galvu.

Drīz vien uzzināju, ka Rīgā Dzuba netiek vesta pastaigās pa ielu vai tuvējo parku, jo viņai esot ārkārtīgi bail no satiksmes un citiem pilsētas trokšņiem. Savas ikdienišķās vajadzības viņa nokārtoja mājas mazajā pagalmiņā, un vēl

pēc kāda laika Dzubas pavadišanu šajos isajos izskrējienos Andra uzticēja man.

Uz mūsu ceturtnā stāva dzīvokli varēja nokļūt ar liftu, un es uzreiz pamanīju, ka arī Dzuba i nedomā doties lejup pa kāpnēm, bet uzvedas kā pieredzējusi liftā braucēja. Kolidz atvērās lifta durvis, viņa aiz saites mani ierāva šaurajā kabinē. Tā mēs augšā un lejā izbraukājāmies daudzas jo daudzas reizes, un drīz vien es atskārtu, ka nekādus ļauni vardarbīgus nodomus Dzuba ne pret vienu neperina. Viņu interesēja ēdiens, mīlestība un iespēja izkustēties. To, saprotams, nezināja pārējie ēkas iemītnieki, bet jo īpaši apmeklētāji, jo bez dzīvokļiem mūsu kāpņu telpā bija arī vairāki biroji. Gadījušies liftā kopā ar mani un Dzubu, ļaudis parasti mēdza tramīgi ierauties kabīnes stūrī, bet citkārt vispār izmuka laukā jau nākamajā stāvā un tālāko ceļu mēroja pa kāpnēm.

Par liftu un Dzubu bija vēl kāds stāsts, kuru uztvēru kā brīdinošu pamācību. Dzuba bijusi kucēns, un Andra viņu vedusi laukā tādā saitē, kas mēdz automātiski atritināties un saritināties, mainot garumu. Dzuba, kā allaž, rāvusies uz priekšu, liftā iekšā. Tajā pašā mirklī durvis aizvērušās, un lifts sācis braukt lejup. Liftā braucošā Dzuba saites vienā galā, bet spolē satītais saites atlikums Andras rokā. Spole griezusies, saite ritinājusies, un Andra jau paguvusi iztēloties drūmu ainu — pirmajā stāvā lifta durvis atveras, un pie lifta griestiem karājas nepietiekama garuma saitē nožņaugts sunītis. Pa kaklu, pa galvu noskrējusi lejā pa kāpnēm, Andra pirmajā stāvā nonākusi gandrīz vienlaikus ar liftu, un tur, asti luncinādama un izbrīnā saraukusi pieri, viņu priecīgi sagaidījusi Dzuba — saite esot izritinājusies līdz pēdējam centimetram.

Kā jau minēju, Dzuba bija bailīgs suns, un jo īpaši viņa baidījās no ūdens — sākot ar dušu un beidzot ar jūru Miķeļtorņi. Dušā viņa no bailēm tricēja, drebēja un krita gar zemi, bet jūrā mēdza apslāpēt tikai ķepas. Arī par šo baiļu izcelsmi Andrai bija īpašs stāsts. Viņa bija nolēmusi Dzubu vēl pavisam mazu radināt pie ūdens un peldēšanās jūrā. Paņēmusi kucēnu klēpī, iebridusi jūrā un palaidusi viņos. Taču Dzuba nebija peldējusi, bet vienkārši nogrimusi. Un pa smilšaino jūras dibenu, gluži kā pa sauszemi, devusies krasta virzienā.

Laika gaitā es Dzubu iepazīnu labāk un pie viņas pieradu — viņa bija ne tikai bailīga, bet arī labsirdīga, varētu pat sacīt — naīva. Draudzību vai, iespējams, pat mīlestību viņa gaidīja no katra, kurš nāk, vienalga, vai tas būtu ceļmalā pamanīts kaķis, mazajā pagalmiņā nejauši sastapta žurka vai tukšajā Miķeļtorņa pludmalē pastaigāties atbraukusi sveša ģimene ar bērniem. Parasti gan viņas tuvošanās mēģinājumi tika pārprasti.

Viena no iecienītākajām Dzubas rotaļām brī-

Reiz uz Tērbatas ielas bija brīnišķīgas dāmas pārvaldīts antikvariāts. Biju ieradīs tur iegriezies un Andrai uzmeklēt visādus neparastus brīnumus. Šo porcelāna lellīti pamanīju uzreiz — tā bija ļoti līdzīga kādai Jūrmalas pludmalē uzņemtai Andras bērniņas fotogrāfijai.

Ilustrācija — Pauls Bankovskis

vā dabā bija mežonīgi ātri skrējieni taisnā līnijā, tēmējot tieši uz cilvēka kājām. Viņas mērķis bija paskriet cilvēkam garām maksimāli tuvu, no sadursmes tomēr izvairīties. Nezinātājs to, saprotams, varēja uztvert kā uzbrukuma sākumu. Jāņem turklāt vērā, ka bez visām rakstura īpatnībām Dzubai piemita arī zināma fiziska neveiklība, un, spēlējot šo spēli ar saimniekiem, viņa ne reizi vien par mata tiesu kļūdi-

Kas notika pēc tam, es nudian neatminos, attapāties tikai Indijā

jās, ar savu cieto pieri ietiecās izraudzītā rotālbiedra kājās un dažkārt to nogāza zemē.

Kad Dzuba sāka vārguļot, mūsu mājās jau bija parādījusies patversmes kaķene, kuru sākam saukt par Grietu. Un laikam Grieta pirmā pamanīja, ka ar suneni vairs nav labi. Dzubas mēģinājumus draudzēties viņa jau pašos pirmsākumos bija noraidījusi, un drīz vien abu starpā tika ievērota cieņpilna distance. Taču kādu vakaru, iznākuši no istabas, mēs ieraudzījām šādu ainu: Dzuba uz savas sedziņas aizmigusi guļ, bet Grieta sēž kāda pusmetra attālumā un ārkārtīgi uzmanīgi to vēro.

Drīz vien sākās braukāšana pie dakteriem, arvien jaunas un jaunas zāles un mēģinājumi dzīvniekam šīs zāles iekarot. Vēl nesen Dzubai ļoti patika braukt mašīnā. Viņas izpratnē tas allaž nozīmēja varbūtību, ka dosimies uz laukiem, uz Miķeļtorni. Braukt viņai patika tik ļoti, ka mašīnā viņa allaž gribēja ielēkt pirmā, un tas nekas, ka varbūt tā nemaz nebija mūsu mašīna. Bet tad Dzuba vairs nekur nelēca, tikai ar grūtībām rāpās, un vajadzēja viņai palīdzēt, līdz mašīnā viņu jau vajadzēja iecelt.

Prognozes nebija iepriecinošas, atlika vien lietot izrakstītās zāles un raudzīties, lai Dzubai nekas nesāp. Šķīta, vislielākās ciešanas viņai sagādāja pašas bezspēcība. Tās priekšā bezspēcīgi jutāmies arī mēs. Dzuba caurām dienām gulēja, bet mēs posāmies jau pirms pusgada ielānotajā ceļojumā uz Indiju.

Lidojums bija pašā rīta agrumā, bet koferus krāmējām līdz vēlai naktij. Asiņošana Dzubai sākās krietni pēc pusnakts, bridī, kad bijām nolēmuši pāris stundas tomēr nosnausties. Sazvanījām veterināro kliniku, pēc brīža ieradās samieģojies dakteris un secināja, ka nekas vairs nav līdzams. Viņš kaut ko iešļircināja Dzubai skautā, un jau pēc brīža viņa vairs neelpoja. Nemēģināja uztrausties kājās. Nemēģināja skriet.

Dzuba ielika melnā polietilēna maisā un aizveda. Gulēšana mums vairs nebija ne prātā. Mēs attaisījām vīna pudeli. Kas notika pēc tam, es nudian neatminos, attapāties tikai Indijā.

Opis un ome

Viņi bija satikušies pēc kara, kad viņš atgriezās no Sibīrijas lēģeriem. Ieslodzījums un smagie darbi nometnē viņu bija pagalam novārdzinājuši, viņš bija ticis pie tuberkulozes un tāpēc Rīgā nonāca slimnīcā. Viņa strādāja par medmāsu.

Uz Sibīriju Andras papu jeb opi, kā viņu ģimenē sāka saukt pēc mazmeitas piedzimšanas, aizsūtīja nevis tāpēc, ka viņš bija turīga būvnieka un namīpašnieka dēls, bet gan tāpēc, ka viņš bija dienējis vācu leģionā, komandējis

artilēristus un par karošanu saņēmis Dzelzs Krustu. Apprecēties viņš bija paguvis vēl pirms kara, piedzimusi meita, taču kara beigās ģimene no Latvijas aizbrauca. Pirmo sievu un meitu viņš tā arī nekad vairs nesatika.

Savukārt opja tēvam daudzas iespējamās ciešanas tika aiztaupītas. 1940. gadā, kad padomju varas iestādes nacionalizēja privātpašumus un atņēma viņam gandrīz visu, viņš vēl mēģinājis meklēt taisnību. Rakstijis vēstules tepat Rīgā un uz Maskavu, bet velti. No izsūtīšanas 1941. gadā namīpašnieka ģimenei bija izdevies izvairīties, jo visi bija aizbraukuši uz laukiem, bet pēckara represijas viņš nesagaidīja – mūžībā devās neilgi pirms kara beigām.

Pēc kara, Sibīrijas un slimnīcas opim sākās jauna dzīve. Nebija vairs lielā dzīvokļa pašā pilsētas centrā, nebija vairs braukšanas ar tēva auto un burāšanas pa Ķīsezeru. Visticamāk, arī viņš pats jau bija cits cilvēks.

Ome jeb Andras mamma, vēl padsmīgadīga meitene būdama, kara beigās kopā ar draudzeni un vācu karaspēku bija devusies uz Rietumiem un tikusi līdz pat Vācijai, līdz Konstances ezera piekrastei. Tomēr izlēma atgriezties, lika lietā gan drosmi, gan izdomu, ceļoja uz vilcienu jumtiem un nokļuva atpakaļ Rīgā.

Satikušies slimnīcā, opis un ome sāka dzīvot komunālā dzīvokļa istabiņā turpat netālu esošajā Zelļu ielā. Viss bija tā, kā jau tolaik komunālajos dzīvokļos pieņemts: virtuvē katram iemītniekam sava plīts, bet ateja kopēja – kāpņu telpā. Opis strādāja par krāsotāju un iemaņas apguva darba gaitā.

Andra piedzima jau vairākus gadus pēc Staļina nāves, laikā, kas mānīgi solīja to, ko tagad mēdz dēvēt par Hruščova atkusni. Taču atkusnis nekādu labsajūtu un labklājību neatnesa. Nupat bija apspiesta revolūcija Ungārijā, bet pēc gadiem desmit pienāca Prāgas pavasaris. Padomju valsts bija nonākusi tādā trūkumā, ka veikalos nebija iespējams iegādāties pat visvienkāršākās pārtikas preces, bet baltmaizi mazos, kopā salīpušos kukulišos jeb tā dēvētās saikas izsniedza tikai skolas bērniem.

Ja vien vispār vēsturē iespējams runāt par lūzuma punktiem, viens noteikti bija 20. gadsimta 70. gados, kad uz Latviju piesardzīgi sāka braukt trimdā nonākušie latvieši. Karš ģimeni bija izsvaidījis pa visu pasauli.

Apciemot Latvijā dzīvojošos radus tūristu grupā no Austrālijas pirmais ieradās Andras brālēns Andrejs, kurš vēlāk kļuva par ievērojamu arhitektu. Kopš tā laika Andrejs dzimtenē pabijis neskaitāmas reizes, viņš mēdz atgriezties vai ik gadu, taču šķiet, ka pirmais brauciens atmiņā palicis visspilgtāk. Un nu jau ir grūti pateikt, kurš no iespaidiem bijis stiprākais – visuresošā sajūta, ka ārzemju tūristi tiek izsekoti, nesankcionēta izbraukšana ārpus Rīgas robežām vai ome nezina kur sadabūtais un paga-

To, kā gulētājiem ziemas salā pie barakas sienas piesalst mati, opis prata smaidot pasniegt kā amizantus un senai pagājībai piederīgus stāstus

tavotais lasis, par kuru garšīgāks kopš tā laika vairs nekad nav baudīts.

Protams, to visu es zinu tikai pēc nostāstiem, ko man bija iespēja uzklautīt pēc tam, kad bijām iepazīnušies ar Andru. Opis tolaik vairs neuzskatīja par nepieciešamu kaut kur doties, dienas vadīja dzīvokli vienā no atgūtajiem sava tēva namīpašumiem, lasīja grāmatas un skatījās televīziju. Viņa sabiedrotais bija Abesinijas kaķis Murks, kuram patika snaust uz atpūtas krēsla atzveltnes, tieši virs opja pleca. Viņa attiecībās ar kaķi bija vērojama tā pati attieksme, ar kādu viņš lūkojās gan uz pieredzēto savā dzīvē, gan notiekošo tagadnē. Ja kaut kas bija uzmanības, sacīšanas vai stāstīšanas vērts, tas tika izteikts ar labsirdīgu ironiju, aiz kuras itin labi varēja samānīt nopietnu stingrību. Žēlošanās par Sibīrijā pārciesto un citiem nodarījumiem ģimenē nebija pieņemta. Bada radītās mokas vai, piemēram, to, kā gulētājiem ziemas salā pie barakas sienas piesalst mati, opis prata smaidot pasniegt kā amizantus un senai pagājībai piederīgus stāstus.

Pie šādiem stāstiem parasti nonāca ģimenes kopā sanākšanas reizēs – dzimšanas vai vārda dienās, Ziemassvētkos un Lieldienās. Jau itin drīz novērtēju šādos gadījumos izkopto tradīciju, varbūt pat var sacīt – rituālu, nozīmi. Vispirms tas atspoguļojās ēdienu izvēlē un galda klāšanas ieradumos, tomēr pats galvenais bija nepieciešamība visiem sanākt kopā. Omes jubilejās sveicējiem un svinētājiem piebiedrojās arī viņas draudzenes, un tad jau stāsti atzarojās un sazarojās citu dzimtu likteņos.

Ja svinības notika ome un opja dzīvokli, par ēdienu pagādāšanu, gatavošanu un galda klāšanu ome rūpējās pati. Saimnieciskās lietas bija ome pārziņā, un viņa gandrīz ik dienu ar riteņsomu devās uz tuvējo pārtikas veikalu. Citkārt gāja dažus kvartālus tālāk apģērbu veikalā palūkot, vai nebūs parādījusies kāda pievilcīga blūzīte.

Svētku un visas pārējās tradīcijas saļodzījās vienā naktī, kad opim palika slikti. Tika izsaukta neatliekamā medicīniskā palīdzība. Mūsdienu medicīnas sasniegumi ir apbrīnojami, un opis tika atdzīvināts, jo, kā mēs sapratām, viņš jau bija bridī stāvējis uz pašā nāves sliekšņa. Opi aizveda uz slimnīcu. Mēs viņu ik dienu braucām apraudzīt. Tagad šķiet, ka tas ilga mēnešiem, lai gan patiesībā aizritēja tikai kāda nedēļa. Pēc tam ome savā dzīvokli palika viena.

Viņa turpināja diendienā iet uz veikalu, vārīja zupas un gatavoja mērces, taču paša galvenā ēdāja vairs nebija. Opis gan savos ēšanas ieradumos allaž bija ārkārtīgi pieticīgs, un tomēr ome bija rūpējusies – griezusi, maisījusi, vārījusi, cepusi un šmorējusi. Tagad reizēm uz vakariņām pie ome mēdzām aiziet mēs ar Andru, citkārt ēdāji bija mazbērni. Svētku reizēs mēs tāpat turpinājām sanākt kopā vai

nu ome vai mūsu dzīvokli, tomēr varēja sajūst kaut kā būtiska trūkumu. Tā pagāja vairākas Lieldienas, vairāki Ziemsvētki. Ome parasti Ziemsvētkos noskaitīja vēl bērniībā iemācīto Friča Bārdas *Maza cilvēka vakara lūgšanu*:

— Dieviņ! Tu esi tik liels un labs!

Tev elkoņi stipri un gari;
kad dienā tos sniedzi caur mākoņiem,
Tu visus noglaidīti vari...

Un tad kaut kas pārtrūka arī omē, kādurīt viņa vairs nespēja piecelties. Ārsti darīja, ko spēja, taču ome palika guļam. Pēc slimnīcas ome savā dzīvokli vairs neatgriezās un dzīvoja pie mums. Sākumā par viņu gādāja Andra, bet ome stāvoklis neuzlabojās, Andrai bija ārkārtīgi daudz darba, un pie ome sāka nākt profesionāla aprūpētāja. Es sēdēju pie virtuves galda un rakstīju, bet viņas istabā mēdza skatīties televīziju. Pamazām ome spēki izsīka, un mēs viņu pārvedām uz vecu ļaužu aprūpes iestādi. Centāties apciemot, cik vien bieži iespējams. Ratiņkrēslā vizinājām omi uz tuvējo kafējnicu, kur viņa pie āra galdiņa mēdza izsmēķēt pa cigaretei. Smēķējusi viņa bija visu mūžu, un ārsts bija teicis, ka tagad šo ieradumu mēģināt atmet būtu tīrais neprāts.

Mums piezvanīja vakarā, lai gan jau pa dienu ome bija gaužām vārga. Kad ieradāmies, viņa bija aizmigusi, istabā valdīja puskrēsla, dega tikai maza naktslampiņa. Kad ome pamodās, Andra aizdedzināja un pasniedza viņai cigareti, ome ievilka dažus dūmus. Vēl pēc mirkļa mēs ar Andru istabā bijām palikuši divi vien. Andra smēķēšanu bija atmetusi un nesmēķēja vairs nekad.

Mēs atgriezāmies mājās. Vienā no dzīvokļiem tagad bija palikušas tikai kādreiz lietotas, vēl pavisam nesen dzīviem cilvēkiem vajadzīgas vai iemīļotas lietas.

Uz ārzemēm

Vai arī jums reizēm gadās pieķert sevi sajūtam, ka neatrodaties šeit un tagad, bet gan kādā citā vietā un laikā – vēsturiskā periodā vai ģeogrāfiskā vietā, «ārzemē»? Jūs sēžat kafējnicā kaut kur Parīzes ietves malā vai kanālmalā Venēcijā ar glāzi vīna, un laiks vienā acumirkli top pilnīgi cits.

Šo sajūtu spēj uzjundīt visdažādākie faktori – vienkārši saulaina diena, nakts provinces viesnīcā, iznākšana no slimnīcas, izkāpšana no lidmašīnas (vai lidmašīnas gaidīšana), patikama draugu kompānija vai absurdi dārgs un būtībā nevajadzīgs pirkums. Un tomēr tā uz mirkli ļauj nonākt ārpus ierastā, ārpus līdz šim zināmā. Par to visu aizdomājās kādurīt, pamodies ap

Tad kaut kas notika. Nē, tas nenotika vienā dienā, nedēļā vai mēnesī, taču pārmaiņas bija sajūtamas

četriem un mēģinādams saskaitīt, cik reižu dzīvē esmu pārvācies.

Pirmā pārvākšanās notika no Līgatnes uz Siguldu. Man varēja būt kādi četri. Vienīgā bagāža, ko atminos, bija spilvendrānās iesieta gultas veļa. Vidējam brālim dzīvoklis tika ierādīts pirmajā stāvā, mums — otrajā ar skatu uz lielizmēra metāla mucu jeb tvertņu ražošanas ceļu. Vienā no pirmajām dienām nokrita un sīkās drumstalās sašķīda brāļa importa lustra no balta, sarkana un oranža organiskā stikla. Laikam nebija pareizi pielikta. Bija kreņķis. Visapkārt mājai vēl aizvien valdīja būvlaukuma ņega — grēdas ar armatūras dzelžiem, būvgruži, cementa uzglabāšanai izbūvētas mucas ar slikti aizveramām ieejas durvīm galos, ceļamkrānu detaļas neatskārsta vajadzībai, dolomīta šķembu kaudze un vēl daudz kas cits. Tur tad nu mums bija jādzīvo.

Nākamajā pavasarī notika tradicionālā, Vladimira Iljiča Ļeņina dzimšanas dienai pieskaņotā Komunistiskā sestdienas talka. Mājas priekšā esošajā lidzenumā traktors izraka prāvu bedri, visas drizas tajā tika apglabātas, bet virsū sastādīti vietējā purvēli pagādāti bērziņi un priedes. Gandrīz kā tādās ārzemēs.

Nākamā pārvākšanās reize bija jau pēc tam, kad iepazinās ar savu pirmo meiteni un nākamo sievu. Sākām dzīvot pie viņas vecākiem. Savā ziņā tas bija kritiens atpakaļ pagātnē — tur bija sausā mazmājiņa un vienīgi no āra pumpja iegūstams auksts ūdens. Toties sekss bija gandrīz kā ārzemēs, lai gan ārzemēs nedz viens, nedz otrs mēs tolaik vēl nebijām bijuši.

Patiess lēciens ārzemju virzienā bija sava dzīvokļa noirēšana Rīgā, dzīvokļa remonts un meitas piedzimšana. Uz visu šo notikumu fona bijām gatavi pieciest pat tādas neērtības kā dzīvokļa saimnieces vizītes agros izejamo dienu rītos un ar visādām grabžām pieblīveta otra istaba, kurā, kā skaitījās, nedrīkstēja spert kāju.

Pirmā nopietnā dzīvesvietas maiņa nāca jau pēc kāzām un bērna piedzimšanas. Mēs tikām pie sava nekustamā īpašuma avārijas stāvoklī esošā pašvaldības īpašumā un diviem kaimiņiem — izbijuša precēta pāra, alkoholiķa kara veterāna un viņa kundzes uz nervu sabrukuma sliekšņa. Nekustamais īpašums bija nopietna lieta, tam bija jāmaina skaņas un siltumizolācija, jāierīko jaunas grīdas, jāpasūtina jauni logi, apkures telpas vietā jāierīko pieklājīga vannasistaba, jāuzstāda moderns apkures katls un siltā ūdens boilers — vārdu sakot, jāveic simt un viens lielāks vai mazāks, taču allaž pārsteidzoši dārgs darbs. Vislētākā izrādījās rāpšanās uz jumta, paša spēkiem ar piķa pindzeli aizziežot ruberoīdā radušās plaisas, pa kurām lietus laikā no virtuves griestiem gar elektrības vadiem pludoja ūdens.

Mēs izšķīrāmies drīz pēc mana pirmā Amerikas brauciena. Anna vēl bija pavisam maza, Uzvaras parkā spēra pirmos soļus. Abi ar sievu strādājām *Dienā*, un grūti kontrolējams darba režīms drīz vien apēda mūsu vēlēšanos un spēju būt kopā un dzīvot zem viena jumta. Un tad decembrī Prozas lasījumos es satiku Andru.

Drīz sākās mūsu kopējais stāsts, vispirms tas nesniedzās tālāk par Daugavpils šoseju, Ķegumu vai Lucavsalu, taču pamazām vien attālumi pieauga — mēs braucām uz Taizemi, Indonēziju, Indiju, Šrilanku. Andra ārkārtīgi alka redzēt pasauli. Pavisam drīz pēc mūsu iepazīšanās es saņēmu stipendiju Zolitūdes Akadēmijā Štutgartē Vācijā, un bijām spiesti dzīvot nošķirtībā. Taču Andra mēdza mani apciemot, un mugurā viņai bija īpaši šim nolūkam nopirkts maigi rozā mētelītis.

Pēc manas atgriešanās mēs sākām dzīvot kopā. Pazīstams advokāts, par to neko neprasot, palīdzēja uzrakstīt laulību līgumu un tikt galā ar šķiršanās formalitātēm.

Es zinu, kādreizējie draugi un paziņas uz to visu raudzījās šķībi. Galvenais iemesls bija mūsu gadu starpība. Man bija vienalga, jo vienīgo jēgu un piepildījumu es saskatīju abpusējā un beznosacījuma mīlestībā.

Taču tad kaut kas notika. Nē, tas nenotika vienā dienā, nedēļā vai mēnesī, taču pārmaiņas bija sajūtamas, pat ja ar acīm nesaredzamas. Ar mūsu mīlestību kaut kas bija atgadījies. Es turpināju pēcpusdienās iepirkties, mēdzu gatavot vakariņas, mēs kopā skatījāmies un apspriedām filmas, izlasītās grāmatas vai redzētās teātra izrādes, tomēr tas vairs nebija tāpat kā senāk. Mēs sēdējām pie virtuves galda un kaldinājām nākotnes ceļojumu plānus, bet ne pie kāda rezultāta nonākt piepeši vairs nespējām.

Arvien biežāk pamanīju, ka pārāk daudz mēdzu iedzert. Iedzeršana līdzēja gan mazināt ikdienā uzkrājušos trauksmi, gan vakaros vienkārši aizmigt. Iedzēris es atkal spēju sajusties rāms un laimīgs.

Ari tajā vakarā, kad mani uzmodināja ūdens šalkoņa virtuvē. Izlietne bija ūdens pilna, Andra turpat blakus, un, mēģinādams uzklaustīt pa tālruni saņemtās jucekliģās instrukcijas, centos Andras vēl aizvien silto un šķietami tik dzīvo ķermeni atdzīvināt. Vēl pirms mirkļa izsiņā viņa bija rakstījusi, ka esot laimīga.

Virtuves centrā esošo izlietni es pēc tam vairs nespēju lietot, man pat bija grūti atgriezt krānu, lai tējkannā ielietu ūdeni. Un tāpat bija ar daudzām citām lietām, kam kopīgi bijām pieskārušies, ko bijām uzgājuši kādos ārzemju tirdziņos, kas bija dāvinātas vai nonākušas pie mums pavisam nejaušā ceļā.

Tomēr dažas no tām es esmu paņēmis līdzī uz savu jauno dzīvesvietu. Man tās nav

Kad nonācām kanāla malā, piepeši jutu, ka mans prāts kā tāds galvā savākts koncentrāts ir atdalīts no miesas

zaudētas pagātnes liecības, drīzāk muzejos skatāmiem artefaktiem līdzīgi apliecinājumi tam, ka jebkurai pagātnei seko arī nākotne. Un man tāda vēl vismaz pagaidām ir — es jauzu.

Tieši no Amsterdamas

Ar Andru iepazinās ar interneta starpniecību brīdī pirms stāstu krājuma *Stum, stum* iznākšanas. Tas notika pirms daudziem gadiem, tagad šķiet — tālā pagātnē. Sociālie tikli ar tajos patlaban pieejamajām iespējām vēl nebija radīti, un notika tāda kā taustīšanās, apgūstot visu, kas internetā iespējams. Nu jau uzskati ir mainījušies, bet tolaik viens no priekšnoteikumiem dzīvei interneta vidē bija anonimitāte — visi pārsvarā darbojās, aizslēpušies aiz segvārdiem, pseidonīmiem, ari es.

Portālā *Delfi* tika ieviesta sadaļa *Esplanāde*, kurā tika publicēti redakcijai iesūtīti dzejoliši — parakstīti ar kaut kādu pseidonīmu, protams. Ari es tur sāku šo to iesniegt, un itin drīz ar vienu no *Esplanādes* autoriem sākās savdabīgs poētisks dialogs, varbūt pat strīds. Pēc kāda laika mans anonīmais sarunu biedrs, par kura patieso identitāti man jau bija zināmas aizdomas, atsūtīja interneta saiti, un es nonācu pavisam īpatnējā paralēlajā pasaulē. Tā bija pasaule, kurā segvārdos ieslēpušies ļaudis rakstīja virtuālas dienasgrāmatas, rakstīto apsprieda un komentēja. Viens rakstīja labāk un interesantāk, cits ne tik labi un varbūt pārāk personiski vai ezotēriski, tomēr kopums radīja strauji augoša organisma iespaidu. Es piedrojos jeb, kā tagad teiktu, piedraugojos.

Drīz vien pievērsu uzmanību vienai no dienasgrāmatu autorēm — viņas rakstītajā vājums nemēģināja izlikties par spēku, šķietami ikdienišķas norises iemantoja jēgu, bet to visu caurauda godīgums un atklātība. Komentāros pie viņas rakstītā mēs laiku pa laikam pārmijām pa vārdam, un es pamanīju, ka viņas ierakstus esmu sācis gaidīt.

Dažkārt dienasgrāmatu anonīmie rakstītāji mēdza rīkot nelielas mājas ballītes. Bez viņa dzeršanas un mielošanās ballīšu viesi centās uzminēt, kurš vai kura tad slēpjas aiz viena vai otra segvārda. Mums ar Andru uzminēšana izdevās itin žigli, un, kad viesi sāka izklist, mēs viņas mašīnā aizbraucām līdz pašam sniegā ieputinātās Ķīpsalas galam.

Var jau būt, ka man tik viegli izdevās uzminēt Andras segvārdu tāpēc, ka biju viņu jau pāris reizes satīcis. Tas notika neilgi pirms *Stum, stum* izdošanas. Andra piedalījās Prozas lasījumos, Dzelzceļa vēstures muzejā lasīja vienu no grāmatā iekļautajiem stāstiem un ļoti pārsala. Lai gan tolaik dzīvoju Pārdaugavā, piedāvāju viņu

aizvest līdz centram. Andru reiz biju satīcis vēl pirms tam — operas *Klīstošais holandiešu* pirmizrādē, uz kuru viņa bija atnākusi kopā ar meitu Katrīnu. Katrīna tajā laikā gaidīja sava pirmā dēla piedzimšanu, bet Andra pēcāk šo satikšanos teicās aizmirsusi.

Lai arī savstarpēji atklājuši identitātes, mēs turpinājām rakstīt savās dienasgrāmatās, un reiz kāds no mūsu draugiem ierosināja aizbraukt uz Amsterdamu. Daļa mana prāta apzinājās, ka tā ir avantūra, varbūt pat pilnīgs trakums, un tomēr es nolēmu, ka jābrauc. Nākamā aina, kas palikusi atmiņā ir šāda: mēs četratā jau esam Amsterdamā, un es pa bruģi un pāri tramvaja slīdēm, bet pēc tam augšā pa šaurām viesnīcas kāpnēm velku Andras koferi.

Amsterdamā man, protams, bija jāizmēģina viss, kas citviet ir aizliegts. Andra šajā ziņā bija atturīgāka, viņa palika pie savām cigaretēm, bet es, pat būdams nesmēķētājs, uzskatīju bezmaz vai par pienākumu uzpīpēt zāli. Diemžēl vai par laimi nekādas ārpusaulīgas sajūtas mani neizkūņojās, un es nospriedu, ka tas nekad nekļūs par manu vaļasprieku. Pavisam citādi bija ar sēnēm. Tajā laikā Amsterdamā pavisam likumīgi varēja iegādāties svaigas halucinogēnas sēnes. Esmu liels sēņošanas un sēņu cienītājs un iespēju iepazīt tādas sēnes nedrīkstēju palaist garām. Iegādājos vienu iepakojumu, kurā bija 3—4 paprāvas sēnes. Vienu no sēnēm apēdu kafējnīcas tualetē, un mūsu draugi, kas turp devās pēc tam, ziņoja, ka visa tualete smaržojot pēc sēnēm. Neko īpašu es neizjutu, un paēduši mēs devāmies atpakaļ uz viesnīcu.

Kad nonācām kanāla malā, piepeši jutu, ka mans prāts kā tāds galvā savākts koncentrāts ir atdalīts no miesas. Miesa turpināja sakarīgi kustēties līdz draugiem, bet prāts spēja klejot uz priekšu un atpakaļ, pa labi un pa kreisi, šurpu un turpu. Viesnīcā mans ķermenis ievēlās gultā, bet prāts turpināja runāt — līdz vēlai naktij es Andrai stāstīju tomātu stādīšanas un kopšanas noslēpumus (jāizkniebj lapu «padusēs» izlīdušie jaunie dzinumi u. tml.). Tā tas sākās.

Ilgu laiku mēs satikāmies ārpus mājām, vai nu manā, vai Andras mašīnā braucām, kur deguns rāda, bet katrā ziņā laukā no pilsētas, dažreiz pat līdz Liepājai. Andra mašīnā smēķēja, man nebija nekas iebilstams. Es sapratu, ka viņu milu un milu arī viņas pīpēšanu — parasti viņa to sāka jau agri no rīta kopā ar pirmo kafiju.

Pienāca pavasaris, tad vasara. Peldošajā mājā *Noass* notika Andras *Stum, stum* iznākšanai vel-tīts pasākums, kurā viņas draugi publikai lasīja priekšā fragmentus no grāmatas. Ja kādam no klātesošajiem vēl nebija zināms vai isti skaidrs, kas īsti ar Andru un mani notiek, pēc man uzticētā fragmenta nolasišanas tas vairs nevarēja palikt nekāds noslēpums. ■

Ieva Ķilla

Kas tur ir

Stāsts

Ieva Ķilla (1995) ir tulkotāja, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes studente. Ar šo stāstu debitē prozā. Stāsts atzinīgi novērtēts 2019. gada Kurzemes Prozas lasījumos.

Jau dienām un nedēļām ilgi manās domās kā mežmalā izmests kucēns smilkst viens vienīgs jautājums, kas jūs, iespējams, ļoti aizvainos vai pavisam nedaudz aizskars, bet varbūt neatstās nekādu iespaidu, taču jebkurā gadījumā man nekas cits neatliek, kā to uzdot. Tad nu, lūk, sakiet man, kā lai es izsvēpēju jūs no sava prāta?

Es vairs nevaru sevi izdālāt kā konfektes un piparkūkas no Ziemassvētku paciņām. Es vairs nevaru sevi atdot katram skatienam, smaidam, vienaldzībai, tikpat katram vārdam, cik klusēšanai, katram «lūdzu», katram «piedod» un katram «aizeju». Skaidrības labad jāmin, ka, sakot «nevaru», es tieši to arī domāju – visa mana būtība gluži vienkārši ir kļuvusi par treknu mīnusu dzīves grāmatvedības bilancē, un es jau ar bažām slapstos un gaidu parādu piedzinējus, kas noteikti drīz klauvēs pie durvīm, pieprasot pierādījumus manai eksistencei, lai pārlicinātos, ka dievišķie būvmateriāli nav izniekoti veltiģi. Man, protams, nebūtu itin nekā, ko šiem debesu taisnīguma nesējiem piedāvāt, tāpēc, šķiet, ir pienācis laiks rīkoties, kas varbūt neso la neko labu jums, toties man dod niecīgu cerību, ka mana anihilācija kosmosa grafikā tiks pārcelta uz nedaudz tālāku nākotni.

Jāatzīst, ka jūs būtu pārsteigti, ieraugot, cik maz manī ir manis un cik daudz tur ir jūsu. Es esmu kā kaleidoskops, kas saliekts kopā no mūža laikā satikto cilvēku uzmanības un esības lauskām. Manī jūs bezgalīgi spoguļojaties cits citā, es jūs visus jūtu tik dziļi un neizbēgami, ka pasaule guļ man virsū kā smaga un raupja betona plāksne. Bez jums manis, visticamāk, nav vispār. Es esmu kā caurspīdīgs biķeris, kurā katrs ielej no sevis to, kam citur nav bijis vietas, un jūs jau sen plūstat pāri malām, bet es sliktu, plaušās burbuļo smieklī un asaras, dusmas un glāsti, aizvainojumi un piedošanas, viss

jūsu neticami pilnīgais skaistums un spītīgais neglītums.

Pieļauju, ka ir patikami piederēt sev. No rīta pamosties un būt tam cilvēkam, kura acis lūkojas tev pretī no vannasistabas spoguļa, savā ķermenī iet uz darbu vai skolu, vai citās gaitās un pa ceļam neizbirt kā iepļisušai cukura pakai, vakarā nolikt galvu uz spilvena, skaidri zinot, ka tā esi tu, kas iemieg starp šīm sienām ar noplukušajām, taču tik un tā miļajām tapetēm – jo kaut īslaicīgs apkārtnes nemainīgums un sevpiederīgums ir vienīgais, kas ļauj neizšķīst pavisam, kā tuklām lietus lāsēm plīstot pret balkona malu.

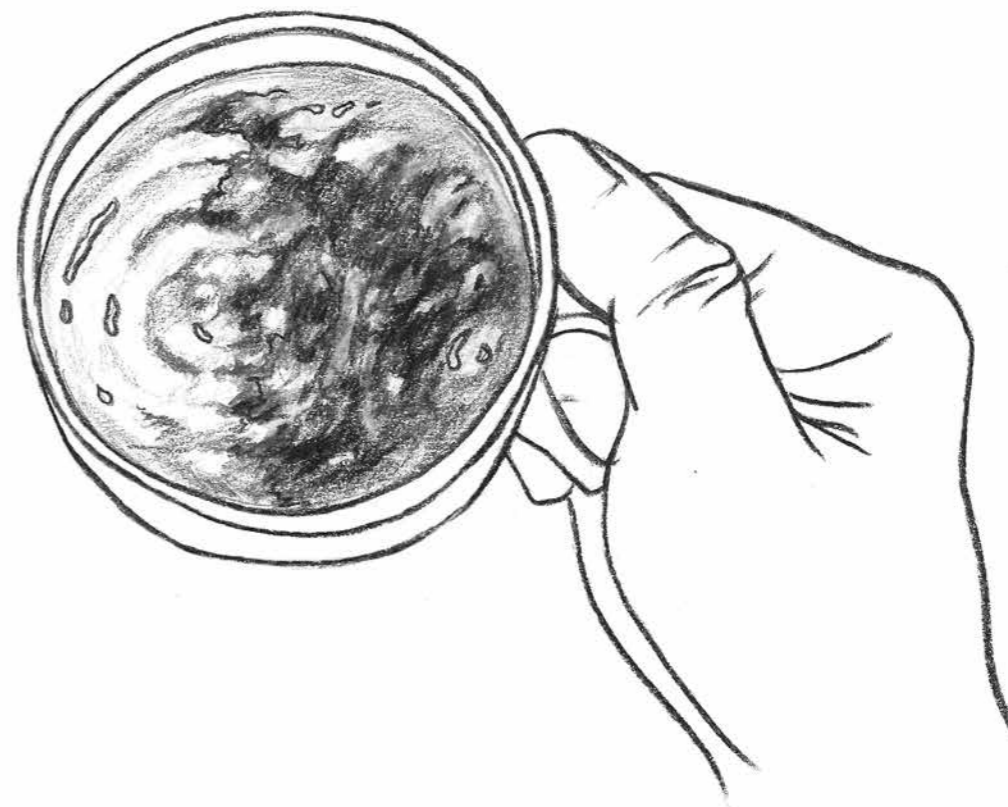
Es jums esmu piederējusi nepiedodami, nepieņemami ilgi. Es tikpat kā vairs neēdu un tikpat kā vairs neguļu, kā apsēsta klaiņoju pa pilsētas ielām, kur naktīs laternas lej oranžu krāsu pār pieklusušo bruģi un reizēm dažos logos vēl spīd gaismā, es vienmēr prātoju par citu cilvēku dzīvēm aiz jauniem plastmasas logiem un vecām koka rūtīm, aiz lētām poliestera lupatām un dārgiem samta aizkariem. Dažkārt iztēlojos, kā ielidinu siku akmentiņu kādā gaišā logā, tas piesardzīgi paveras un pagurusi, taču laipna balss vaicā: «Kas tur ir?» Un es atbildu, ka nezinu, bet droši vien jau, ka es. Tad tumsnīgā balss mani pasauc uz trīsdesmit ceturto dzīvokli otrajā kāpņu telpā no sētas puses, un, kā jau tas parasti ar ciemiņiem notiek, mēs ieejam virtuvē un apsēžamies pie galda, es un balss, un tur krūzēs kūp zaļā tēja, jo tieši ar tādu, nevis melno vai augļu, tā mani sagaidītu, un balss man jautā, vai es vēl ilgi taisos sevi meklēt iztukšotās ielās un svešos dzīvokļos, ja galu galā es nevaru būt nekur citur, kā tikai tur, kur jau esmu. Es neatbildu un sildu rokas pie karstās krūzes, un pētu tumši sarkanos atlasa aizkarus, kas no iekšpuses nedaudz atgādina asinis izmirkušus palagus, bet šī līdzība mani nebiedē, drīzāk atsauc realitātē, un es nometu zālajā pacelto siko akmeni sev pie kājām.

Dienās man patik vērot, kā vecāki vai vecvecāki pastaigājas kopā ar bērniem, un es vienmēr klusībā ceru, kaut nu viņi būtu vieni no laimīgajiem, kam neaptrūktos mīlestības un nenāktos uzzināt, kas ir vientulība, un tā arī viņi paņem daļiņu no manis, un, mums citam no cita attālinoties, uz ietves izritinās sudraba diegs, un es izirstu pa solim vien. Varbūt viņos paliek kāds vairāk vai mazāk mirklīgs manis nospiedums, kā zīmējums, kas uz notvaikojuša stikla izgaist tikpat ātri kā tapis, un simtiem ģimeņu turpina iet pastaigās, un es turpinu atrist.

Tikai nepārprotiet, es apzinos, ka jums nav ne jausmas par savu patvaļīgo mitināšanos manā prātā, galu galā, ne es prasu ires maksu, ne lieku novilkt apavus vai iznest miskasti, neizrādu pretenzijas par skaļo mūziku, ar sakostiem zobiem paciešu ballītes, traukus nomazgāju un izdegušās spuldzītes nomainu pati. Lielākā daļa

Ieva Ķilla

Kas tur ir

Ilustrācija — Sandra Alksne

no jums pat nenojauš par manu eksistenci vai nepievērš tai ne mazāko vērību, un tas nekas, jo, kā redzat, es pati neesmu droša, vai vispār te esmu.

Grūti pateikt, kurā brīdī manis vairs nebija, – varbūt mātes klēpi es vēl biju es, neskarta un pilnvērtīga savā patībā, bet, pārgriežot nabas-saiti, savienojums pārtrūka, un šī jaunā, aukstā un nedraudzīgā atmosfēra mani pārņēma savā varā, un es kļuvu par visa notiekošā sateku. Varbūt es no sevis aizgāju, kad man pirmoreiz salauza sirdi, kas notika visai neilgi pēc tam, – cik paradoksāli, ka sirds, šis dedzīgais kareivis, kas neatlaidīgi un droši soļo uz priekšu gadiem no vietas, vienā acumirkli var sabirt putekļos kā neapdomīgi pirkstos pacelts sens papīruss, un tas, miļie, ir neapšaubāms pierādījums, ka sirdij vieta ir muzejā, stikla kastē ar precīzi noregulētu temperatūru un mitrumu, pustumsā, lai neizbalētu no pārāk ciešiem skatieniem, turklāt šis būtu dārgākais muzejs pasaulē, jo vienīgais veids, kā piekļūt kāda sirdij, būtu savu pie ieejas atstājot ķilā, – likumsakarīgi, ka tas vienlaikus būtu arī visretāk apmeklētais muzejs pasaulē.

Ja nu šajā visā ir kas apbrīnojams, tā ir mana stūrgalvīgā neatlaidība, mans pārdrošais akluks pret acimredzamo. Es arvien no jauna meklēju sevi visabsurdākajās vietās tikai, lai katrā no

tām atstātu vēl kādu daļu sevis, meklēju savas esības apliecinājumu citu acīs, bet tās vienmēr mani aprij kā atvari. Varbūt jums pamazām top skaidrāks, kāpēc es tik ļoti vēlos jūs no sevis izmēzt, cik visaptveroša un nospiedoša ir jūsu klātbūtne, tomēr man ir nelāga priekšnojauta, ka tas nav iespējams, ka šī ģenerāltīrīšana, par ko tā sapņoju, aizslaucītu arī vienīgo, kas mani veido par kaut ko, to raustīgo hologrammu, ko es uzdošu par sevi. Viss, ko es jūsos redzu un kas neizbēgami kļūst par daļu no manis, viss, kas mani atbalsojas kā tukšā dzelzceļa stacijā, tas jau sen ir saausts biežā, visu pārklājošā segā, un bez jums, jā, bez jums manis tiešām nebūtu. Varbūt man nemaz nevajag piederēt sev, jo tad es vienā elpas vilcienā neizdzīvotu simtiem dzīvju, tad man cauri neplūstu pārplīnā un krāčainā upe, kas sevi nes laika smagumu un kam tāpēc ļauts pa reizei iziet no krastiem, lai no jauna sajustu, uz kuriem to sauc.

Ir ap diviem naktī, es, kā ierasts, nespēdama ne aizmigt, ne ko iesākt, sēžu gultā ar zaļās tējas krūzi rokās un pēkšņi izdzirdu kaut ko atsitāmies pret logu sev aiz muguras. Es pieceļos, paveru vispirms aizkaru sārtu audumu, tad pašu logu, un, tumsai gandrīz noslāpējot manu piesardzīgo «kas tur ir?», atbildē rēgojas tikai ierastie koka māju apveidi ielas otrā pusē un salikušās priedes siluets nakts dūmakā. ■

Otesa Mošfega

Labojos

Stāsts

Otesa Mošfega (Ottessa Moshfegh, 1981) ir amerikāņu rakstniece, arī *Paris Review* autore. Debitējusi prozā 2014. gadā, sarakstījusi divus romānus, stāstus. Nominēta un apbalvota ar vairākām nozīmīgām balvām literatūrā. Tiek uzsvērts Mošfegas nepieradinātais, groteskais stils.

Mana klase atradās otrajā stāvā, blakus mūķeņu atpūtas istabai. Rītos es viņu tualeti izmantoju vemšanai. Viena mūķene pastāvīgi apbirdināja poda sēdekli ar talka pūderi. Otrā mēdza aizkorķēt izlietni un piepildīt ar ūdeni. Es nespēju mūķenes izprast. Viena bija veca, un otra — jauna. Jaunā ar mani reizēm aprunājās, vaicāja, ko es darišot garajā nedēļas nogalē, vai Ziemassvētkos apciemošot radus un tā tālāk. Vecā, redzot mani nākam, skatījās garām un sažņaugtās dūrēs burzīja savu tērpu.

Mana klase bija iekārtota skolas vecajā bibliotēkā. Nekārtīga, veca bibliotēkas telpa, visa piemētāta ar grāmatām un žurnāliem, ar svelpošu radiatoru un lieliem, aizsvīdušiem logiem, pa kuriem pavērās skats uz Sesto ielu. Es tāfeles priekšā sastūmu kopā divus skolēnu galdus, lai no tiem izveidotu savējo. Telpas tālajā galā es kartona kārbā turēju ar dūnām pildītu guļammaisu, pārsegtu ar vecām avīzēm. Starpbrīžos es izņēmu guļammaisu no kārbas, aizslēdzu durvis un līdz zvanam snaudu. Parasti vēl biju zvingulī no iepriekšējā vakarā izdzertā. Dažreiz pusdienlaikā iedzēru indiešu restorānā aiz stūra, vienkārši lai uzturētu spēkus, — rūgtu kviešu alu no zemas, resnas pudeles. Turpat blakus bija *McSorley's!*, taču man nepatika visa tā nostalgija. Tas krogs krita man uz nerviem. Es reti gāju lejā uz skolas kafetēriju, bet, kad to darīju, direktors Kiškas kungs mēdza mani apstādināt, plati uzsmaidīt un teikt: «Lūk, kur viņa nāk, veģetāriete.» Nezinu, kāpēc viņš domāja, ka esmu veģetāriete. Kafetērijā es pirkto iepriekš iepakotus siera gabaliņus, caļa nagetus un taukainas bulciņas.

Man bija skolniece Angelika, kura nāca uz klasi ēst lenču kopā ar mani.

«Mis Mūnija,» tā viņa mani sauca. «Man ir problēmas ar māti.»

Viņa bija viena no manām divām draudzenēm. Mēs runājām un runājām bez gala. Es pastāstīju viņai, ka sieviete nekļūst resna no tā, ka viņā izšļāc sēklu.

«Nav tiesa, mis Mūnij. Sēkla padara vidukli resnu. Tāpēc meitenes paliek tik resnas. Pēc tā var pazīt maukas.»

Viņai bija puisis, kuru viņa katras nedēļas beigās apmeklēja cietumā. Katru pirmdienu es dzirdēju jaunu stāstu par puīša advokātiem, par to, cik ļoti viņa viņu mīl, un tā tālāk. Viņai vienmēr bija vienāda sejas izteiksme. Likās, ka viņa jau zina visas atbildes uz saviem jautājumiem.

Cits skolnieks mēdza padarīt mani traku. Popliasti — stiegrains, blonds, piņņains, pašpārliecināts otrgadnieks ar izteiktu akcentu. «Mis Mūnij,» viņš reiz teica, pieceļoties no sola. «Ļaujiet man jums palīdzēt ar šo problēmu.» Viņš izņēma man no rokām krītu un uzzīmēja uz tāfeles pipeli ar olām. Pipele ar olām šai klasei kļuva par tādu kā emblēmu. Tā parādījās katrā mājasdarbā, eksāmenos, to iegriezta visos galdos. Es to neņēmu ļaunā. Man bija jāsmejas. Taču Popliasti mani nemitīgi pārtrauca, un dažreiz tas man lika zaudēt savaldīšanos.

«Es nevaru jūs mācīt, ja jūs uzvedaties kā lopi!» es kļiedzu.

«Mēs nevaram mācīties, ja jūs esat šitiek traka, kļiedzat, ar izspūrušiem matiem,» attrauca Popliasti, skriedams apkārt pa klasi un noslaucīdams grāmatas no palodzēm. Es būtu lieliski iztikusi bez viņa.

Taču visi pēdējās klases skolēni izturējās pret mani ļoti goddevīgi. Es atbildēju par viņu sagatavošanu iestājekšāmeniem augstskolās. Viņi uzdeva man pamatotus jautājumus par matemātiku un terminoloģiju, uz kuriem bija grūti atbildēt. Augstākajā matemātikā es dažas reizes atzinu sakāvi un aizvadīju stundu, muldot par savu dzīvi.

«Lielākajai daļai cilvēku ir bijis anālais sekss,» es viņiem teicu. «Neizskatieties tik pārsteigti!»

Un: «Mēs ar draugu nelietojam prezervatīvus. Tā notiek, ja cilvēkam uzticas.»

Kaut kas vecajā bibliotēkas telpā lika direktoram Kiškam turēties pa gabalu. Man šķiet, viņš zināja: ja kaut reizi spers te kāju, tad būs atbildīgs par telpas sakopšanu un manu atlaišanu. Lielākā daļa grāmatu bija nekam nederīgi, novecojuši, sajaukti enciklopēdiju sējumi, ukraiņu Bībeles, Nensija Drū. Es pat atradu dažus meiteņu žurnālus zem vecas Padomju Savienības kartes, kas salocīta gulēja atvilktnē ar uzrakstu «Māsa Košinska». Viena no labajām lietām, ko uzgāju, bija veca tārpu enciklopēdija. Tas bija dūres biežuma sējums bez vākiem, iespiests uz trauša papīra ar applūkātiem stūriem. Es centos to lasīt stundu starplaikos, kad nevarēju aizmigt. Stūmi to sev līdzī guļammaisā, atplēsu iesējumu, ļāvu acīm slidēt pār mazajiem, appelējušajiem burtiem. Katrs nākamais šķirklis bija fantastiskāks par iepriekšējo. Tur bija apaļtārpi un pakavātārpi, tārpi

Ilustrācija — Sandra Alksne

ar divām galvām un tārpi ar zobiem kā dimants, tārpi kaķa lielumā, tārpi, kas dziedāja kā circeņi vai prata maskēties, pieņemot akmentiņa vai liliņas izskatu, vai atvērt žokļus tik plati, ka varēja norīt cilvēka mazuli. Ar kādiem gan mēsliem mūsdienās baro bērnu prātus, es nodomāju. Es gulēju un modos, un mācīju algebru, tad atgriezos guļammaisā. Virs galvas aizvilku rāvējslēdzēju. Ierakos guļammaisā dziļi kā alā un cieši aizmiedzu acis. Man galvā pulsēja, un mute bija kā slapjš papīra dvielis. Atskatot zvanam, es izlīdu no guļammaisa, un tur stāvēja Angelika ar lenču brūnā turzā, teikdama: «Mis Mūnij, man kaut kas iebīris aci, tāpēc es raudu.»

«Okei,» es teicu. «Aizver durvis!» Grīdu klāja linolejs ar šaha lauciņa rakstu, melni kvadrāti mijās ar mīzalu dzelteniem. Sienas bija spīdīgas, saplaisājušas, mīzalu dzeltenas.

Man bija draugs, kurš vēl mācījās koledžā. Viņš katru dienu valkāja vienas un tās pašas drēbes: pāri zilū *Dickies* bikšu un papīrplānu kreklu. Tas bija vesternu stila kreklis ar perlamutra pogām. Cauri tam vidēja krūšu spalvas un krūtsgali. Es neko neteicu. Viņam bija skaista seja, taču resnas potītes un miksts, krunkains kakls. «Koledžā daudzas meitenes grib ar mani satīties,» viņš mēdza teikt. Viņš mācījās par fotogrāfu, un man tas likās galīgi nenopietni. Es iztēlojos, kā pēc augstskolas beigšanas viņš strādā birojā, ir patei-

cīgs par to, ka viņam ir reāls darbs, jūtas laimīgs un lielīgs par to, ka viņš tajā pieņemts, ka viņam ir savs bankas konts, uzvalks skapī utt., utt. Viņš bija jauks. Reiz ciemos ieradās viņa māte no Dienvidkarolīnas. Viņš iepazīstināja ar mani kā ar savu «draudzeni, kas dzīvo centrā». Māte bija šausmīga. Gara blondīne ar māksliem pupiem.

«Kādu krēmu jūs naktī liekat uz sejas?» viņa man pavaicāja, kad draugs bija aizgājis uz tualeti.

Man bija trīsdesmit gadu. Man bija šķirts virs. Es saņēmu alimentus, un man bija gana laba veselības apdrošināšana, par ko maksāja Ņujorkas arhidieceze. Vecāki no štata ziemeļiem sūtīja paciņas ar produktiem un ikdienā nepieciešamo; tās bija nosētas ar pasta zīmogiem, un katrā paciņā bija daudz tējas bez kofeīna. Piedzērusies es zvaniņu bijušajam vīram un žēlojos par darbu, par dzīvokli, par savu puisi, par studentiem — par visu, kas iešāvās prātā. Viņš bija no jauna apprecējies, Čikāgā. Viņa darbs bija saistīts ar jurisprudenci. Es nekad nesapratu, ko isti viņš dara, un viņš man nekad neko nepaskaidroja.

Mans puisis nāca un gāja nedēļas nogalēs. Mēs kopā dzerām vīnu un viskiju — romantiski, man tas patika. Viņš vēreja to panest. Man šķiet, viņš vienkārši skatījās uz to caur pirkstiem. Taču viņš bija viens no tiem idiotiem, kas ir pret cigaretēm.

«Kā tu vari tik daudz pipēt?» viņš mēdza teikt. «Tev mute garšo pēc Kanādas bekona.»

**Garām gāja
slaists bez
krekla.
«Lūdz Dievu,
lai nolīst
lietus!» viņš
teica.
«Labi»**

pastāvīgi ir aizņemta. Ar viņu viss ir labi. Sūta tev sveicienus.»

«O, jā. Sveicini arī viņu no manis!»

«Es pasveicināšu.»

«Paldies!» es teicu.

«Lūdzu!» teica viņš.

Viesmīle atgriezās ar nākamo alkohola glāzi un pieņēma mūsu pasūtījumu. Es pasūtīju pudeli vīna. Nodomāju, ka pie vīna arī palikšu. Viskijs mani nogurdināja. Viesmīle aizgāja, un bijušais piecēlās, lai aizietu uz tualeti. Atgriezies viņš palūdza, lai viņam vairs nezvanu.

«Nē, es domāju, ka turpināšu zvanīt,» es teicu.

«Es tev samaksāšu,» viņš sacīja.

«Par kādu summu ir runa?»

Viņš pateica.

«Okei,» es teicu. «Līkop!»

Mums atnesa ēdienu. Mēs ēdām klusējot. Un tad es vairs nespēju ēst. Es piecēlos. Neko neteicu un devos mājās. Staigāju uz dzērienu veikalu un atpakaļ. Man piezvanīja no bankas. Es uzrakstīju vēstuli ukraiņu katoļu skolai. Godātais direktor Kiškas kungs, es rakstīju. Paldies jums par iespēju mācīt jūsu skolā.

Lūdzu, izmetiet ārā manu guļammaisu kartona kastē, kas atrodas manas klases aizmugurē. Man jāuzsaka darbs personīgu iemeslu dēļ. Vienkārši jūsu zināšanai: es vairākas reizes esmu viltojusi valsts eksāmenu rezultātus. Vēlreiz paldies jums. Paldies, paldies, paldies.

Pie skolas aizmugures sienas bija piebūvēta baznīca — katedrāle ar varen lielām mozaikām, kurās cilvēki stiepa augšup rādītājpirkstus, it kā sakot: «Klusumu!» Es nolēmu ieiet tajā un atstāt savu uzteikuma vēstuli kādam no mācītājiem. Liekas, es ilgojos arī pēc kriptas maiguma, iztēlojos, kā mācītājs uzliek man plaukstu uz galvas un nosauc mani «mana dārgā», «mana jaukā» vai «labais bērns». Es nezinu, ko tobrīd domāju. «Manu milulīt.»

Dienām ilgi biju sēdējusi uz sliktā kokaina un alkohola. Biju ievilinājusi savā dzīvoklī vairākus vīriešus un izrādījusi viņiem visas savas mantas, staipījusi miesaskrāsas zeķbikses un piedāvājuši mums vienam otru pakārt. Neviens neizturēja ilgāk par dažām stundām. Vēstule direktoram Kiškam gulēja uz palodzes. Bija laiks. Pirms izešanas no mājas pārbaudīju savu atspulgu vannasistabas spogulī. Nodomāju, ka izskatos tīri normāli. Tas nevarēja būt. Es ierāvu nāsīs pēdējo kokainu. Uzliku beisbola cepuri. Uzziedu papildu kārtu lūpu balzama.

Pa ceļam uz baznīcu es piestāju pie *McDonald's* nopirkt diētisko kolu. Nebiju bijusi ļaudis vairākas nedēļas. Viņi tur sēdēja veselām ģimenēm, sūca caur salmiņiem dzērienus, rāmi košļādami fri kartupeļus kā iejāti zirgi — salmus. Bezpaumtņieks — nevarēju pateikt, sieviete vai vīrietis — rakājās atkritumu tvertnē pie ieejas. Vismaz es neesmu pilnīgi viena, es nodomāju. Ārā bija karsts. Man kārojās diētisko kolu. Taču stāvēt pēc

tās garā rindā bija stulbi. Lielākā daļa cilvēku stāvēja, kur pagadās, lūkojoties augšup uz izgaismo- to ēdienkarti, stiklainām acīm, berzējot zodus, rādot ar pirkstiem, mājot ar galvām.

«Vai jūs stāvat rindā?» es dažiem pajautāju. Neviens neatbildēja.

Tad es vienkārši uzrunāju jaunu, melnādainu puisi pie kases, kuram ap galvu bija stipiņa ar nagu. Es pasūtīju savu diētisko kolu.

«Cik lielu?» viņš pajautāja.

Viņš izņēma no stenda četras papīra glāzes, citu par citu lielākas. Lielākā slējās apmēram pēdas augstumā no letes.

«Es ņemšu to,» es sacīju.

Man tie bija kā svētki. Es nevaru to izskaidrot. Acumirkli sajutu milzīgu enerģijas pieplūdumu. Ieliku glāzē salmiņu un sūcu. Dzēriens bija labs. Tā bija pati labākā garša, ko savā mūžā biju izbaudījis. Nodomāju, ka jāpasūta vēl viena glāze bridim, kad šī būs beigusies. Bet izlēmu, ka tā jau būtu ekspluatācija. Labāk lai šī izbauda savu triumfu. Labi, es nodomāju. Ikreiz tikai vienu. Ikreiz tikai vienu diētisko kolu. Tagad prom pie mācītāja.

Pēdējo reizi es biju bijusi baznīcā kādā no katoļu svētku dienām. Sēdēju aizmugurē un citīgi kritu ceļos, metu krustus, kustināju lūpas pie latīņu teicieniem un tā tālāk. Man nebija ne jausmas, ko kaut viens no tiem nozīmē, taču tie uz mani iedarbojās. Baznīcā bija auksts. Mani krūtsgali bija stīvi, plaukostas piepampušas, mugura sāpēja. Droši, ka es smirdēju pēc alkohola. Es skatījos, kā skolēni formas tērpos stājas rindā pēc svētā vakarēdiena. Tie, kas pie altāra pielieca ceļgalu, darija to tik dziļi un pilnīgi; tas salauza man sirdi. Lielākā daļa liturģijas bija ukraiņu valodā. Redzēju, kā Popliasti spēlēja ar polsterēto rullīti, uz kura metas ceļos: viņš cēla to augšup un ļāva tam krist zemē. Logos bija skaistas vitrāžas, apkārt daudz zelta.

Taču, kad es todien aizgāju turp ar vēstuli, baznīca bija slēgta. Es apsēdos uz mitrajiem akmens pakāpieniem un izdzēru pēdējos malkus diētiskās kolas. Garām gāja slaists bez krekla.

«Lūdz Dievu, lai nolīst lietus!» viņš teica.

«Labi.»

Es aizgāju uz *McSorley's* un izēdu bļodiņu marinētu sipolu. Tad saplēsu vēstuli.

Saule turpināja spīdēt. ■

* Vecākais īru krogs Ņujorkā, atvērts 19. gadsimta vidū.

Ani Ilkovs

Nesakiet bērnam neko

Ani Ilkovs (Ани Илков, 1957) ir bulgāru rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs un kritiķis. Viņa prozai raksturīga eksperimentāla, precīza, virtuozā valoda un jaunu izteiksmes līdzekļu meklējumi, arī rablē-isks «hiphops» un provokācijas. Vairākkārt saņēmis valsts mēroga balvas. Piedāvājam fragmentus no Ilkova «politiskā romāna par 90. gadiem» un dzejprozu no krājuma *Зверовете на Август* (*Augusta zvēri*, 1999).

Pretīgums

Jūs sakāt, neveiksmju ir saradies tik daudz, ka arī jums pašiem varētu noderēt zināma veiksmē, īstenībā tagad tā jums vajadzīga vairāk nekā jebkad citkārt. Ari Sančo Pansa saka to pašu, kad viņam vaicā, vai viņam ir vajadzīgi kādi iemaukti, un pēc tam viņš sparīgi mēģina tos nozagt. Vai jūs varētu nozagt svešu veiksmi, vai jūs varētu uzstāt, pārkāpjot piedienības robežas, ka esat svarīgāki par sabiedrību, morāli, ētisku saprātu?... It kā jau varētu. Jūs it kā to darāt nemitīgi, bet tā, ka ārkārtīgi kārotās veiksmes vietā pie manis nonāk tikai izmisums apstākļos, kad tā ir neiespējama, — daudz vairāk nekā apstākļos, kad tās trūkst.

Bet varbūt kāds jums ir pajautājis: «Vai dzirdat malkas cirtējus mežā?», un jūs esat atbildējuši: «Jā, dzirdam.»

Pēc tādas atbildes katrs prasts neglītenis, kas satikts, kur nu pagadās, sāk izraisīt jūsos neap- rakstāmas bailes, ka varbūt tas ir viens no malkas cirtējiem mežā.

Vai atkal gadījums, kad pusdienlaikā negaidot noslika sievas kundze. Vīra kungs, Sievas kundze un Bērns pusdienlaikā gulēja pie Melnās jūras, un viņa laiski piecēlās, lai ieietu izpeldēties jūrā, kas, starp citu, bija pārpilna ar atpūtniekiem, kas izstaroja banalitāti, mieru, tādu kā stulbumu. Un viņa mierīgi iegāja mierīgajos ūdeņos pakāļ visiem citiem...

Bet, kad pēc pusstundas Vīra kungs paceļ galvu, viņu meklēdams, viņš to neatrod, un tam krūtīs sažņaudzas šausmu kamols, jo izmisuma doma ieguva šādu atbaidošu veidolu: «Ko es teikšu Bērnam?»

Nesakiet Bērnam neko.

Nododu šo atbaidošo stāstu jums tālāk nestāstīšanai, manu pretīgumu vulgārkritiskā formā pauz šāds [krājuma] SATURS:

Ay Sic(!)tir!

(Piezīmes par Bulgārijas Otro idiotiju)

«... ...tu-du, tu-du-du-du, ol rait, sir...»

Džimijs Hendrikss, *Fire*

(..)

Pēc 1917. gada Veļimirs Hļebņikovs, dižais avangardists un zemeslodes priekšsēdis, ierosināja, ka zināmas pilsoņu tiesības ir jāpiešķir arī pērtiķiem. Kā zināms, 1989. gada 10. novembrī tas tika izdarīts pie mums — tagad mums šīs tiesības ir.

Tagad viss, par ko, šķiet, ir vērts padomāt, nav nekas vairāk par to gadījumu, kad Kādam nakts vidū uzsprāgst boilers un viņš apjucis un apstulbis iznāk uz balkona un nokliedzas: «Milicijaaa!» Rodas jautājums, vai ir prātīgi paļauties uz savām tiesībām tādos laikos kā mūsējie, kad, apēdušam pīrādziņu pulksten 10, tev pulksten 11 vairs pīrādziņa nav?

***

Pēdēja laikā Sofijas centrā bieži sastopama parādība ir trīs tantītes — ja prasmīgi noklausīsies, dzirdēsi viņas meditejam par šādu diskursu, ko viena artikulē šādi: «Kad pienāca 9. septembris², man bija 17 gadu, manai mātei 37, bet vecaimamai 57. Kad pienāca 10. novembris³, man bija 57 gadi, manai meitai 37, bet mazmeitai 17.» Un viņas prasa: «Ko darīsim?»

***

«Neko nedarīsiet, dumjās tantītes; jūs neizdomāsi, kā atpestīt trīs ķēdēs sakaltus konvojus, jūs nesāksiet nodarboties ar biznesu, arī politoloģijas studijas jums nespīd. Kas Hercenam bija Londonā meklējams, kāpēc šī valsts ir 1300 gadus veca... Jūs neadisiet un neārdīsiet zeķes, tantītes... Mēs nedibināsim slepeno traumu gūšanas mācību! Kirils un Metodijs nomira 42 gadus, bet Dobroļubovs un Pisarevs — 24, bet jūs neesat savās tiesībās kā pundures, bet savā rijībā kā Lernas hidras?»

Vai pēc Džimija Hendriksa nāves ir jābūt tantītēm, turklāt trim?

***

Pārsteidzoši, kā mūsu zemē notiekošais pastāvīgi un saskaņā ar nez kādu dievišķu gribu apstrīd Valsts saprātu. Kļūst skumji, noraugoties, kā intelektuāļi mēģina kaut ko vērst uz labu ar domāšanu. Postkomunistiskais racionālisms ir pēdējais komunistiskās pseidoracionalitātes Antikrista bērns — tur, kur Patiesās domāšanas čūska pārvēršas par personīgās laimes putniņu — *Paris, London* un gandrīz vienu *Urbi et Orbi*⁴, kas par visām dzīves šausmām šodien stāsta mums kā personiskās veiksmes ieguvumu koncentrēšanos, kas ir meli, ar kuru palīdzību pat tik viduvējā komunistiskā ultraburžuāzija ir paspējusi uzgenerēt kaut kādu neaptveramu augstprātību, kas beigu beigās ir viens un tas pats. Teiksim tā, ka tagad ir gandrīz viens un tas pats, vai esi nelietīgs ko-

Komunisma ērglis atlidoja kā sociālistiska maitu lija, un nekādi intelektuāli triki nespēs tam likt uzknābāt atdzisušo valsts mērkaķa liķi

munists vai nelietīgs antikomunists. Viens un tas pats. Mūsdienās mērkaķu brīvību ierobežo vis-trūcīgāko, visprastāko, visdumjāko masu bioloģiskā nebrīve. Tā bija arī agrāk. Bioloģiski apmānītā cilvēka brīvība un brīvības māns.

«Katli vieni un tie paši, no apsūbējuša vara,» pirms daudziem gadiem teica kāds kaimiņš, mūrnieks, kad runāja par atnākušo komunisma laikmetu. «Sievietes arī banālas un neglītas. Un, ja es nokritīšu no sastatnēm un samīcīšu savu karoti, man noteikti nāksies ēst ar ķelli,» viņš piebilda, «jo laiks negaida, laiks lido.»

***

Komunisma ērglis atlidoja kā sociālistiska maitu lija, un nekādi intelektuāli triki nespēs tam likt uzknābāt atdzisušo valsts mērkaķa liķi, tāpat arī valsts cēlāji, lai cik tie censtos izkalt sev mūrnieka karoti, tā netaps tāda, kā bijusi. Bet kurš ar liku karoti ir apēdis dzīvu maitu liju? Dzīva maitu lija ar liku karoti.

***

Dzīvība tika radīta, satumsa, kļuva neskaidra, tad neredzama, neesoša, noziedzīga. Tajā prātam vairs nav, ko darīt, «tīš», un tas var pievērsties politikai. No meliem tiek taisīts politiskais prātīgums, veselais saprāts. Veselais saprāts. Tie, kas iztēlojas Valsti un Sabiedrību kā racionālas parādības, varētu atbildēt uz vismaz vēl vienu jautājumu: vai cilvēks pats sev ir pietiekams?

***

Mans prāts nespēj aptvert, kā starp notikumiem mūsu zemē, starp šausminošo ikdienas anekdotiku un Valsti vienā mierā var nostāties kaut kāds bezmugurains rezonieris-prātvēders un atļauties apšpricēt notikušo ar savu viedo vārdu čuriņu. Šim kustīgajam rāpulim nav nekā kopīga ar gudro čūsku, drīzāk ar zaļo ķirzaku un saldumiem, ko tai dod. Savai 77 gadus vecajai vecaimātei viņš atņēmis naktskapiti, jo viņam nav, kur bāzt savas grāmatas. Intelektuālit, piecelies un pačurā! Tava vecmāmiņa tevi gaida virtuvē, grib pasniegt tev brokastis, bet skaties, lai apakšbikses nenokrīt vecās sievietes priekšā, tas būtu apkaunojums. Tāds viņš ir, šis prātvēders, tāda zaļa ķirzaka, re, kāds izskatās tas mērkaķis, kas rāpjas pa čempionu palmas stumbru un kasa savu pliko pakaļu — tā ir sarkana.

1991

Aitu cirpšana rudenī

Bijušais [prezidents] Želju Želevs⁵, ko bulgāri pazīst kā lēticīgu, sniedza interviju *168 stundām*. Šis sabiedriskais darbinieks minētajā intervijā samuldēja tādas stulbības, ka, ja viņa tukšie vārdi būtu burvju spārni, šis Kalnietis vienā brīdī atjēgtos savā dzimtajā pusē, pie aitām. Izskatās, ka šis Cilvēks nudien jauc bulgāru sabiedrību ar kādu bērniībā iemīļotu ganāmpulku, kad

mēģina grābt aunu aiz ragiem ar šādu mitoēpisku domu: Demokrātisko spēku savienības (*SDS*) ideāls ir 30. gadu Bulgārija, Tarnovas konstitūcija, kas, lai arī savam laikam gana demokrātiska, atbilst novecojušiem priekšstatiem par mūsdienību; monarhisks absolūtisms, kas ierobežo parlamentārās demokrātijas prioritātes; siks un sadrumstalots īpašums, izsvaidīta sīkā uzņēmējdarbība ar drastiskiem ierobežojumiem visam lielajam vai palielinātajam kapitālam (?!). Savukārt Bulgārijas Sociālistiskās partijas (*BSP*) ideāls ir Apriļa plēnuma⁶ Bulgārija. Absurds ir tāds, ka viņš sauc šīs norises par poliēm, kas tiecas uz vienu un to pašu (?!)...

Tad lūk, atcēlis divpolu politiskās orientācijas modeli un nolīdzinājis līdz ar zemi 30. gadu Bulgāriju, kurā bijis represēts kapitāls (!?!), kā arī Apriļa plēnuma Bulgāriju, kas represēja viņu pašu, jo viņš ir pieņēmis Ļeņina mācību par matēriju (kādas pēdējam minētajam nemaz nav), šis Cilvēks pagūst aizmirst, ka tikai pirms dažiem mēnešiem kādam ārzemju žurnālistam ir paziņojis, ka mēs dzīvojam divpolu konfrontācijas politikā modelī. Intervijas gaitā ar tikpat naivu loģikas trūkumu parādās arī virkne amnētisku atteikumu. Pirmkārt: atteikums no Centra, centra neesot bijis. Otrkārt, atteikums no komuņagām — viņi bija ļaundari! (..) Treškārt: noraidošs indiferecents pret Berovu⁷ — viņš ir bijis cits (svešais). Ceturtkārt, atteikšanās no marksistiskā eshatoloģiskā optimisma — valstī esot bijusi politiska krīze, viss gājis uz galu... Piektkārt... sestkārt... septītkārt...

Bet šis Cilvēks patiesi ir aizmirsis, kā pērnrudden viņa politiskais lideris Ah-Dogans⁸ pavirzīja ganāmpulku pa kreisi ar vienu nedaudz alkoholizētu izteikumu televīzijā — un tas nāca tieši no prezidenta ganu būdas. Vai tiešām šis Cilvēks ir aizmirsis, ka te runa ir pat *DPS* ākstu? Un kurš te īstenībā ir āksts? Kurš kuru izāzē?

Nesen presē parādījās informācija, ka trispadsmit bagātnieki esot sapulcējušies un nolēmuši apvienoties. Viņi nosaukuši sevi par prāvu ragainu kapitālu, kas vairs netaisās sēdēt rāms, bet gan cīnīties par savām pilsoņa tiesībām, naudu un brīvībām, viņiem esot apnicis stāvēt ganāmpulka vidū kā mūļiem, viņi gribot, lai kāds nāk cirpt un slaukt. Un vēl — šis «multigrupas» vadonis Pavlovs norādījis, ka aukliņas Amerikā raustot tikai 3–3,5% no iedzīvotāju kopskaita, tie esot t. s. arhibagātnieki, drosmīgi un bezbailīgi vīri ar vēja appūstām sejām... Lūk, šo patriarhu patriarhu (vecbiedru ar delikātu pagātņi) priekšā šis Cilvēks tagad metas ceļos ar visām savām maldīgajām pārdomām par to, kā prāvais ragainais kapitāls vecajā Bulgārijā tika apspiests, un par to, ka sliktā *SDS* slikti valda un dara sliktas lietas, bet Centrs, ja vajadzēs, tiks nolikts pie vietas, un beigta balle... Pilnīgi nožēlojami. Tas viss izskatās pēc situācijas, kad Markss lūdz Engelsam drusku naudas, lai varētu pabeigt politiekonomi-

Ilustrācija –
Patricija Māra Vilsone

ju, (..) kad kāds grozās un didās, nevar uz vietas nosēdēt, dūc un nedod miera, vai ir kļuvis citiem par apsmieklu, un šie citi apietas ar viņu, kā vien grib. Traģēdija, drāma, rapsodija un pastorāle: «Savāc ganāmpulku, dēls, saki Reksim, lai skaņāķrej, citādi skaties, ka mēs neiekrītam (stulbuma) aizā.»

Citādi jau valstī noris demokrātiski procesi, virsvērtību mēs tagad saucam par pievienoto vērtību, kriminālās hronikas (ar ļaunu prieku) ziņo par visiem noziegumiem, neņemot vērā politisko piederību, izslaukums saglabājas vidējā līmenī, vilnas ieguve tāpat, tēraudam ir labs noiets (bet čugunu gan nepērkl!), bet kāds no ziemeļrietumu ciemiem pat pamanījies izaudzēt neparasti lielu ķirbi. Milzīgu.

1993

Extravagant dreamster⁹

1.

Sapņoju, ka dzīvoju tādās kā kojās, tādā kā

mājā, kas nebija viņējā. Nelūgti bija atnākuši ciemos viņa māte un tēvs. Viņš bija apjucis un dusmīgs, jo vecāki (īpaši tēvs) it kā gaidīja, ka viņš piedāvās tiem naktsmītni šai svešajā vietā. «Kauns pa visu ģīmi (no tēva)», kā saka.

Viņš bija apjucis un dusmīgs.

Pēc brīža viņa tēvs un māte nez kur pazūd — viņš nezina, kur —, izgaist, varbūt viņa tēvs apvainojās utt.

Nakts vidū pie durvīm kāds zvana. Viņš pieceļas, staigā apkārt, uz labu laimi paver te vienas, te otras durvis. Bet viss beidzas labi, viņš galu galā atver ārdurvis. Bet pie tām, ak šausmas, arī ļoti patikams apmierinājums. Jo viņš to guva no ārpusē redzamā. Bet redzēja viņš, rauģi, ko — savu māti, miesīgu māti sēžam ragavās, kuras kāds velk vai drīzāk stumj (it kā tās būtu invalīdu ratiņi, nevis ragavas), šis cilvēks tā arī paliek tumsā un pēcāk nozūd. Viņai salst. Izrādās, ka ārā ir ziema un ir sniegs un sals, viņa bija plāni ģērbusies, notievējusi, pirmo reizi ar savu dzērājas seju, kas tomēr nebija piepampusi. Bet! Tāpat viņa bija ar melnu jaunieša bārdu un ūsām — viņa māte!

Nosalusi māte piecēlās no ratiņiem-ragavām, un viņš tai pavaicāja: «Kur tu dodies un no kurienes nāc?» Bet viņa nosmaidīja savu smaidu un teica: «Nu, es atnācu kājām no kvartāla *Jaunība 3*... Viņa to pateica neskaidri, un viņš pavaicāja: «Kas tev tur bija darāms?» Un viņa atbildēja: «Nu, es aizsūtīju tavu tēvu uz kvartālu *Jaunība 3*, lai izguļas, un nācu kājām, bet pēc tam mani kāds atvīzināja.»

Pēc tam viņš pamodās un nodomāja, ka ir redzējis māti kā divainu kombināciju no galanta un smalka jaunekļa *à la* Antuāns Vato un Jēzus Kristus, tādus var atrast vēlinās renesanses glezniecībā.

Viņš sapņoja par mājām ar saknēm, it kā tās būtu dzīvas, un viņam likās, ka sintētiskā genomika ir mūsdienu planetārais baroks.

2.

11. martā, pravieša Sofronija dienā, viņš sapņoja, ka ir skolotājs vai pat akurāt paša māte, bērnu audzinātāja. Un sapņoja, ka ar bērniem brauc ekskursijā, viņiem bija jākāpj uz kāda prāva upju kuģa, un viņš palīdz bērniem uzkāpt uz kuģa trapa...

Un no turienes pēc sapņa loģikas viņš piepeši pārcēlās un vienlaikus atradās arī stacijas atejā, proti, upju stacijas atejā. Viņš bija pārsteigts, ka bērni dodas nokārtot vajadzības pilnīgi bez jebkādas dzimtes diferenciācijas — puikas un meitenes kā viriešu, tā sieviešu tualetē.

Šīs diferenciācijas trūkums viņu iepriecināja. Bērni tecēja viņam garām, un viriešu tualete drīz vien kļuva tukša.

Bet, kad viņš ielūrēja kādā no kabīnēm, viņš ieraudzīja tur meitenīti. Tādu pirmo platonisko mīlestību vecumā, viņš sapnī nodomāja, parasti tādas nekļūst par skaistulēm, bet gan par skaists-

Lāsma Olte

tumsā no
visa spēka

Lāsma Olte (1978)
apmeklējusi Literāro
akadēmiju un dzejas
meistardarbnīcas,
iegūts maģistra grāds
Latvijas Mākslas
akadēmijas Grafikas
katedrā. Pirmā
dzejas publikācija
— literatūras
un filozofijas
internetžurnālā
Punctum. Nav atmetusi
cerības kļūt par
ilustrāciju autori savai
dzejas grāmatai.

ooo

— es tavā vietā parakstīšu dzeju

uzcep man frī kartupeļus!

ooo

ar egļu zariem padusēs
un dūnu jakā satinies
kāds vīrs sēž autobusu pieturā
— mēs lidosim kurp vien tu vēlies
viņš savicina zaļos spārnus
un nedaudz palecas uz augšu
— uz lidostu vairs šonakt autobusi nekursēs
viņš vēlreiz palecas
ar egļu zaru sitot sarakstā
sniegs piebirst tumšām adatām kā neskūts vaigs
kails zars no skuju spārna
kā nazis uzšķērž veča jaku
— ko brīnīs? lec man mugurā
viņš izpūš karstu miglu
no brūces dūnu jakā izlobās balts spārns
kā eņģelim no ikonostasa
— tas vairāk siltumam — man pašam
viņš it kā atvainodamies stumj spārnu atpakaļ

ooo

es piederu zemes dzīvei
bet gribu lidot kā frīsbija šķīvis
koši sarkans punkts debesīs
tava skatiņa pavadīts
starp koku stumbriem
pār dūksnu purvu
zinu ka nāksi meklēt kad nokritīšu
un pacelsi mani
virs zemes
tik stipri un droši un neizbēgami
kā asns pavasarī caurdur un ceļ pērno lapu

es izlikšos ka ziedlapas ir manas
kaut tās plēsīs un saberzīs mani putekļos
gan es iemācišos būt zeme
un man tas patiks
bet tagad ceļ mani
es gribu vēl ziedēt
uz nezināma meža ceļa
ieraudzīt stirnu pirms lēciena
trīsot starp smalkiem krūma zariem
kā karsts gaiss virs grila
kur cepas tās baltās govš gabali
kas pieder zemes dzīvei
tās govš kas atnesa margrietiņas
no blakus pļavas uz mūsējo
vainags smaržo pēc govmižām
mana galva zied!
ziedlapiņas var izraut pa vienai
kā mušas spārnus
tāpat zinu ka mīli visu
kas pieder zemes dzīvei
gribu mācīties no tevis
pacel mani
ir pavasaris
dobē blakus asnam
kaķis izkašņā bedri
— bris!
kā lai iemācos būt paļāvīga kā zeme?

ooo

vārnu bars uz sēkļa
knābā jūru
kas nedaudz tek pāri malām
un smagi laiza manas pēdas
bez vilņiem gluda ielīpu
ūdens miesā
kā sika dzīvsudraba perle

manī ziežas vārnu atspulgi
un slid pār muguru
glāsts uzsit drebuļus

kā uzgaidāmās telpas durvis
atveras apvārsnis
ieraudas kā nekad nebarots bērns
un aizcērtas

balts vilnis saplēš spoguļi

ooo

man patik stikla glāzes
ne vienreizlietojamās
kuru vietā gribas teikt
— dzinnn priekā!
man patik stikla glāzi pielikt pie auss
un klausīties
kā tikko ieskandināts dzinnn tur paliek uz mūžu
tāds iesprostots un bezgalīgi skanošs tukšums

ik reizi saskandinot sitiens augšāmceļas
— dzinnn dzirdi tev jāsāp!
esmu kā stikla trauks uz traulām kājām
es sāpu pilna spalgas nots
man gribas triekties pret sienu
tā lai saplīst caurspīdīgais sprosts
un teikt ka tas uz laimi
— dzinnn
dzinns tā ka pieleju glāzi lai dobjāks blikšķis
kā autoavārijā?
kā tajā nakti kad biju bērns
un skatījos caur loga stiklu tumsā no visa spēka
bet tā arī neieraudzīju neko
— dzinnn
skan stikla zvani
saskandinot tu mazliet ieplet acis
un es varu redzēt
kā tur dzinns tumsa saraujas

ooo

migla izklist
tas ir purvs
ar purva noteikumiem
tur izaug tik mazas priedes
ka alnim būtu jābūt
zaķa augumā
par princi zirgā
negribas pat domāt

līdz krūtīm iestigusi akaci
domāju par cūkausiti
nez kas no manis izaugs?
purvs spiež plaušas
un sāk elpot manā vietā
vai tā klusā skaņa bija mana sirds?
— dzirdi kā paukšķ?

zem kājām sataustu pamatu
purva cilvēku
to ar rudiem matiem
tie auguši vēl pirms Kristus bija cilvēks
tik labi saglabājušies
tāpat kā viņa kauli
apģērbs un bailes

manas rokas ir staipekņi
stīgojošas saknes
purva lāma ir manas debesis
un mirdzošs nimbs
es stāvu uz mūmijas
un lasu dzērvenes
kā asins pilienu
kas izspiedušies cauri sūnai
gaida kad savāks vienkopus
no jauna
lasu tā lai pietiek visai ziemei

— tās ir dzērveņu asinis?
— ļoti veselīgas! dzirdi kā paukšķ?

ooo

ar vienu rokas vēzienu iztukšoju dēla drēbju
skapi uz grīdas
istabas vidū slejas himalaji ar novalkātām
virsotnēm
bez žēlastības brucinu mīkstos kalnus
melns atkritumu maiss pildās
ar nevēlēšanos no rītiem celties un ēst kaut kādu
tur putru
ar nobrāztu ceļgalu sūpēm caurumainās biksēs
ar izglābtu dzimšanas dienas rītu
— paskaties cik īsas spaidermenā pidžamai
rokas!
tu esi izaudzis par 5 centimetriem!

un re kur mazais plīša vilks kurā dēls ieģērbās
un jutās stiprs
arī tad kad bija tik ļoti slims
kad nakti klausījies vai elpo mans bērns
kad sirēnām kaucot izlobiju dēlu no uzkaršētā
plīša
kad baiļojos ka uz visiem laikiem vilks paliks ar
tukšu vēderu
tāds ļengans audums bez dzīvības maza cilvēka
formā
uz tukšā kapuča sagumusi zvēra seja atņirgtiem
zobiem

slimnīcas palagi toreiz bija kā vienīgais baltais
punkts
virs gigantiskas piramīdas pilnas ar tumsu
kā apsnigusi klints smaile kurā jāuzrāpjas un
jānoturas
un jāuzvelk karogs vienalga kāds
lai plivo kā puikas smieklī par drēbēm kas
palikušas par mazu

es novalkāto plīša vilku izglābu no melnā maisa
samīļoju un noglabāju sev

Margita Gūtmane

Mātes līnija

VILKA STUNDA

*It's not dark yet,
But it's getting there.
(Bob Dylan)*

*«I asked Hank Williams:
How lonely does it get?
Hank Williams hasn't answered yet.»
(Leonard Cohen)*

Margita Gūtmane (1943) ir Jelgavā dzimusi latviešu rakstniece. 1944. gadā mātes māsa viņu aizveda bēgļu gaitās uz Vāciju, bet māte neizkļuva no Latvijas un 1945. gadā tika izsūtīta. Margita mācījusies vācu skolās, Minsteres Latviešu ģimnāzijā. Stokholmas Universitātē studējusi baltu valodas, Hamburgas Universitātē literatūrvēsturi. Kopš 1996. gada beigām dzīvo Latvijā. Izdevusi četrus dzejoļu krājumus un četrus prozas darbus.

Sī Vi

*I'm a long time a-coming, Ma,
And I'll be a long time gone.
(Bob Dylan, 1962)*

Esmu dzimusi kaut kad starp 1941. gada 22. jūniju un 1945. gada 8. maiju. Īsto datumu nezinu, jo visi, kas bija klāt manas piedzimšanas brīdī, jau nozuduši. Izbēgu no Ostlandes ar pēdējo vilcienu, varbūt arī ar pēdējo laivu, isti neatceros. Katrā ziņā — pēdējo. Manu dzimšanas dienu neviens nevar apliecināt, jo dzimšanas apliecība neeksistē. Varbūt aizmirsa piefiksēt. Pasi man izsniedza 1991. gadā, pamatojoties uz «mātes līniju». Man laimējās, jo arī «mātes līnija» vairs neeksistē. Šodien man būtu jāpierāda, ka ir tāda «mātes līnija» bijusi un ka esmu. Ka es esmu es. Par tēva līniju neko nezinu. Viņš vienkārši ieradās mūsu zemē. Neviens īsti nezina, kādēļ. Viņu sagaidīja ar ziediem, viņam uzgavilēja. Es lepojos ar viņu. Viņš pārtrauca vienu okupācijas gadu un paziņoja, kas tas bija bijis baigs gads. Nāca citi gadi, un viņam vairs ziedus nekaisīja. Vispār ziedu kaisīšana vairs nebija modē. Ziedi bija izkaisīti, un dobes bija vajadzīgas kāpostiem un burkāniem. Ziedu kaisīšana atsākās vēlāk, kad visi agrākie kaisītāji bija kur kurais. Tā nevienam nebija jāatbild par kaisīšanu. Mēs bijām karā. Es arī biju karā. Kad karš tuvojās man, es bēgu, lai gan nezināju, kurā virzienā. Visas puses bija jau aizņemtas. Karš man sekoja. Karš vienmēr sekoja — Korejā, Vjetnamā,

Afganistānā, Irākā. Bet tie nav istie kari. Par šiem kariem nedomājām un nerunājām. Karš ir tikai viens.

Arī tēvs man sekoja vai gāja pa priekšu, neatceros, līdz kādu dienu visi tēvi bija pazuduši, lai atgrieztos pēc daudziem gadiem. Mans tēvs palika pazudis. Ar to man nebija problēmu, jo daudzi tēvi bija nolēmuši pazust un neatgriezties. Es dzīvoju pa «mātes līniju». Lai gan arī mātes līnijas vairs nebija. Es kļuvi par «dīpiti». Lielvācijas pārpalikums bija sadalīts pa dīpišu noietnēm. Tā bija vieglāk orientēties, jo pilsētas bija sabumbotas. Mēs braucām no vienas noietnes uz otru un dziedājām. Vai lasījām dzeju. Toreiz noskaidrojās, ka esmu dzimusi 1943. gada 24. oktobrī, jo Čaks par šo laiku rakstīja:

*Četrdesmit trešā gada oktobris.
Ris
No kokiem lapas.
Viss
Bieza, sīva migla
Tā kā piena stikla.*

Pēc tam Čaks vairs nerakstīja. Divpadsmit dienas vēlāk nomira arī Aspazija. Un tā nu es paliku ar šo dīpišu pekeli. Pēdējā vilcienā. Vai pēdējā laivā. Katra ziņā — pēdējā. Ar pasi pa mātes līniju.

Vilku stunda

Melns mēness, melna stunda. Vilku mēness, kad vilkam godu dodam. Vilku dienas, kad istabā ved danci — ar vilka galvu ap vilka gaļas bļodām. Vilku stunda. Tā stunda ir klāt, kad mūsos kāpj tumsa, vēl dziļāk kāpj nakts. Mēness sen novērsies. Vienaldzīga ir tumsa, vienaldzīga ir nakts. Un naktij nav gala. Mēs guļam aukstos nāves sviedros. Milzīgi plats kaps, kurā paaudzes nokāpj, jau trešo gadsimtu, neatstādamas ne pēdas.

Auksta ir nakts.
Mums salst. Mēs guļam neaizsargāti, kaili.
Mums salst.

Kas šajā stundā mostas, tas mostas no murgiem. Domas ir pārpilnas naida un baiļu. Smaga šī stunda. Suņi gaudo, un kaza blēj pie upurtrauka. Šajā stundā cilvēks kļūst par vilkati. Nemeklē mani starp dzīvajiem, te dzīvo nav. Meklē starp mirušajiem. Zeme ir sastingusi, un mēs savās bailēs sastinguši līdz. Šajā stundā vilki gaudo un pēc manis kampj. Neskaties atpakaļ. Bet vilki gaudo un gaudo.

Tad arī manī pamostas vilks, sāk gaudot un kampt, un plosīt, un rīt.

Nodzisis Dieva vaigs. Melna stunda, melna stunda.
Un suņi, Dieva suņi gaudo un gaudo.

Atgriezties

*viegli ir viegli būt mājās
(Jāns Kaplinskis)*

Varbūt ziemeļos. Igaunijā varbūt. Ap kuru domas ložņā kā dūmi, pieplok zemei, tad pēkšņi paceļas stāvus — Un līdz ar dienvidu vējiem nesas atkal uz ziemeļiem. Domu dūmi un bezvārda izmisums, kas melnmelns acīs un mūsos.

Mājās — mēs sakām. Lai justu asaras. Lai atkal mācītos raudāt. Bet lietus migla. Un tumsa acīs, ar ko nespējam dzīvot.

Kādēļ nespējam atpazīt mājas? Kur palikusi atmiņa par maizes smaržu? Vien pelējuma smaka. Un drēgnums mūsos. Un pulksteņa mēmā skaņa, kas ievēl klusuma bezdibeni. Vārdi iztukšoti līdz pēdējai skaņai. Tālāk nav nekā. Mēs streipuļojam un sastingstam klusumā.

Ar kādu svešumu sevī atgriežamies, ka klusums nav pārvarams. Sienas savā pamestībā: Ej prom! Neskaries klāt! Šī nav tava vieta. Nav tava māja. Nekad nav bijusi un nekad nebūs.

Mājas.
Kas ir mājas?
Un kur?

Vienreiz savā dzīvē būt mājās.

***

Lieti, lieti, rudens migla
Un kaķa snaudiens

Rītos slaukām miglu un tumsu no lieveņa
Debess vēl melna
Vārdi miglas mitrumā grimst trūdošās lapās

Pār pelniem liecamies, vēl vakara domas gruzd
Vēl neredzams siltums
Vējo dūmi

Vēl kaķa snaudiens
Un lieti, lieti un rudens migla

Sniegs

Vairs ceļa nav.
Vien vientuļš sniega klajs. No pelēkām miglām kāpj balta nakts. Tā Dieva nakts. Viņš savu nakti svin. Un plosās. Sniegu un ledu sejā sviež.

Mēs vieni šajā klajumā. Mūsu vārdi vieni ar sniegu un ledu. No melniem ūdeņiem kāpj balta tumsa. Dieva vienaldzības baltā rikle. Mēs aukstumu tveram. Rokās ledus rētas.

Līdz ar sniegiem skrienam. Skrienam pa klusumu, skrienam pa mēmumu — bet ceļa nav. Tik baltums vienaldzīgs. Kā balta lapa.

Zem sniega pārziemot,
mēs lūdzam.
Un sniegi krīt un krīt.

Ainavu izturēt

Meži nodeguši, kāpas noraktas un pilskalni, putni kliegz nāves bailēs, pametuši ligzdas liesmās un dūmos. Deguma smaka un nāves klusums. Tikai pelni un nāve. Pelni un nāve. Un atkal melns gads.

Koki mirst. Melni un mēmi. Vien pelēka pelnu sauja. Un kāpas mirst. Kādu rītu kāpu vairs nebūs, nekad nebūs bijušas. Kādu rītu Latvija būs bez šī vārda. Kādu rītu būs tukšums. Bet mēs meklēsim vārdus savam tukšumam, saviem nodegušiem mežiem un izdegušiem purviem, saviem noraktiem un nogrimušiem pilskalniem, bet nezināsim, kā mums trūkst, jo nekā vairs nav. Vien izdedzis klajums.

Diena melna. Sarkanās rieta debesis melni, miruši zari. Kādu dienu valoda būs arī bez šī vārda, un valoda streipuļos kā apmāta uz pilnīgu apklūšanu.

Pelnu skumjas un pelnu vientulība. Pelnu tuksnesis. Mēs stāvam uz akmens. Viss tukšs. Vien pelēkas pelnu zīmes. Viss kluss. Un klusums mūsos. Nāves ainavu izturēt. Sevī.

Kapulauks

Melns lietus sitas akmeņos. Lauks kurls un mēms, lauks akls. Uz nāvi smaržo vieta. Ņem savu akmeni un staigā. Starp citiem akmeņiem, starp tukšām kapu rindām. Akmens pie akmeņa, kas izgaist lietū.

Akmeņos iekalts klusums. Nāves klusums. Starp pelniem vārdi. Nepaej garām. Piemini mani, piemini mani – nezināms – nezināms – nezināms – vēja un lietus aizskaloti. Te katrs vārds izgaist. Auksts lietus iet pa pēdām. Un klusums. Tikai klusums.

Kad izskalo tie vārdi ar pelniem un trūdiem sajūk, mēs sabrūkam ceļos. Neizdzīvotas sāpes un skumjas. Spokaini pelni pilda domas. Vēl lietus krēsla, bet aiz akmeņiem jau tumsa. Pēdējo akmeni apraks nakts.

*Raudimis, raudimis
Šis vakariņis.*

**Al-Andalus
Nāve pēcpusdienā**

*Oh blanco muro de Espana!
(Federico Garcia Lorca)*

Pueblos blancos. Baltā Andalūzija. Sāp. Sāp baltums. Sāp treknie krāsu traipi. Sāp nāves melnās ēnas, kas slid pa kāpņainām ielām. Sāp sarkanie smilšu putekļi no Sahāras tuksneša. Sāp karstie smilšu vēji, kas nāk no pagātnes – Al-Andalus.

Naktis pamale deg. Mēmi mirst olīvkoku birzis. Tumsā vien liesmas runā.

Pa liesmainām ēzeļu takām viņi nāk –

Mans tēvs – ģitāra,
Māte – dziedājums,
Un vecaistēvs – *hitanos*, kas dzīvoja alās un dejoja.

Viņu plaukstās un dziesmās mana dvēsele dejo. Izdejo dzeju. Izdejo mīlestību, greizsirdību, vientulību, sāpes un nāvi. Izdejo sevi visu. Dvēsele, dzeja un deja ir viens.

*Kad būšu miris,
ar ģitāru blakām smiltīs
glabājiēt mani.*

Nu esmu galā.

Nāk nāve
Dievs Kungs, esi man žēlīgs!

Corrida – Nāves sakāve.
Patiesības brīdis, kad ciņā ar vērsi tu savas nāves bailes nokauj, stāvot aci pret aci ar nāvi. Kāda dīvainā tuvība – dzīve nekur citur nav tik cieši saauستا ar nāvi. Kas nonāvē vērsi, nonāvē nāvi.

Kāds skaistums un kāda jēga – varenums un pagājība.

Sešas nāves pēcpusdienā.
Sešas nāves augšāmcelšanās.

Nāve Andalūzijas sirdī –

Nakti nošāva Lorku.

Dziedājums

*I lay awake and listen to the sound of pain.
(Bob Dylan)*

Mēs vēdinām skaņas. Caur pirkstiem vēdinām vēlinās skaņas. Birst mēmi smiltīs. Drūp apmetums no sienām. Tik vēls jau? Un klusums, tik gadiem smags. Mēs aizgaiņājam klusumu. Caur pirkstiem birst vinila plates skaņas un čerkst. Rūsaina balss, uz atvadām, kas ar katru apgriezīenu vairāk sāp.

Klusums tik pilnīgs, tik smags. Gadiem krājies. No skursteņiem un lapu kaudzēm ceļas balti dūmi. Tad kādu dienu mēmi nomirst vītols. Ne skaņas.

Mēs vēdinām klusumu un deguma smaku. Mēs vēdinām aizmirsto tuvību un vecās ilgās. Mēs vēdinām aizgaisušās atmiņas. Bet sāpju skaņa nebeidzas.

Vinila plate griežas un griežas.

Cītviet

Akmeņi, akmeņi – viņu spraugās guļ gadsimti un pēdējā nakts. Bez sapņiem, bez pēdām, bez zīmēm. Laiki izdzēsti un izgaisuši. Kā drēgns pārpratums klistam rīta miglā.

Gondola melni starp mūriem slid, zem melniem balkoniem un melnām rozēm slid. Melnais airis cilājas melnos ūdeņos. Liekas, kāds atbild par nakti, bet neviena nav. Vien melnas ēnas mēmi slid. Melns tālums un melns klusums. Vien melna dziesma smadzenēs skan.

Vien aira vientuļā takts.

Mēs peldam pa kanāla gadsimtiem.
Melni mūri un melnas rozēs.
Melns sapnis pa kanālu slid.

Tukšs Rialto tilts, tukšs kanāls Grande. Gondola melni slid, aiz sevis vilkdama rīta sudraba svīturu.

Ak kungs, mēs peldam gadsimtu sapni un nebeidzam sapņot.
Melno mūru spraugās aust rīts.

Je meurs

(Nathalie Sarraute)

Tikai ēnās, tikai pelnos šis stāsts, un ilgst bezgalīgs.
Vēl akmens dzīvs, bet ūdeņi jau mēmi. Mēmas aizpeld laivas, mēmas ir zivis. Tās peld, pagriezušas balto pavēderi pret debesīm. Un klieudz. Mēmi klieudz. Velti vasaru atsaukt, vasaras pēdējo maigumu, vasaras pelēko mieru. Krāsas aizgaisušas, koku zari melnē savās rētās. Nedzīst un sūrst.

Je meurs.

Pret rītu vēl putna kliedziens. Viņš kliedz uz jaunu dienu. Tad kritiens. Uz akmeņiem vien klusums.

Je meurs.

Sveša stunda, sveša stunda. Zilas ēnas. Sveša zila atbalss. Uz manu klusumu kāds runā, bet vārdi aizgaist aiz manis. Melnas ir nakts ēnas. Debess tukša savā tumsā.

Je meurs.

Au revoir, Nathalie.

Pie ūdeņiem

River of No Return (Marilyn Monroe)

Ieceliet mani aizmirstībā.
Ieceliet liesmojošā krūmā,
lai manas acis redz ledu un ūdeņus ejam,
redz atkal dzīvi plūstam.

Tā plūst.

*Viņi sēdēja pie upēm un raudāja.
Savas cītaras viņi pakāra vītolos.
Kā lai dziedam dziesmu svešā zemē?*

Pie pelēkiem ūdeņiem viņi sēdēja. Laivas sen aizpeldējušas. Krasts aizaudzis un pazudis. Put-

nu ligzdās gaudo vējš.
Mēmi plūst klusums, mēmi plūst nakts. Mēmi kāds staigā bez gaismas un meklē dziesmu.
Mēs sēdējām pie melniem ūdeņiem un raudājām.

Bet ūdeņi plūst, plūst garām. Un aizplūst. Un nekas, un nekur.
Mēs sēdējām krastā un atdevām ūdeņiem savu zemeslaiku. Atdevām smilgas un puķes. Un akmeņus.
Kādas pēdas meklējam? Ko rakstām upes krastā?

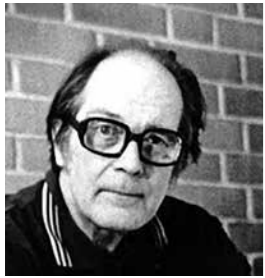
Vien pelnos un drupās mūsu stāsts. Vien zivju žaunās rētu stingums. Lietus melnie burbuļi lēkā un plīst, lēkā un plīst.
Sapni kāds rādās.
Un mēs gāžamies līdz ar viņu plūstošā straumē.
Upei tiesības plūst – garām... garām... garām...

Te ceļam gals.
Mēs atdodam ūdeņiem savu laiku, to, kas bija un kas vēl būs. Mēs atdodam savu atspulgu, atdodam savu elpu. Ūdeņi tos nes. Un aiznes.
Un mēs paliekam laikā, kas tukši no vārdiem.

Ieceliet mani aizmirstībā.
Ieceliet vilni, kas aiznes.
Lai manas aklās acis vēlreiz dzird ledu un ūdeņus ejam.
Un nedzird vairs nekā.

Jāns Kross

Pasaulē
atklāšana

Igauņu rakstnieks Jāns Kross (*Jaan Kross*, 1920—2007) latviešu lasītājam lielākoties zināms kā izcilu vēsturisko romānu autors, tomēr viņa simtgades atzīmēšanai žurnālā *Domuzīme* izvēlēts dzejoļu cikls *Pasaules atklāšana* (*Maailma avastamine*). Pirmpublicācija žurnālā *Looming* (1963), pēc tam — krājumā *Akmens vijoles* (1964).

Literatūrzinātnieks Tōmass Līvs 2005. gadā rakstīja: «Kross Parnasā uzkāpa 20. gs. 50. gadu beigās kā dzejnieks. Viņa vārds saistījās ar Igaunijā tolaik aktuālajām brīvā panta ciņām: brīvais pants ir brīvs pants, un Kross kļuva par brīvības karognesēju. (..) Krosa brīvības vēsts kulminēja dzejoļu krājumā *Akmens vijoles*, kas (..) bija/ir eiropeiskā izpratnē kreiss, bet vietējā kontekstā, tā teikt, pozitīvi partijisks (..). *Akmens vijolu* slavenākais darbs ir *Pasaules atklāšana*. Tā ir brehtiskā socmodernisma igauņiskā kulminācija.»

Savās 2003. gadā iznākušajās atmiņās Kross raksta: «Visādā ziņā man vēl kādu laiku pēc *Pasaules atklāšanas* pabeigšanas šķita, ka esmu radījis diezgan savdabīgu un arī igauņu dzejas kopainā ievēribas cienīgu lietu. Tikai daudz vēlāk, varbūt pēc diviem trim gadiem, es sāku saskatīt šī teksta deklarativismu un irdenumu. Tomēr ne tik lielā mērā, lai būtu gatavs, kā mēdz teikt, atteikties no tā autorības.»

Lai nu kā, *Pasaules atklāšana* – laikmeta liecība un četrdesmit gadu veca rakstnieka jūtu stenogramma – aizmirstībā nav nogrimusi: atsevišķā, greznā izdevumā cikls tika publicēts par godu Krosa 85. jubilejai 2005. gadā, viņam vēl dzīvam esot, un tiek izdots arī šogad, Krosa simtgadē.

Atdzejojāja

*Kolumbs bija audēja dēls,
dzimis Dženovā.*

1
VISI ĻAUDIS IR DZIMUŠI DŽENOVĀ.

Visi ļaudis ir dzimuši
zilās jūras krastā.

Visu tēvi
ir nolikuši pār stellēm,
auzdami audumu,
bērniem ko turpināt.

Visi bērni pamet steļļu klaboņu,
aizskrien zilās jūras krastā,
mērc kāju pirkstus ūdenī un skatās,
kā aiz apvāršņa nozūd kuģi.

Jo bērniem tur jāskrien
un kuģiem tur jānozūd,
un pirkstiem ir jāklūst slapjiem.

Un visi dodas ceļā,
jo visiem jādodas ceļā.

Karavelās,
galeonās, galerās, galeasos, korvetēs, fregatēs,
barkās, brigās, barkasos, brigantīnās, šoneros,
buriniekos, kutores, jahtās, prāmjos, baržās,
jollās un plostos, laivās, vienkočos, smailītēs,
džonkās, butrās, canoe, sampānos, prau, pirogās,
kajakos, tvaikoņos, gaisa balonos, dirižabļos,
bi-, mono-, aero- un hidroplānos, zemūdenēs,
motor-, rotor-, turboelektro- un atomkuģos,
batiskafos, TU, raķetēs,
aiz jostas saņemtam stērbelēm,
lai atklātu jaunu pasauli.

Visi.

Retais visiem,
daži daudziem
un katrs pats sev.
Jo ikvienam jāatklāj sava pasaule.

Ceļā
viņam jāslāpē kurnēšana
un jāapspiež dumpji
pašam sevī pret sevi,
jo tūkstošiem roku rauj viņu
atpakaļ.

Ieradums turēties pie krasta,
briesmu stāsti, paauzēs teikti,
par ūdens nezvēriem, degošām sēra jūrām
un aizkrišanu aiz pasaules malas,
bailes no leduskalniem, kuru elpu
kāds jutis uz savām lūpām,
un bailes no ugunskalniem,

kuru izvirdumu kāds skatījis savām acīm,
ūdensmēris kā liganas zaļās virves
un tas, kas ir tik liels,
ka pēc tā neiespējami pielikt punktu —
NEZINĀMAIS

Un tomēr viņš nonāk galā.
Jo ikviens tā vai citādi nonāk galā
un atklāj jaunu pasauli, jaunu kontinentu, jaunu
salu,

jaunu šēru, jaunu oļu strēlīti,
pēdu zemes savai domai un sirdij.

Pat ja viņam tur jānēsā
sava laika un telpas jūgs,
paša robežu važas
vai līdzbiedru skaudības pinekļi,
pat ja vēlāk kāds atklāj, ka viņa atklātā zeme
vai viņa domātā doma,
vai viņa mīlētā mīlestība
nepavisam nav tas, ko viņš iedomājās, —

tomēr ikviens
visu vārdā
ir savas pasaules vietvaldis.

Jo visi dodas ceļā
un visi tā vai citādi nonāk galā.

Un visu tēvi ir nolikuši pie stellēm,
audumu auzdami, bērniem ko turpināt.

Un visi ļaudis ir dzimuši
zilās jūras krastā.

UN VISI ĻAUDIS IR DZIMUŠI DŽENOVĀ.

2
*Saki, mīlā, kur rodas dzejoļi, kas nav neviena roku
darbs un tomēr ir gatavi kā trepes nogāzēs tiem, kas
dodas augšup?*

Javas cilvēka smadzenes svēra 1000 gramu.
Viņš piecēlās kājās un atklāja
asa akmens brīnumaino spēku.

Ķīnas cilvēka smadzenes svēra 1200 gramu.
Viņš atklāja varu pār uguns
sāpīgi baltajiem ziediem.

Madlēnieša smadzenes svēra 1400 gramu.
Viņš atklāja lielo burvju mākslu,
kā piestiprināt klintīm mamutu un vēršu
krāsainās ēnas.

Mūsdienu cilvēka smadzenes svēra 1450 gramu.
Viņš atklāja paņēmienu, kā nogādāt ziņas par to
uz citiem debess ķermeņiem.

Cilvēku cilts smadzenes svēra 3 000 000 tonnu.

*Saki, mīlā, kur rodas dzejoļi, kas nav neviena roku
darbs un tomēr ir gatavi kā zvaigžņu noriets un
atgriešanās?*

Ķerru, divriču, ratu un kravas mašīnu riteņi
smagi grimst rudenīgi mitrajā
zemē, kas atvieglojumā uzelpo.

Un salmu dzeltenī, sviesta dzeltenī, saulpuķu
dzeltenī,

saules dzeltenī kāļi
kratās uz jautrajiem riteņiem:
vēdera tiesai un veselībai!

Bet ir tādi riteņi,
nevis lieli, jautri un dubļaini,
bet mazītiņi, ļauni un tīri.

Ir tādi riteņi,
nevis līdz pusspieķim jautri žļakstošos dubļos,
bet uz neomulīgi tīrām un mēmām tērauda
sliedēm.

Ir tādi riteņi,
kuru krava
nevis tūkstošiem saules dzeltenu kāļu,
bet divas kāļa puses,

divas pelēkas kāļa puses,
svina pelēkas, pelējumpelekas, žurku pelēkas,
kā uz pusēm pārzāģēta Himlera galva.

Ja mazos un ļaunos riteņus uz mēmajām
tērauda sliedēm

kāds iekustinās,
ja piecus kilo smagās urāna kāļu puses viena
otraī

tuvosies,
tad raisīsies šķelšanās ķēdes reakcija.
Tas pusei cilvēces var nozīmēt mūžīgo miegu.

Kurš vēlas iekustināt urāna kāļa puses?

Tu nevēlies, arī tu ne, un tu un tu arī ne,
nevēlas ne tava sieva, ne tavs vīrs, ne bērnu
pulki!

Ne lauku viri dubļainām kājām pie kāļu kravām!
Ne meitenes kartupeļu laukos ar sviedrainiem
smieklīem un zemjainām mutēm!

Ne strādnieki cietām plaukstām,
kuri smaržo pēc akmeņogļu dūmiem un dzelzs
putekļiem
rūgtēni sivi un medus saldi kā mans tēvs un
vecaistēvs!

Ne čirkainie melnie pagāni,
kas zem jaunā mēness banāna izdejo auglības
ritu!

Viņi nevēlas, arī viņi ne, un viņi un viņi arī ne,

bet gan paši baltākie no baltajiem,
paši tiriņākie no tīrajiem,
paši pieglaustākie no pieglaustajiem
ar visregulārāko desmitās tiesas maksājumu.

Taču nu jau
lauku vīri dubļainām kājām pie kāļu kravām
un kartupeļlauku meitenes ar zemjainām
mutēm,
un strādnieki, kas smaržo pēc dzelzs putekļiem,
un čirkainie pagāni
ir pietiekami
tuvojušies cits citam.

Cilvēku cilts smadzenes sver 3 000 000 tonnu.

Cilvēku cilts trīs miljonu tonnu smadzenēs
jau izraisījusies atmodas ķēdes reakcija.
Neviens nevar to saķēdēt.

*Saki, mīļā, kur rodas dzejoļi, kas nav neviena roku
darbs, jo ir gatavi kā nezināms kontinents atmodas rīta
blāzmā?*

Melnais milzu kuģis
Āfrika
signalizē ar vēl neredzētiem karogiem.

Simt miljonos Robsona balsu
borts dungo
vēl nebijušus vārdus:

kā melnas plūmes
ar asinskrāsas augļa mikstumu —
Dahomē,

kā melna emalja
uz asiņu šlakstīta naža
spala —
Mali, Somali,

kā melnkoks —
Gabona, Gana,

kā panteras āda
tumsā —
Nigēra,

kā airu sitieni
melnos meldros
ausmas laikā —
Malgasi.

3

Jūras vēsās šalkas.
Asiņu siltās šalkas.
Laika ugunīgās šalkas.

Bet ir brīži,
kad jūras vēsās šalkas noklust,

kad asiņu siltās šalkas noklust,
kad laika ugunīgās šalkas noklust

un var sadzirdēt
gudros klintsbluķus,
drosmīgos priežu stumbrus
un nenogurstošo zāli.

Gudrie klintsbluķi ir pilni ar violetpelēku
dūkoņu.
Drosmīgie priežu stumbri ir pilni ar gaišzaļu
dziesmu.
Nenogurstošā zāle ir pilna ar čukstiem rubeņa
olas raibumā.

Pastāvēt. Pastāvēt. Pastāvēt.
Ilgi. Ilgi. Ilgi —
dūc klintsbluķi.
Pret sauli. Pret sauli. Pret sauli.
Taisni. Taisni. Taisni —
dzied priežu stumbri.
Pazust. Pazust. Pazust.
Rasties. Rasties. Rasties —
čukst zāle.

Ir brīži
jūras vēsajās šalkās, asiņu siltajās šalkās,
laika ugunīgajās šalkās,

brīži,
pilni ar klintsbluķu dūkoņu, pilni ar stumbru
dziesmu,

pilni ar zāles čukstiem,

brīži,
kad sirdis stāj
kā savvaļas zirgi paugurā
trisošām nāsīm,
sakļautām galvām:
Pastāvēt! Pastāvēt! Pastāvēt!
Ilgi. Ilgi. Ilgi —

brīži,
kad starp domas
līdz plišanai uzlādētajiem ogļu stieņiem
noknakšķ apžilbinoši salds uzliesmojums:
Pret sauli! Pret sauli! Pret sauli!
Taisni. Taisni. Taisni —

brīži,
kad strauti nonāk upē
pāri nepagurstošu dzirņu ratiem:
Pazust. Pazust. Pazust.
Rasties. Rasties. Rasties.

Jūras vēsajās šalkās, asiņu siltajās šalkās,
laika ugunīgajās šalkās
ir tādi brīži,
jau ir tādi brīži,
kas ir
PILNI.

Varbūt ir pat tādas minūtes, varbūt arī
veselas stundas.

Bet mēs gribam un dabūsim
gadus — pilnus līdz malām,
desmitgades — līdz lūpai,
cilvēku mūžus — ar kaudzi.

4

Kad es skatos savas miļotās acīs,
man cauri sāk strāvēt
mana pasaule labā.

No siltās, pelēkās, kaļķakmens oļu pilnās
Harjumā zemes

manā miesā ieplūst
senas baznīcu kapsētas,
pilnas ar apskāvieniem, kas palikuši par zemi,
apdzisušu pieguļas ugunskuru pelni
un senatnes stāsti, kas līdzinās
skudrupūžņiem, salmu jumtiem,
laukakmeņiem, priežu saknēm,
rugāju laukiem,
raupji un patiesi, par spīti visam,

par spīti visam,

ieplūst manā miesā
un traucas uz acu pusi,
saldi virmojot,

un brīnišķās mēlās blāzmas
Zimaļas melnajās acīs
vecmāmiņas kūts tumsā,

un piena smaržīgā čurkstoņa,
un dipoņa, kad melni baltie un pelēkie, un
sarkanie

teļi brāžas uz aploku,
un manis paša teļa gadi,

un atvieglotumā uzelpojošās zemes
priekā trīsas,

traktoriem rēcot,
kad šorīt agri pie lauka stāvējām
basām kājām,

un šodienas un rītdienas stāsti, kas līdzinās
dziļi izvagotai zemei, pārnācējiem
un tālākģājējiem, būvlaukumu
mūriem un kosmosa kuģiem,
raupji un patiesi, par spīti visam,
par spīti visam,

un dienas ar miļoto un naktis ar miļoto, un rīti
ar miļoto.

Viss, viss, viss
ieplūst manā miesā
un traucas uz manām acīm,

un izstrāvo no manām acīm,
kad skatos miļotās acīs,
un iestrāvo manās acīs,
jo viņa skatās uz mani.

Mana pasaule labā strāvo caur manām acīm
iekšā un ārā,
saldi virmojot
sāpīgi virmojot,
liesmaini virmojot,

līdz manas acis kļūst mitras
un mana pasaule labā
manās laimīgajās acīs simtkāršojas.

5

Man ir četrdesmit gadu.

Tai gadā, kad piedzimu,
Eiņšteinis sen bija pateicis,
ka gaismas ātrums ir lielākais no visiem
iespējamajiem
ātrumiem.

Tai gadā, kad piedzimu,
Lundmarks teica, ka Andromedas miglājs
ir vismaz 650 000 gaismas gadu attālumā.

Pašlaik astronomi saka,
ka līdz Andromedas miglājam
ir 1 000 000 gaismas gadu.

Mana mūža laikā
zināšanu gaišzilā liliņa,
gaišzilā liliņa ar Andromedas miglāja ziedu,
no Zemes augsnes kripatiņas izaugusi
telpā
ar desmittūkstoškāršu gaismas ātrumu.

Es to dzeru
no Bērnū enciklopēdijas apelsinkrāsas vākiem
kā vēsu apelsīnu sulu.

Man ir četrdesmit gadu,

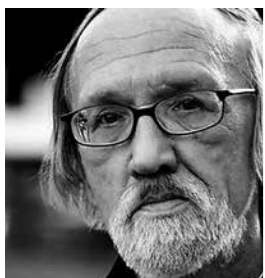
un es domāju par Eiņšteinu ar vijoli Erni gleznā.

1960—1962

No igauņu valodas atdzejojusi Maima Grīnberga

Valeriu Birgeu

Sirmgalvis kurš dzen naglu

Pieminot latviešu literatūras lielo personību Leonu Briedi (16.12.1949.—01.02.2020.), lasītājiem piedāvājam rumāņu dzejnieka Valeriu Birgeu (*Valeriu Bârgău*; 1950—2006) dzejas kopu Brieža atdzejojumā.

Birgeu ir deviņu dzejas krājumu autors, viens no rumāņu postmoderniskās «literārās apokalipses» paaudzes spilgtākajiem pārstāvjiem. Birgeu dzejā «tradicionālā poētiskuma» beigu apzināšanās sasauca ar viņa «personiskā apokaliptiskuma» un pasaules gala izjūtu — hiperbolizētu un komplicētu pasaules skatījumu, izteiktu «pravietiskā valodā».

Trīsreiz

Trīsreiz es uzņēmu ciemiņus
Uz vāji apgaismota lauka
Viņi skatījās man acīs
Rakņājās mirušas atmiņas
Dziļumos.

Kļuvuši pieļāvīgāki ripināja sava karaļa
galvaskausu
Iztukšoja tā dobumus
Piepildīja tos ar tālu pasauli
Ainām.

Nakts laboratorijās
Es lasīju viņiem ciniski uzrakstītus
Vārdus. Es apturēju viņu asinis
Lai viņi tās spētu izpētīt.
Uz brīdi viņi kļuva pavisam tievi
Savās goda drānās.
Es apraudājos par viņu pilnību. Siki nervu audi
Pastaigājās acu priekšā
Lai mani pamodinātu
Kāds aplaudēja redzot svešinieka
Kritienu
Mūsu
Asinīs
Savveida liesma kas trīsreiz uzšāvās debesīs...

Vasaras noņemne

Manā priekšā tik daudz pilnīgi kailu sikumu
Bez krekla
Klints stūris,
Persiks kurš noripo pie elektriskas
Statujas kājām.

Klusiņām nelaimīga doma
Uzpūš pakausim
Dzejolis kurš uzrakstīts ar vienvienīgiem
punktēm
Tāpat kā laimīga lauvas rēciens
Kurš pasprūk no zeltainas rikles.

Plāns asiņu tilts
Vecs sirmgalvis kurš dzen naglu.

Uzvarētas debesis
Tikai viņš kurš nekad nav bijis slavens
Pieprot ganu ciņu
Un zobena zibenīgo cirtieni
Tik gara čūska kā visas radišanas dienas
Un naktis
Nomocīta rāpo pa nāves iekšām...

Balss

Sīkas liesmiņas. Slepenas apceres. Kļiedziens
Izslēgts no alfabēta.

Mezglī plaukstā. Liecinieki kļūst vērīgi
Ražojam zem gobām zobena vārsmas un
Liesmu spirta lampiņā
Dzīvojam atmiņās
Jūtamies aizgrābti
Ienīstam
Balss mūs dzīvus iemūrē
Mūsu pašu vietā.

Dzejas stunda

Atmiņā nav saglabājies neviens vārds
Pazudušas jelkāda dieva pēdas
Ikviens vanags noņemties pāri savam laupījumam

Viss pastāv tāpēc lai mēs nepieļautu balsis
Volframa kvēldiegā, akmeni kam mēs
Tuvojamies
Pirmie simts ceļinieki
Izvelk no drupām
Pilsētu
Dod tai vārdu
Iziet caur uguni un zobenu
Neatceroties

Vasaras sākums

Var redzēt zemi
Kas klusu izkaļ tūkstošgadīga cilvēka
Veidolu.

Raud odze uz Medžidijas cietokšņa
Plāksnēm
Jūras eļļainais stūris
Mūs sveicina kaut kur aizklīdis domās.

Tas kurš mil zemi tika apglabāts
Gaisa sprogā virs viņa.

Vārdi

Pasaule bez vārdiem. Iznesīgs menestrela
Vārds. Viņa roka
Uz koka šķiedras.
Viņpus sienas
Smalka metāliska stīga.
Un klusums,
Un plosošā skaņa,
Kas līdzinās kādas bezvārda
Radības
Nopūtai.

Dziesma par būtību (Dienvidzvaigzne)

Sasalušajā apvārsnī starp murkšķiem
Novembrī
Pļāvās, lejā, iepretī eļļainiem purviem
Zem zemes garozas
Dzirdu lapsenes dūkšanu
Tās pieprasītā asiņu maksa
Kam pāri kāds bārsta baltu siknaudu
Ko viņš pasmēlis no okeāna vidus.

Dziesminieks aizvērtām acīm uzausta gandrīz
Apdzisušas notis. Dzirdi?
Tu pūlies atšifrēt pirms došanās gulēt
Putnu kurš lido tev pa priekšu. Viensētā
Sapuvušu koku
Letargija un fosfors
Valda. Dūmi ceļas pretī debesīm
Līdz viduklim kailu jūrnieku pavadoņi
Ekvatora šķērsošanas laikā.

Dziesma par būtību (lēcas)

Vai es patiešām pastāvu otrpus briļļu lēcām
kuras
Domā?

Es vaicāju un dzīvsudraba milzu piliens
Gaida līdz mana balss būs pavisam iztecējusi
Starp debess minerāliem.

Es sapņoju baltā karkasā ietverts iekams
aizmiegu
Uzšķērstām dzīslām
Ar melnām pērlēm gladiatoru vietā
Kuri gaida ciņu.

Starp manu sirdi un viņu muskuļainajiem
augumiem
Nosliukušas atskaņas loki gaidās
Izplešas iekams kļūst par cilindru
Uz kura uzrakstīts laiks.

Nekas vairs nav piebilstams

Pastāv tik daudz veidu kā domāt.

Dziesma par būtību (neveiksme)

Sāls murmināšana sastopot zemi
Bruņurupuča vairodziņš zem kura
Paslēpts spirts pasāts
Ceļā pa Lamanša šaurumu.

Melnā jūra kas piepilda Tunguskas meteorīta
Krāteri
Koraļplosts kurš viegli šūpojas vējā
Indivīda pirksti
Kas pārsteidz universālo pulsu
Aizgrābti nodrebam kad asiņu šķidrā
Pasta
Sarec.

Tur, no nākotnes, atplūst divainas skaņas
Tā it kā litu lietus
Uz Konstantinopoles karstā jumta.

Dziesma par būtību (pāris)

Divas baltas molekulas kas sapņo uz spoguļa
izbalējušā
Gaišuma
Divas balsis kas uzšķērš vara tumsu
Divas acis, divi zelta augļi kuros
Neiespiežas sula
Divas meitenītes zem aitas vilnas paklāja
Smalkvilnas aita
Kuras asinīm nav jēgas
Ņemas lidot nopakaļ gailim
Kam līcis satrūkties saules aptumsums.

Vienīgi saulrietam ir noteiktas aprises. Vienīgi
Debesis iztek no saulrieta ūdens
Uz akas vinda stārķu pāris
Piedāvā domīgu izrādi.

No rumāņu valodas atdzejojis Leons Briedis

Arnis Koroševskis

Literatūra spoguļi: latviešu proza 2010—2019

Kāda izrādījusies 21. gadsimta otrās desmitgades latviešu prozas raža?¹ Kādi temati interesē mūsdienu prozistus, un par ko viņi raksta savos stāstos un romānos?

Arnis Koroševskis (1990) ir literatūrzinātnieks, strādā Andreja Upiša memoriālajā muzejā. Publicējas kopš 2012. gada un rūpējas par apjomīgu mājas bibliotēku. 2019. gadā izvirzīts Normunda Naumaņa vārdā no-sauktajai Gada balvai mākslas kritikā.

Foto — Ģirts Ragelis
38

Izvēlētais laika nogrieznis latviešu literatūrā bijis dažāds un neviendabīgs — to ietekmējusi sociālekonomiskā situācija tieši vai netieši atspoguļojas oriģināldarbos, arī to sarakstīšanas vai izdošanas tempos. Prozas kopaina laikā no 2008. līdz 2012. gadam ir salīdzinoši vienmuļa un neizteismīga, toties turpmākajos gados tā sazarojas un kļūst daudzveidīga. Viens no spēcīgākajiem bijis 2013. gads, kad vienlaidus publicēti Māras Zālītes, Jāņa Joņeva un Gundara Ignata darbi, savukārt 2014. gads oriģinālprozā bijis viens no blāvākajiem. Jāpiemin arī pērnais — 2019. — gads, kad izdots salīdzinoši vairāk oriģinālprozas grāmatu nekā iepriekšējos gados.

Šis raksts ir subjektīvs un selektīvs pārskats par autora vērtējumā būtiskākajiem sasniegumiem žanrā. Darbi nav kārtoti hronoloģiskā secībā, tomēr raksta kompozīcijā ievērota loģika pēc romānu vai isprozas krājumu motīviem, mākslinieciskajām īpatnībām vai citām tendencēm.

Viesstrādnieku plūsmas fiksācija

Viļa Lāciša romāns *Stroika ar skatu uz Londonu*

(2010) nav ierindojams starp literatūras augstākās raudzes virsotnēm, taču ir viens no spilgtākajiem debijas darbiem latviešu prozā. Tā veiksmi, košumu un popularitāti izskaidro romāna izdošanas laiks — politekonomiskās krīzes kulminācija, kad jebkādas ar (bez)darbu vai emigrēšanu saistītus jautājumus varēja aplūkot vienīgi caur traģisma vai ciniskas ironijas prizmu, kas robežojas ar sarkasmu. Romāns par viesstrādniekiem nozīmē iedziļināšanos noteiktu «proletārisko» slāņu dzīvesveidā, liela nozīme tekstā ir slengam un vienkāršrunai. Nākamie autora darbi ir mākslinieciski vāji, bet krājumā *Sekss un vardarbība* (2018) aptverti dažādās publikācijās izbārstītie stāsti, kuros Lācišs vairāk pievēršas dažādiem anekdotiskiem atgadījumiem tepat dzimtenē, atmaskojot «strādniekus», kuri galvenokārt ir neaptēsti tūļas ar visai aprobežotām zināšanām gan par celtniecību, gan jebko citu, toties tiem allaž ir viedoklis un primitīva, vulgāra humora izjūta. Ar pašradītu mitoloģiju un sociāli interpretētu pasaules sākumu — Lielo celtnieku, kurš sadalās vairākos proletāriešos — autors koķetē ar noteiktiem priekšstatiem par strādniecības kultūru un vienlaikus šos priekšstatus noārda. Paņirgšana par «intelektuālo bezdarbnieku» vai «smagi strādājošiem darbaļaudim» (epizodiski — arī par «sabiedrības krējumu») šajā gadījumā autoru ne tik daudz tuvina Vilim Lācim, kurš savos darbos šādus raksturus uzlūkoja salīdzinoši ideālistiski, bet drīzāk Andrejam Upitim, kurš dzīves parādības principiāli aprakstīja ar monumentālu negatīvismu. Tiesa, stāsti, kuros autors iziet ārpus hrestomātiskās «brigādes» tematikas un anekdotēm, ir mazāk veiksmīgi.

Vēl ciniskākā veidā viesstrādnieku sociālo stāvokli apraksta Andra Manfelde romānā *Dzimtenīte* (2012) — darbā, kurš daļēji aizmirsts, taču ar laiku varētu kļūt par vienu no nozīmīgākajiem gadsimta sākuma kontekstā. Autobiogrāfiskajam romānam *Adata* (2005) savulaik pārmeta nepanesamu smagumu, turpretim šajā desmitgadē tapušajos prozas darbos Manfelde drosmīgi ķērusies pie pretrunu atmaskošanas: kamēr valdība neirolingvistiski programmē tautu ar «pietuvošanos ziemeļvalstīm», autore romānā attēlo necilvēcīgos, nežēlīgos darba apstākļus un bezcerīgo apziņu, ka, bēgot no vienas vides, cilvēks ir spiests nonākt vēl fatālāku apstākļu gūstā. Romāns izdots neilgi pirms tam, kad oriģinālprozā parādījās interese par pagājušā gadsimta vēsturi un represijām, tādēļ tas iezīmē cinisku disonansi starp to, kā uztveram savu pagātņi un objektīvo realitāti tagadnē. Pārsteidzoši, taču jaunākajā oriģinālprozā šāda veida darbu ir ārkārtīgi maz.

Izzūdošā Latvija

Otrs tematiskais atzars ietver prozas darbus, kuros uzrādītas problēmas tepat Latvijā. Ilgas Račevskas romānā *Norakstītie* (2016) turpināta latviešu literatūrā fundamentālā un šķietami

Vienkopus sapulcējušies divaini, kas runā ventiņu izloksnē un ir ar gandrīz uz garīgas atpalcības robežas esošu, infantilu pasaules uztveri, nolēmuši radīt savu valsti

mūžīgā zemes tēma, turklāt lauku dzīves problēmas mijas ar raupju nelabvēlīgas ģimenes tēlojumu. Par izmirstošu un ne būtībā aizejošo provinci raksta arī Aivars Kļavis romānā *Likvidētie autobusi* (2016). Iepriekš un pēdējoreiz to aprakstīja pāragri mūžībā aizgājuši Andra Neiburga izcilajā krājumā *Stum stum* (2004), tiesa, stāstos, kas bija tapuši ap Latvijas neatkarības atgūšanas laiku. Krīzes gadu sekas asredzīgi fiksētas Alda Bukša debijas romānā *Parādu piedzinēji* (2015) — klasiski, taču pamatīgi veidotā trilleri par ģimeni, kas kļuvusi nespējīga nokārtot savas parādsaistības. Romāna spraigums, lakoniskā valoda, atpazīstamā Rīgas vide un tematiskā aktualitāte to pietuvina žanra labākajiem darbiem.

Alternatīvas meklējumi

Jāmin arī gluži pretējs virziens, kurā fiksēta nespēja pieņemt realitāti un alternatīva dzīvesveida meklējumi. Vēlme izrauties no savas vides attēlota talantīgā tulkotāja Viļa Kasima pagaidām vienīgajā romānā *Lielā pasaule* (2015) — satīrā par nerasniedzamo utopiju, kas par tādu kļūst cilvēka rakstura vājības dēļ. Vienkopus sapulcējušies divaini, kas runā ventiņu izloksnē un ir ar gandrīz uz garīgas atpalcības robežas esošu, infantilu pasaules uztveri, nolēmuši radīt savu valsti, taču čiks vien sanāc — nav nedz redzējuma, kā to paveikt, nedz apņēmības. Plašākā kontekstā šo darbu var interpretēt kā šaržu par mūsu valsts politisko vidi.

Kristīnes Ulbergas romānā *Tur* (2017), kas stāsta par reālu, savulaik Ziemeļvidzemes purvājos pastāvējušu komūnu, aprakstītas attāli radniecīgas idejas. Lai arī romāns ievērojami atšķiras no pārējiem sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* darbiem, tā vēstījums kodolīgi iemieso laikmeta agoniju, bailes, vilšanos pastāvošajā iekārtā, visbeidzot — nepieciešamību pēc fiziskas un garīgas atsvešināšanās. Ulbergas šķietami vienkāršo un virspusējo vēstījumu caurauž psiholoģisks dziļums — romāna tēlu pakļaušanās 80. gadu otrās puses dažādo ezotērisko strāvojumu valgiem vistiešākajā veidā izriet no trulas sadzīves apstākļiem un tikpat briesmīgām savstarpējām attiecībām. Darbā izvirzīts jautājums par noslēgtas, intelektuālas pasaules modeļa iespējamību un autoritātes pastāvēšanu tajā. Ulbergas prozai raksturīga nestandarta domāšana un «alternatīvais varonis» — šāds motīvs sastopams arī godalgotajā romānā *Zaļā vārna* (2012), kurā atainota jaunas sievietes neapmierinātība ar stagnātiski mietpilsonisko dzīvesveidu, ko tā pārvar ar *alter ego* jeb zaļās vārnas palīdzību.

Runājot par 80. gadu kontekstu, jāpiemin vēl daži darbi. Visnotaļ ievērojams, pagaidām gan nenovērtēts ir Jāņa Einfelda reālistiskais romāns *Armagedona cikls* (2019), kurā izrakstītas vēlinā padomju laika traumas. Einfelda radošā darbība pēdējo gadu laikā būtiski pārvērtusies — pēc ilgāka pārtraukuma tapusi monumentālā trilo-

ģija *Rīga* (2015) ir rakstnieka sarežģītākais darbs, pēc kura sekoja lūzums. Jau krājums *Dunduri un dēmoni* (2017), kurā aplūkotas 90. gadu groteskas parādības un raksturi, pietuvojas itin reālistiskam vēstījumam, taču par visiespaidīgāko kļūst pāreja uz gandrīz klasisku 19.—20. gadsimta reālistisko romānu — ne velti *Armagedona cikla* centrālais raksturs atgādina Dostojevskas mēroga tēlu (lasiet — kņazu Miškinu) vidē, kuru pirms 30 gadiem savā prozā aprakstīja nu jau piemirstais Aivars Tarvids. Lasītājs ar šausmām spiests atskārst, ka ierastais Einfelda pasaules modelis, kurā groteskas un sirreālisma pārsātinātā eksistencē čum un mudž visādi ķēmi un monstri, pilnībā attiecināms uz padomju laika realitāti. Tur cilvēks cilvēkam, nē, atvainojiet, biedrs biedram vilks, un radošu, atšķirīgu un trauslu būtņi laikmets vienkārši pakāpeniski samāļ.

Savdabīga ir Egila Ventera proza — sākot ar filozofiskiem darbiem (*Atlantīda, kāda tā ir* (2015) un eseju krājums *Zemeslēkts* (2010)), beidzot ar kriminālstāstiem. Izlasē *Poseidona galva* (2017) apvienoti plaša laika posmā tapuši stāsti, taču mākslinieciski labākais ir hronoloģiski senākais — *Kuģi lēnām apledos* (1987), kurā Venters meistarīgi sapludina skaudro padomju laiku Rīgas realitāti ar absurda estētiku. Lidzīgi paņēmieni ir desmitgades kontekstā autora vērtīgākajā darbā — romānā *Mainīgā intervence* (2012), kurš sintezēja 90. gadu provinciālās Latvijas tumšākos noslēpumus ar ireālo un pārļaicīgo. Darbā Venters paspēlējas ar dažādu filozofijas skolu sadursmēm, kas pārstāvētas diezgan plašā spektrā: atsauksšanās uz Augustīnu, Bībeli, Austrumu filozofiju utt. Romānā viltīgi iekodēts klasisks iniciācijas modulis — skolnieks caur savu nesapratni un maldiem atskārst, ka skolotājs tam nespēj un nespēs palīdzēt; savukārt «objektīvā realitāte» tiek radīta kā netverams un disharmonisks laiks, kurā tikpat labi slēpjas absolūtas pilnības potenciāls.

Nesenās pagātnes atainojums

Tieši šajā desmitgadē radās darbi, kuros 80. un 90. gadi atainoti ar enciklopēdisku tvērumu. Laimas Kotas romāns *Istaba* (2016) ir antitēze gandrīz vai par arhetipisku kļuvušajam bezcerīgajam skatījumam uz stagnācijas perioda un perestroikas miju. Romānā minētie skalje laikmeta notikumi (sākot ar pļaujmašīnas negadījumu un lietuviešu meitenītes Rasas traģēdiju, beidzot ar izmēģinājuma brauciena laikā sagrauto Ķeguma HES tiltu) gluži kā kalendāra lappuses ļauj komunālajā dzīvokli mītošās jaunās mākslinieces acīm hroniski un ar ģeometrisku precizitāti aprakstīt konkrēto laika nogriezni, nezaudējot laikmeta unikālo «smeķi».

Kotas romānam radniecīgais *Sarkanais dzīvudrabs* (2017) ir vērtīgākais Arno Jundzes darbs, kas ievērojami pārspēj autora ākstīšanos krājumā *Gardo vīstiņu nedēļa* (2012) un vāji izstrādāto romānu *Puteklī smilšu pulkstenī* (2014). *Sarkanajā*

Inga Gaile Latvijas PEN zibakcijā pie Raiņa pieminekļa. 2019. gada 11. septembris. Foto no Ingas Gailēs privātā arhīva

dzīvsudrabā sniegts plašs pārskats par 90. gadu norisēm. Jundze turpina attīstīt no jauna aktualizēto «mazā cilvēka» motīvu – un «mazi» ir gan izputējušie kolhoznieki, gan govi slaucošā veciņa, čekists, spekulants, jauna ārste, mazgadīgs noziedznieks, izmeklētājs, mežabrālis, arhīva darbinieks un vientuļa grāmatvede. Šāda raksturu galerija skatu uz savu laiku padara dažādu un aizraujošu.

Bohēmisti un dzīves svinētāji

Uzkritoši izkristalizējas arī noteiktas paaudzes bohēmas fiksācija literatūrā, pieķerot klāt 90. gadus. Šādā kontekstā pieminami vairāki autori, lai gan to darbiem ir atšķirīgs mākslinieciskais līmenis.

Viena no pirmajām neatkarības atgūšanas laiku aprakstīja Rūta Mežavilka romānā *Dzimuši Latvijai* (2011); savukārt populārs kļuva Kristīnes Želvēs īsprozas krājums *Meitene, kas nogrieza matu* (2011), kura sadzīviski triviālajā dzīves svinēšanā sastopamas vairākas reālas personības.

Vilipsōna un Noras Ikstenas kopdarbā – krājumā *Ārprātija piedzīvojumi* (2017) – apzināti vieglprātīgā manierē attēloti dažādi mākslinieka dzīves posmi, arī bohēmas laiki Rīgas centrā, par kuriem nekautrējas nedz «autors», nedz šo stāstu «pierakstītāja». Riharda Bargā, iepriekš zināma kā divu dzejas krājumu autora, prozas krājumā *Tenkas* (2012) rakstītais bija dzeltenās preses tradīcijas krustojums ar autora izdomu. To viņš pasniedza kā nopietnu literatūru un saskārās ar nopietnām pretenzijām literārajā vidē. Savdabīgā veidā «tenkas» iespējams definēt kā patstāvīgu īsprozas žanru. Pēc dažiem gadiem iznāca Bargā pirmais romāns *Plikie rukši* (2017), kurā laikmeta

Kristīne Želve un Pauls Bankovskis vada Latvijas Literatūras gada balvas pasniegšanas ceremoniju. 2016. gada 21. aprīlis. Foto – LETA

autobiogrāfiskā un pašironiskā konfesija (alkoholisms, bezdarbs, nabadzība, vienaldzīga attieksme pret dzīvi, bohēma, veiksmes un neveiksmes) apvienota ar dažādiem «psihedēliskiem» pielikumiem un «pieaugušā» Bargā vērojumiem par dzīvi, ģimeni, bērniem. Atsevišķi elementi šķiet aizgūti no Mišela Velbeka vai vismaz no Frederika Beigbedera.

Jāņa Joņeva *Jelgava 94* (2013) kļuva par kultu romānu un pārliecinoši vienu no visu laiku labākajiem debijas darbiem. Tajā 90. gadi aplūkoti it kā no distances, taču neatsvešinoties no tiem: šķirums «toreiz un tagad» ir viltīgi veidots – tas nav viennozīmīgs smieklu birums par pagājbības nejēdzībām, taču neklūst arī par samāksloti sentimentālām trīsdesmitgadnieka piezīmēm. Autors apbrīnojamā veidā ir atradis zelta vidusceļu, autentiski raksturojot 90. gadu izjūtu ciešā sastatījumā ar mūzikas (un vispār subkultūru) pasauli un iekrāsodams to ar draudzīgu pašironiju, asprātību un vienkāršumu. Romāna varoņa vaibstos sazimējama amizanta līdzība ar tādu kā donkihotisku dvēseli; tikai ilūziju varā nonākušā «cinitāja par taisnību» grāmatu kaudzes aizvietotas ar «kasešu stūrīti» un jaunākās rokmūzikas vēsturi, bet bruņas un zobens – ar saplēstiem džinsiem, gariem matiņiem un ģitāru vai alus pudeli. Savukārt kurtizāņu ideāli un fiziskais apveids – piederība «dzelzs laikmetam» – ērti aizstāta ar «analoģisku sastāvu» – metālu, kas ir jauniešu sirdis un dvēselē.

Vēstures virzienā

Ap 2013.–2014. gadu latviešu literatūrā uzvirvoja pastiprināta interese par 20. gadsimtu. Iepriekš oriģinālprozā bija dominējusi izteikta

Hruščova atkušņa laikmeta naivums un ideālisms caurstrāvo visus teksta līmeņus

tendence rakstīt par senāku vēsturi (vikingiem, viduslaikiem, baroka laikmetu u. c.) – atgādināšu par Valda Rūmnieka sadarbībā ar Andreju Miglu tapušiem darbiem, Aivara Kļavja tetraloģiju *Viņpus vārtiem*, arīdzan nepelnīti reti pieminētā Artura Henriņa romānus par 20. gadsimta pirmo pusi, sevišķi romānu *Velnakmens veļas* (2010) – izcilu darbu, kurā atainota pārliecināto latviešu komunistu eksistence padomju Krievijā «sarkanā terora» priekšvakarā.

Starp šādas tematikas darbiem ir arī virkne neveiksmīgu piemēru – galvenokārt romāni, kas tiecas būt «biogrāfiski» vai «kultūrvēsturiski», taču nespēj pārvarēt publicistikas žanra robežas (piemēram, Jāņa Ūdra biogrāfiskais romāns *Ulmanis* (2011)), vai arī, tiecoties pēc maksimālas vēsturiskas precizitātes, iebrauc detaļu purvā vai kļūst tendenciozi.

Līdz ar vēstures un sociālā romāna atdzimšanu (turpmāk rakstā pamišus aplūkots gan viens, gan otrs žanrs) jaunākā latviešu literatūra vairs nevairijās no sociālās realitātes atspoguļošanas, taču radās jauna tendence – novēršanās no eksperimentālas un abstraktas prozas.

Jānis Lejiņš pēc jaunās tūkstošgades sākuma grāvēja – triloģijas *Zimogs sarkanā vaskā* – sarakstīja romānus *Kamera obskura* (2013) un *Virieša sirds* (2017), no kuriem vērtīgākais ir pēdējais. Tajā spilgti attēlota padomju spiegu un čekistu darbība Latvijā Otrā pasaules kara priekšvakarā, kas paspilgtināta ar dažādām dēkām un kurioziem, piemēram, kādam mazpilsētas fizikultūras un militārās audzināšanas skolotājam pārpratumā rezultātā kļūstot iemūžinātam par sarkano partizānu varoni. Lejiņam izdevies apvienot komikas elementus, naivi un mākslīgi romantizētu skatījumu uz pasauli ar ļoti nopietnu vēsturisku vielu.

Līdzās jāmin arī Aivara Freimaņa *Katls* (2017) – viens no spilgtākajiem pēdējo gadu darbiem, kurš izdots neilgi pirms autora aiziešanas mūžībā. Freimanis līdzīgi Lejiņam demitoloģizē cilvēka un varas attiecības Otrā pasaules kara laikā, taču caurstrāvojošas un kūsājošas ironijas vietā izvēlas klaji nīrdzīgu smīniņu vai nežēlīgu sarkasmu. Šķietami bieži aplūkoti motīvi (vācu un padomju okupāciju mija 1940.–1944. gadā, *Kurzemes katla* situācija, nacionālo partizānu liktenis) romānā *Katls* tiek no jauna aktualizēti īpatnējā, rotaļīgi traģikomiskā intonācijā. Romānā aprakstītos notikumus ir iespējams vērot ar «dažādu pušu» acīm, un tas gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē ir «romāns bez varoņa», jo Freimanis no gandrīz ikviena rakstura ir spējīgs izvilkēt strutas. Ja neņem vērā vairākas absolūti liekās erotiskās epizodes, *Katls* ir vērtējams kā būtisks papildinājums tiem darbiem, kuros ar nežēlīgu asumu mēģināts atklāt pagājušā gadsimta dažādo varu maltā un «katlā» maisītā cilvēka izvēļu galējības.

Turpretī Sandras Vensko romānā *Maigā okupācija* (2014) šie notikumi aplūkoti bez krasi

melnbalta dalījuma, ar viedu un nosvērtu autoru pozīciju, kas latviešu literatūrā ir retums. Jāpiemin arī Guna Roze, kuras romānā *101. kilometrs* (2015) dokumentāli reālistiskā vēstījumā rādīta Vidzemes ziemeļrietumu provincē un tās iedzīvotāji 20–30 gadu šķērsgrīzumā pēc staļinskajām represijām; galu galā, 101. kilometrs no republikas galvaspilsētas kļūst ne tikai par ģeogrāfisku, bet arī mentālu «izraidītā zīmogu» represijas piedzīvojušajiem un to nākamajām paaudzēm.

Jāņa Rokpeļņa otrajā romānā *Muzejs* (2017) daļēji ierakstīti autobiogrāfiski elementi – darbs mākslas muzejā un 70. gadu radošās inteliģences bohēma ar tai sekojošu «nozieguma un soda» pēcgāršu, (zem)apziņu, kas cilvēku burtiski maļ un liek atzīties pagātnes grēkos, kolaboracionismā. Atsaucoties uz paša rakstnieka senākām dzejas rindām, tas ir «pulkstenis, kas nosit stundu un visu cilvēci pagātnē». Lai arī darbs ir viduvējs, no nokļūšanas pilnīgā aizmirstībā romānu paglābj tā tematiskā aktualitāte, jo tas atspoguļo pārlieku ieilgušā un sasāpējušā lustrācijas procesa kulmināciju.

Rokpelnis nav vienīgais dzejnieks, kurš pievērsies prozai, – ievērojamais tās pašas paaudzes pārstāvis Leons Briedis pērn pārsteidza ar patiešām izcilu romānu *Vilcene un atraitnis* (2019), kura filozofiskais vēriens un vēstījuma veids drīzāk atgādina klasisku pagājušā gadsimta modernisma romānu.

Savu talantu prozā pierādījis arī Inga Gaile, kuras romānā *Stikli* (2016) neparastā veidā uzlūkotās 30. gadu parādības – aizraušāns ar eģēnikas idejām un strauji uzplaukstošo psihiatrijas nozari. Romāns *Skaistās* (2019) ir viens no retajiem gadījumiem, kad turpinājums ir mākslinieciski ievērojami spēcīgāks par oriģinālieceri – romānu *Stikli*. Tajā aprakstīta cilvēka eksistence totalitārisma un pēc tā un vaicāts – kas pēc šādas pieredzes paliek pāri no cilvēka? Vai cilvēka esībai ir jēga, par spīti acimredzamajam bezjēdzīgam? Savā ziņā Gaile romānā ieraksta «vardarbības vēsturi», kura neatkarīga no politiskās varas vai ideoloģijas, bet dažādu iemeslu dēļ klātesoša sievietes un vīrieša (un to bērnu) attiecībās.

Lai gan Andris Akmentiņš jau bija iemēģinājis roku prozā, *Skolotāji* (2018) bija viņa pirmais romāns. Hruščova atkušņa laikmeta naivums un ideālisms caurstrāvo visus teksta līmeņus – sākot ar poētiku, valodas labskanīgumu un vijīgumu. Tas ir laiks, kurā «visu ziemu šogad pavasaris, griezes sauc, krāces apiet nav laika, ir zemes un sapaņu smilts, bērni un koki aug pret sauli, nemierā dun pilsēta, saule kāpj augstāk un atlido dzērves», un, to imitējot, Akmentiņš ticami uzbūvē neparasto atmosfēru jebkurā romāna sadzīves situācijā.

Iznēsāt vēstures traumu

Vēl kāda rakstniece pēc ilgāka klusuma dzejā

Kas gan ir ireālāks — miegaina dzīve ilūzijās par veco un šķietami nesatricināmo pasaules kārtību, vai arī jaunais, prātam netveramais haoss

un periodiskas darbošanās dramaturģijā pieņēma lēmumu rakstīt prozu, un — ar kolosāliem panākumiem. Līdz ar Māras Zālītes romānu *Pieci pirksti* (2013) no jauna atdzima autobiogrāfiskās literatūras sintēze ar prozu, kas pēdējoreiz spilgti iemirdzējās Vizmas Belševicas *Billē* 90. gados. Par savu *alter ego* izvēloties mazo Lauru, Zālite apraksta Sibīrijā izsūtījuma laikā dzimušās meitenītes iespaidus, atgriežoties (patiesībā — pirmoreiz ierodoties) mājās — padomju okupētajā Latvijas provincē. Romāns apliecina, ka vēstures jautājumus skatīt alternatīvā perspektīvā ir auglīgi — bērna sofistiskā pieeja ar mūžīgajiem «kāpēc?» bieži vien atmasko gan dzīves realitāti, gan pieaugušo pasauli, turklāt naivums un spēja dzīvi «nolasīt» paradoksāli par gaišām un nosvērtām padara pat tumšākās romāna epizodes.

Zālite pārliecinoši saauž folkloras elementus, latviešu dzīvesziņu ar maģiskā reālisma principiem, radot vienotu un harmonisku vēstījumu par noteiktas paaudzes padomju laikos gūto traumatisko pieredzi. Romāna fundamentu veido terapeitiski apsvērumi — darba tapšanas pamatā ir iznēsāšanas un radīšanas process, un tā ir arī lasītāja kā Lauras līdzgaitnieka iespēja tikt izdziedētam, atgriežoties cilvēces visvarenākajā enerģijas krātuvē — bērnībā.

Parādīzes putni (2018), ko vērtēju kā desmitgades labāko prozas grāmatu, vēl dziļāk iegrimst Lauras pasaulē un atklāj aizvainojuma un pazemojuma dvēseles stāvokļus. Pirmajā romānā jaunās un neparastās reālijas mazajā Laurā raisīja intrigu un naivu prieku, taču šoreiz laikmets un lasītājam labi pazīstamie Zālītes dēmoni (lasiet — sumpurņi) burtiski spraucas dzīvē un ar savu brutālo zemiskumu uzārda un šķeļ līdzcilvēku likteņus. Laura ir paaugusies un Piecos pirkstos jeb vecajā ābelē vairs nevar vis ilgi nosēdēt, savukārt humors ir kļuvis mazliet dzelīgāks, dzīves vērošana — ironiska rūgtuma pilnāka. Romānā parādīti pēckara gados dzimušie kā viena no pirmajām absolūtai sovjetizācijai pakļautā paaudze, kuru, no vienas puses, plosa stāsti un apziņa par aizliegto pagātnei, no otras puses, tālaika «pareizā» konjunktūra un audzināšana.

Radniecīgs Zālītes darbiem ir Ingūnas Cepītes *Ulsīks* (2017), kurā ar pietiekami atšķirīgu — mazliet piezemētāku, lietišķāku vai vismaz ne tik ekspresīvu — intonāciju autore aplūko savu bērnības laiku un dzīvi 60. gados.

Divpasaulības atspoguļojums

Biežāk vērojama tendence attēlot attiecības starp latviešiem un dažādām mazākumtautībām, visbiežāk — Latvijas krieviem. Māra Bērziņa romānā *Sveiks, Dzintar Mihail!* (2013) tas ierakstīts gandrīz mitoloģiskā līmenī — vecajam kalējam savā paspārnē uzņemot jauno mācekli Dzintaru Mihailu, kurš iemieso eņģeliskas īpašības. Sabīnes Košeļevas debijā *Rīga—Maskava* (2015) tēlotas jaunas sievietes attiecības ar krievu puisī;

tematiski to turpina un margināli izvērš Lauris Gundars romānā *Apglabāt uz valsts rēķina* (2019) — darbā, kurš varēja pretendēt uz nopietnu 9. maija svinību fenomena iztirzāšanu, taču palika izkļaudes literatūrai atbilstoša krimiķa žņaugos.

Andras Manfeldes romānā *Virsnieku sievas* (2017) Liepājas Karostas dzīve rādīta gan no iebraucēju, gan vietējo skatpunkta ar savstarpējās attiecībās uzniestošajām mentalitātes un kultūru atšķirībām, vārdu sakot — «divpasaulība» 70. gados un šobrīd. Manfelde ir arīdzan viena no viskonsekventākajām politiski represēto latviešu likteņu aprakstītājām, kas kulminējies krājumā *Mājās pārnāca basa* (2018) — īpatnā isprozas formātā, kur ilgus gadus krātais, kaunpilni un grūtirdīgi slēptais, visbeidzot uzklaušais stāsts fikses, nemanot robežu starp dokumentāli tverto liecību un autorei balsi.

Pašizvēlētā misija

Gundega Repše aizvadītās desmitgades sākumā noslēdza *Smagā metāla* prozas ciklu ar triloģijas finālu *Dzelzs apvārdošana* (2011). Līdzīgi pirmajām grāmatām, tā atšķiras ar noteiktu formālu paņēmieni — šoreiz romāna varones izveidotu «vārdnīcu» jeb alfabētiskā secībā kārtotu un izklāstītu dzīvesstāstu.

Tam sekoja nozīmīgs, Repšes rosināts vairāku rakstnieču kopkrājums *Mēs. XX gadsimts* (2011), no kura koncepcijas dzima viena no unikālākajām mūsdienu latviešu literatūras parādībām — vēstures romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* (2014—2018).

Gundegas Repšes šajā sērijā sarakstītais darbs šķiet pabāls uz pārējo darbu fona, jo romāns *Bogene* (2016) apjomā ir visplānākais, fragmentārs un varbūt mazliet samocīts. Neraugoties uz tā trūkumiem, Repše ar racionālu un vienlaikus emocionālu pieeju filozofiskā retorikā un «pareizā secībā» izstāstītu ģimenes sairuma stāstu spēj lasītāju pārliecināt — Lesteru ģimene nav uztverama kā atsevišķi indivīdi, tie simbolizē visu latviešu tautu. Savstarpēji konfrontējot optimistisko un sadzīvīski laisko 1939. gadu ar baidīto 1940.—1941. gadu, Repše vaicā: kas gan ir ireālāks — miegaina dzīve ilūzijās par veco un šķietami nesatricināmo pasaules kārtību, vai arī jaunais, prātam netveramais haoss un neapslāpējama represiju vilnis? Gandrīz vai pravietiski skaudrie vārdi «es visu redzu un iegaumēju, to redzēs manas meitas, mazmeitas un mazmazmeitas, to redzēs Dievs, kad es pavēstīšu» aizskar kolektīvās atmiņas un zemapziņas problēmas.

Autorei pašizvēlētā misija ir atgādināt par neaizmirstamo un nepiedodamo. Repšei allaž bijis būtiski atgādināt par dažādām kultūrvēsturiskām situācijām un vērtībām, ko rakstniece veiksmīgi sapludina ar primāro sižeta līniju, — romānā *Bogene* sniegts ieskats Rīgas Zooloģiskā dārza vēsturē un sadzīvē, savukārt «prozas ciklā» *Retināts gaiss* (2019) atkal atgādināta ģimenes un paa-

Andris Akmentiņš un Dace Rukšāne-Ščipčinska, Latvijas Literatūras gada balvas ekspertu komisijas pārstāvji, paziņo LALIGABA 2012 nomināciju pretendētus. 2013. gada 4. aprīlis. Foto — LETA

džu problēma, zūdošās tradīcijas, dzimtas māju sairuma jautājums; dekonstruēti latviešu tautai būtiskie «vēsturiskie datumi».

Vertikāles un centrēdzes

Ingas Ābeles *Klūgu mūks* (2014) atgādina klasisku vēsturisku romānu — tā darbības laiks ir 19. gadsimta izskaņā un 20. gadsimta pirmā puse, taču būtībā tas ir vēstījums par lielām personībām. Darbā iemiesotas vairākas laikmeta aktualitātes — ne tikai pastiprinātā interese par Latvijas vēsturi vai nozīmīgām personībām, bet arī biežāka Latgales kultūrtelpas akcentēšana, cilvēka attiecības ar reliģiju kā ticību un reliģiju kā sistēmu, kas var izrādīties liktenīga.

Centrālo raksturu dzīvesgājums attēlots ar klasiska izaugsmes romāna un vietumis pat maģiskā reālisma elementiem, un tas pastiprina šo cilvēku lielumu — viņi abi gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē virzās pa vertikāli, tiecas uz debesīm, vienam kļūstot par lidotāju, bet otram — par garīdznieku. Ne velti pēc romāna iznākšanas kritikā vairākkārt norādīts, ka raksturu prototipi (Francis Trasuns un Jāzeps Baško) romānā izmantoti tikai nosacīti, tādēļ *Klūgu mūks* faktiski pārkāpj tradicionālo biogrāfisko vēsturiskā romāna ietvarus.

Romānā *Duna* (2017) saskatāms centrēdzes un centrēdzes paņēmieni — ir sevi noslēdzies cilvēks, kurš šķietami aizbēdzis no savas pagātnes, un žurnāliste, kas pagājušo grib izziņāt un no jauna uzārdīt. *Duna* atšķirībā no pārējiem Ābeles darbiem ir ievērojami spraigāka. Kritiķi tika aizrādīts par autorei vēlmi vienā darbā kondensēt pārāk daudz — sākot ar spīdzināšanu un pratināšanu čekas pagrābos, 1949. gada marta deportācijām, beidzot ar atmiņām par Otrā pasaules

Valsts prezidenta Egila Levita inaugurācijā. No kreisās Māra Zālite, Ieva Struka, Nora Ikstena, Edvīns Raups. 2019. gada 8. jūlijs.

Foto no Māras Zālītes privāta arhīva

kara zvēribām, holokaustu, arīdzan detalizēti izstrādātu ekskursu par Daugavas vēsturi. Tomēr Ābele šos lokus apvienojusi un kompozicionāli pārliecinoši izkārtējusi vienā romānā. Starp vērtīgākajām epizodēm noteikti jāmin tieši pēckara gadu Rīgas panorāma — it īpaši kādreizējā hipodroma apkārtnē, kuras apraksti *Dunu* tuvinā nu jau šķietami morāli novecojušajam kultūrvēsturiskā romāna jēdzienam. Interesanti, ka gan izbijušais sacikšu braucējs Radvilis, gan garīdznieks Sebalds simboliskā veidā iemieso mocekļa tēlu, kurš reprezentē sava dzīves laika lielākās pretrunas un netaisnību. Abi romāni arī saņēma Literatūras gada balvu par labāko prozas darbu.

Stāstu krājums *Kamenes un skudras* (2010) turpina līdz šim labākā rakstnieces isprozas krājuma *Sniega laika piezīmes* (2004) tradīcijas un šķietami iezīmēja iepriekšējās desmitgades isprozas tendenču kulmināciju, kurai sekoja būtisks lūzums (lasiet tālāk).

Dzīves sāpes literatūrā

Biogrāfisko detaļu interpretācija un pārkausēšana būtiska arī Noras Ikstenas romānā *Virs zilajā lietusmētelīti* (2011), kura rakstura prototips ir ilgus gadus trimdā dzīvojušais rakstnieks un tulkotājs Dzintars Sodums (1922—2008). Šis nozīmīgais romāns burtiskā nozīmē apraksta literatūru — dzīvi literatūrā, dzīves neesamību ārpus tās, rakstnieka ģēnija neizbēgamo vientuļnieka būtību un destruktīvo vientuļību. Ikstena pierāda savu meistarību literāro rotaļu vērpšanā, un šis ir būtiskākais romāns kopš rakstnieces debijas žanrā *Dzīves svinēšana* (1998).

Krājums *Ulubeles pasakas* (2014) ir poētiska mīlestības vēstule Ikšķilei, kas apdziedāta kā nepa-

Ignatam ir gandrīz vai izdevies uzkonstruēt 21. gadsimta Pēru Gintu kā sava laika un sistēmas produktu

раста laiktelpa; nosacīti to var uztvert kā rakstnieces atgriešanos pie krājuma *Pasakas ar beigām* (2002) tradīcijas un paņēmieniem, lai gan jaunākajā krājumā sastopams krietni vairāk sentimentāla.

Viens no pēdējo gadu zināmākajiem un visbiežāk tulkotajiem romāniem *Mātes piens* (2015) drūmās nokrāsās atklāj 70. un 80. gadu statisko pelēcību, lai arī laikmetam drīzāk ir fona funkcija — autore ierastā manierē ataino attiecības starp dažādu paaudžu sievietēm: māti, kas pieredzējusi 20. gadsimta šausmas, atteikusies dot meitai savu pienu, un meitu, kurai līdz ar savu pieaugšanu lemts pieredzēt iztālēm un lēni pienākošo PSRS sabrukumu. Romāns veidots kā sāpju kolāža, darbu caurvij eksistenciāls traģisms — nespēja izjust nedz mātes, nedz meitas laimi. Darbam mazliet pietrūka oriģinalitātes gan uz pārējo vēstures romānu fona (atsaucoties kaut uz līdzību ar dzīvi «nolādētā būrī», no kura nav iespējams izkļūt), gan uz pašas rakstnieces iepriekšējo darbu fona.

Provokācija un perfekcija

Pēc klusuma pauzes nepilnu desmit gadu garumā Guntis Berelis visus pārsteidza vai drīzāk izprovocēja ar romānu *Vārdiem nebija vietas* (2015). Romānā Berelim ar dažādiem merkantīliem paņēmieniem izdevies paveikt brīnumus. Sākotnēji šķietami klasiskais, klusējošais un nevienam nekaitīgais «mazais cilvēks» Tušs kļūst par vienu no baisākajiem psihopātiem latviešu literatūrā, turklāt viņa baisumu nenosaka paveiktie noziegumi (piromānija, izvarošana, tiksmiņāšanās un fantazēšana par vardarbību) vai pat to naturālistiski brutālā atklāsmē vēstījumā (autors nekautrējas izvarošanas epizodi izvērst uz vairākām lappusēm), bet gan šāda necilvēka nesatricināma un gandrīz vai nesodāma eksistence laikā, kad sabiedrību ir pārņēmis vispārējs ārprāts un tā fokusējas uz ko citu. Tuša noziegumiem ļauj uzliesmot (gan tiešā, gan pārnestā šī vārda nozīmē) pagājušā gadsimta sākuma kolīzijas — gan 1905. gada revolūcijas destruktīvās izpausmes, gan brīnišķīga iespēja tās ar uzviju atkārtot Pirmā pasaules kara laikā.

Romāna vēstījums konstruēts līdz perfekcionismam — Tušs ir pieņēmis lēmumu klusēt un nesarunāties, taču lasītājam viņš līdz pēdējai detaļai atklāj savu tumšo iedabu, tādējādi par nozieguma līdzdalībnieku padarīdams ikvienu. Berelim izdodas noārdīt robežu starp reālo un iedomāto, jo Tuša klaiņošanu pa kara laika iztukšotajiem purvājiem un mežiem un nonākšanu starp Nāves salas ķimiskā uzbrukuma «noplautajām» liķu kaudzēm ir iespējams uztvert kā nosacītu darbību nosacītā vidē, taču vienlaikus tās ir konkrētas vēsturiskas situācijas. Tādējādi uzsvērta ideja — kara atainojumam mūsdienu romānā nav nepieciešamas episkas kauju ainas, autoram pietiek lasītāju pārliecināt par elli zemes virsū.

Krājumā *Es nekad nerunāju muļķības* (2018) apvienoti īsprozas darbi, kas jau publicēti dažādos periodiskajos izdevumos. Jau krājuma pašironiskais tituls izsaka daudz — autors gandrīz vai katrā stāstā pārkāp, izmantodams pazīstamos gotikas, groteskas, vēlinā romantisma šausmu elementus.

Laikmeta dzirnās

Māris Bērziņš lasītājiem ilgstoši saistījās ar savdabīgā īsprozas cikla *Gūtenmorgens* (2007–2017) stāstiem, taču šajā desmitgadē rakstnieks vairāk pievērsies romāniem. *Svina garša* (2015) līdzās Bereļa romānam ir labākais darbs vēstures romānu sērijā, vienlaikus arī kā antitēze pēdējam — Berelis parādīja, cik ļauns spēj būt cilvēks pret apkārtni pasauli, turpretim Bērziņš demonstrē vēstures dzelzaino un absurdo netaisnību pret cilvēku, proti, ko nozīmē būt cilvēkam, ideālistiskam un varbūt pat lētticīgam cilvēkam Otrā pasaules kara sākumā. Vienkāršais krāsotājs Matīss Birkens kļūst par vienu no traģiskākajiem raksturiem jaunākās prozas vēsturē. Romānā rādītais laikmets ir lielāks par cilvēku un to samāļ neatkarīgi no tā priekšrocībām vai trūkumiem, tiesībām dzīvot vai mirt; turklāt — ko līdz galam neizdara viena totalitārā vara, tam punktu pieliek otra. Romānā arī sniegts kultūrvēsturiski panorāmisks skats uz Pārdaugavas dzīvi.

Jaunākais romāns *Aizliegtais pianīns* (2019) uz jautājumu — raudāt vai smieties par mūsdienu birokrātiju — atbild ar abiem variantiem, lai gan drīzāk pieslienas pirmajam. Bērziņš asprātīgi un ar nesatricināmu lietišķumu parāda sekas, ja cilvēks, kurš vēlas tikai labu, nevar piepildīt sapņus; turklāt par vienu no darbības vidēm izvēlēts semantiski būtiskais bērnodārzs. Romāns iemieso vairākus gandrīz 80 gadus oriģinālliteratūrā neeksistējušā traģēdijas žanra principus un elementus.

To, ka par šīm problēmām ir iespējams pasmierties, pierādīja talantīgais Gundars Ignats romānā *Pārbaudes laiks* (2013) — vienā no desmitgades būtiskākajiem un arīdzan šķietami nepelnīti piemirstajiem darbiem. Pirmkārt, romāna centrālais raksturs uztverams kā abstrakcija starp Albēra Kami «svešinieku» un Žana Pola Sartra Antuānu Rokantēnu — vietumis iesaistīts un atālināts dzīves vērotājs, par kuru zināms salīdzinoši maz. Būtībā Ingars ir cilvēks bez kodola, kuru mēģinot lobīt kā sīpolu, lasītājs jau paredz neizbēgamo galarezultātu. Ignatam ir gandrīz vai izdevies uzkonstruēt 21. gadsimta Pēru Gintu kā sava laika un sistēmas produktu — jaunu divdesmitgadnieku paaudzes pārstāvi, kas nespēj rast savu vietu. Otrkārt, Ignats atmasko mūsdienu birokrātijas žņaugus — galvenā varoņa dezorientācija grāmatvedības karuseļa jūklī, groteskā attiecības starp biroja darbiniekiem, atsvešinājums bezpersoniskajā digitālajā virtuālajā pasaulē uzjundī ne tikai nosacītās vides, bet arī nosacītās pasaules

Gundega Repše un Māris Bērziņš vēstures romānu sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* autoru pārgājiena laikā. 2018. gada 24. augusts.

Foto — Sandra Marta Grudule

izjūtu. Tas ir romāns par mūsdienu cilvēku marioneti karjeras izaugsmes pakājē, tiklab — bezdibeņa malā. Visbeidzot — Ignatam piemīt izcili izkopts humors, bez kura romāns, visticamāk, pārtaptu par ko smagu, nebaudāmu un varbūt pat didaktisku.

Uz alternatīvu vēstures ritumu iepriekš lasītājus izprovocēja Ainārs Zelcs ar romāniem *1940* (2006) un *1945. Rīga* (2001), savukārt Toma Kreicberga romāns *Lopu ekspresis* (2016) to paveica atšķirīgiem līdzekļiem, sastatot Ņujorkas Volstrītas brokeru nežēlīgo dzīves ritējumu ar vairākas desmitgades senāku padomju varas represēto pieredzi. Autora debija — (zinātniskās) fantastikas stāstu krājums *Dubultnieki* (2011) vienlaikus iezīmēja šī žanra arvien straujāku attīstību un popularitāti oriģinālprozā (apstākļi, ka Kreicberga stāsti top angļu valodā, nekādā veidā nekļūst par traucēkli).

Pagātne tagadnē

Pauls Bankovskis gandrīz visos pēdējos darbos konsekventi turpinājis eksperimentēt ar formu. Krājumā *Es neko neatceros. Par lietu dabu* (2013) autors piemiedz ar aci Ernestam Birzniekam-Upītim, jo stāstu vēstītāji galvenokārt ir dažādi priekšmeti, kas atklāj ar tiem saistītus liktenīgus notikumus, savukārt krājumā *Zvēru zvaigznājs* (2012) vēstītāji ir dzīvnieki — gan to «ierastajā formā», gan kā antropomorfizētas būtnes, kas pilda cilvēkiem analogiskas sociālas funkcijas.

Vēstures romānā *18* (2014) nejausi atrastas fotogrāfijas kļūst par romāna vēstījumu kārtojo-

šiem elementiem un faktiski ļauj saplūst mūsdienām ar pagātņi, uzsverot arvien biežāk (tajā skaitā pasaules literatūrā) izmantoto un no fizikas teorijām aizgūto ideju par laika hronoloģijas nosacītību — viss jau ir noticis, tiklab turpinās notikt, taču ikviens vēstures mirklis patiesībā ir sinhrons jebkuram tagadnes mirklim. Tādējādi akcentēta arī patriotiskā nostādne — 1918. gada novembris saplūst ar tagadni.

Šajā desmitgadē Bankovskis devis divas būtikas grāmatas; tās vērtīgi aplūkot atsevišķi. Pirmā — krājums *Kur pazuda saimnieks?* (2017), kuru varētu atļauties nodēvēt par *Mēs. Latvija, XX gadsimts* versiju mazajiem (un lielajiem) lasītājiem. Arī šajā lakoniskajā krājumā vēstītāji ir dažādi mājdzīvnieki, kuru acīm atklātas konkrētas pagājušā gadsimta vēsturiskās kataklizmas (saimnieku neatgriešanās mājās pēc prāmja *Estonia* avārijas, represijām utt.). Mājdzīvnieku līdzpārdzīvotajums kļūst līdzvērtīgs visaugstākajam humanismam — tie nespēj izprast šo notikumu sociālo fonu, taču pārdzīvo par pašu būtiskāko — cilvēka zaudēšanu. Otrs darbs — *Trakie vēči* (2016) — ar gaumīgu humoru piesātināts krājums, kura naratīvu savukārt veido dažādi divaiņi, kas dalās ar ekstravaganti fantastiskām idejām un to praktisko īstenošanu apmātības aizmiglojumā. Savā ziņā tās pašas «smalkās kaites», tikai 21. gadsimta transformācijās.

Jaunie margināļi

Jaunākās prozas «marginālo naratīvu» veido vairāki debitanti — Haralds Matulis, Svens Kuzmins, Oskars Vizbulis, jau aplūkots Vilis Lācītis, taču jo īpaši Andris Kuprišs, kurš debijas krājumā *Berline* (2019) lieto piņķerīgu, neveiklu, neliterāru un mulsinošu sintaksi, tādējādi it kā mērķtiecīgi stenografēdams apziņas plūsmu. Arī viņa prozā attēlotas marginālas situācijas (divaina «draudzība» starp skolēnu un pārlieku labvēlīgo skolotāju, pasīva noskatīšanās uz noziegumu, alkoholisms un tā sekas utt.).

Daži minēto autoru darbi atgādina dažādos 90. gadu īsprozas eksperimentus. Lācīša stāsts *Sekss un vardarbība* ir viens no isākajiem latviešu prozas vēsturē, bet Kuzmina *21. gadsimta stūrakmeņi* atgādina Aivara Ozoliņa *Duktu*; savukārt Kupriša vēstītājs ir spējīgs apmaldīties gan valodā, gan laikā (stāstos *Par svešas valodas priekšrocībām un trūkumiem* un *Atpalcējs*). Vairākos stāstos sižets kļūst nebūtisks, jo tā ir drīzāk rotaļšanās ar formu. Šādu rakstības veidu jeb atsevišķu tendenci varētu dēvēt par «matemātisko prozu», kurā valda iekšēja loģika, sistēmiskums un aprēķins, taču vienlaikus visa iepriekšējā apgāšana kājām gaisā.

Lācīša *Esejā par maisiņu* skaidrota salīdzinoši nesen lielveikalos ierobežoto polietilēna maisiņu nozīmi Rietumu un postpadomju valstu sabiedrības acīs. Savukārt Kuzmins kādā stāstā sniedz ieskatu divlitriģo alus pudeļu eifēmisko apzīmējumu fenomenoloģijas pētījumā, vienlaikus atgā-

Ir koķets dialogs ar latviešu literatūras klasiku: vietumis pavīd pat intriga Mērnīeku laiku garā

dinot, ka šī produkta izņemšana no apgrozības ir «lingvistiskais genocīds». Kuzmina stāstos iestarpinātās avīžu publikācijas tiek papildinātas ar absurdiem un neiederīgiem iestarpinājumiem; pats rakstnieks to definē par «prozaisko žurnālistiku».

Radniecīgus motīvus iespējams saskatīt Haraldā Matuļā debijas krājumā *Vidusšķiras problēmas* (2018) — piesātinātā parodijā par klasiskiem filozofiskiem traktātiem, miniatūrām, mūsdienu lakoniskajām esejām vai pat bloga ierakstiem. Līdzvērtīgi, taču pietiekami atšķirīgi uzrakstīts Rvina Vardes debijas darbs *Kas te notiek* (2019) — krājumā apkopotī paradoksāli dzīves vērojumi, kas savā reālistiskumā iemieso absurdo, bet absurda — reālistisko. Savā ziņā tā ir pietuvošanās savulaik Aivara Eipura aizsāktajai tradīcijai — isprozas krājumiem *Minimas* (2008/2013), ko arīdžan iespējams diferencēt kā atsevišķu žanru.

Atgriezīšos pie Svena Kuzmina — autora, kura debija *Pilsētas šamaņi* (2016) izrādījās visai viduvēja (izņemums ir izcilais stāsts par skolēna attiecībām ar latviešu literatūras skolotāju), jo tai pietrūka spilgtuma un oriģinalitātes. Turpretī otrā grāmata *Hohma* (2019), kuru autors nodēvējis par romānu, taču pats šķietami turpinājis darboties sev ērtajā un tikamajā isprozas žanrā, jau ir ievēribas cienīgs notikums literatūrā. Par darbības vidi izvēloties provinciālu pilsētiņu, kurā notiek visādas divainības un no kuras valgiem neviens īsti nespēj «aizbēgt», Kuzmins konceptuāli pārfrāzē un transformē virkni pasaules literatūras klasikas, sākot ar Balzaku, beidzot ar Folkneru vai pat Gogoli. Kuzminu galvenokārt interesē dažādi savirpinātas 90. gadu un gadsimtu mijas kultūratsauces. Dažos gadījumos tas ir koķets dialogs ar latviešu literatūras klasiku: vietumis pavīd pat intriga *Mērnīeku laiku garā*, vienam ziņdāinim tiekot samainītam ar citu — atliek tikai minēt, vai Kuzminam tā netīšām pagādījies, vai autors patiešām apzināti āzē lasītāju, savu romānu noslēdzot ar nodaļu *Mēritāji*. Dažādos stāstus vieno raksturi, kas ir neparastas pieredzes meklējumos, bieži tie ir postpadomju cilvēki, kuri krīt patērētāju kultūras groteskajās galējībās.

Piesātināti naratīvi

Ievērojama ir Osvalda Zebra artava — jau sākot ar pilgto stāstu krājumu *Brīvība tiklos* (2010), kurā autora izdomu rotaļās ar lasītāja apziņu un dažādu labirintu, mozaīku veidošanu var tikai apbrīnot. Pārējos darbus vieno piņķerīga kompozīcija un pakāpeniski atklāta intriga. Zebris ir viens no šodienas izcilākajiem subjektīvā vēstījuma meistariem — sākot ar vēstures romānu *Gaiļu kalna ēnā* (2014) raksturu galeriju, beidzot ar pusaudzi *Māru* (2019). Rakstnieks prasmīgi apvieno klasiska psiholoģiskā romāna elementus ar mūsdienu naratīva paņēmienu, lai radītu vēstījumu gan par 1905. gada revolūcijas laika Rīgu, gan par šībrīža nebūt ne mazāk trauksmaino vidusskolēnu pasauli.

Fantāzijas žanra pazīstamākā pārstāve Ieva Melgalve romānā *Mirušie nepiedod* (2013) veiksmīgi apvieno žanra specifiskos elementus ar detektīva, trillera un pat psiholoģiskā romāna tradīcijas satvaru, gala rezultātā iegūstot gan plašu mērķauditoriju, gan kritiķu atzinību.

Neparastības skaistums

Margaritas Perveņeckas romāns *Gaetāno Krematos* (2011) gan iznākšanas laikā, gan šobrīd it kā stāv savrup, vienlaikus aizpildot kādu trūkstošo mozaikas gabaliņu oriģinālprozas panorāmā. Romānā vienkopus sapludināti daudzi pagājušā gadsimta fantastikas, absurda un sirreālisma autoru darbu elementi, taču tik un tā radīts kas absolūti unikāls. Nereti jaunākajai literatūrai tiek pārmests tēlainības trūkums, pieticīgā vai apzināti trūcīgā valodas izjūta, kas savukārt izriet no citvalodu ietekmēm. Perveņeckas daiļrade (arī iespaidīgais debijas krājums *Visi koki aizgājuši* (2006)) turpretī apliecina valodas iespējas visā krāšņumā. Darbā *Gaetāno Krematos* Perveņeckai, šķiet, izdevās otrreiz izgudrot divriteni.

Valodas un dažādu māksliniecisko līdzekļu neparastuma kontekstā loģiski pievērsties vienai no desmitgades ražīgākajām un nozīmīgākajām autorēm Ingai Žoludei, kuras radošajā darbībā pamānāma ievērojama izaugsme — no ekspresīviem stāstiem līdz psiholoģiskai, minimālistiski veidotai prozai un impresijai par Emīlu Dārziņu.

Žoludes agrīnajos darbos nepārprotami saskatāmas Ābeles un Perveņeckas ietekmes. Krājumā *Mierinājums Ādama kokam* (2010) rakstniece talantīgi gan atklāj pasaules brīnumaino iedabu bērna acīm, gan izmanto «nāves dejas» motīvu, kas caurstrāvo virkni stāstu. Žoludei nāve ir metafiziska, materiāla, kā posms cilvēka iniciācijā, tās pieņemšana var arī izrādīties kā ekstremāla apmātība ar to. Stāstos sastopamas noteiktas atsauces uz bērības laiktelpu un 90. gadu reālījam, taču reālistiskie stāsti allaž mijas ar simboliskiem. Darbos izmantotais labirinta princips un rūpīgi pārdomātā kompozīcija tuvina Žoludi Kortāsara vai Borhesa literārajai tradīcijai.

Romāns *Sarkanie bērni* (2012), kas iznākšanas brīdī bija viens no iespaidīgākajiem darbiem, literāras pasakas veidolā ieskicē ģimenes vardarbības problēmu un amorālas attiecības starp sievietēm un vīriešiem. Ar Kārļa Skalbes vērienu Žolude parāda skaistumu visā tā cietsirdībā. Savukārt lakoniski nodēvētais krājums *Stāsti* (2015) ir desmitgades labākā isprozas grāmata, lai gan kritikā tā netika uzņemta ar īpašu sajūsmu. Krājuma vērtība ir godīgākā sievietes un vīrieša attiecību anatomija jaunākajā latviešu isprozā, turklāt atšķirībā no iepriekšējiem Žoludes darbiem klātesošs ir nerimstošs dzīvības apliecinājums. Stāsti piesātināti ar unikālu un simboliski daudzveidīgu pasauli, no kuras lasītājam grūti šķirties. Daudz mazāka nozīme alegoriskajam romānam *Santa Biblia* (2013) un savdabīgajai di-

No 2010. līdz 2019. gadam tapusi latviešu proza visumā ir bijusi formāli un saturiski daudzveidīgāka par 21. gadsimta sākuma prozu

loģijai *Materia Botanica* (2018) — tās pirmā daļa *Silta zeme* (2008) savulaik pārsteidza literatūras kritiķus, turpretim neikdienišķās detaļās dekorētais «ģimenes romāns» tomēr nesasniedz autores prozas virsotnes.

Žoludes pēdējie stāsti un Dainas Tabūnas debijas krājums *Pirmā reize* (2014) iezīmē simbolisku lūzumu, jo desmitgades otrajā pusē isproza ievērojami mainījās. Arī Tabūna, stāstos parādot jaunas meitenes, sievietes būtiskākos dzīves mirkļus, ārkārtīgi veiksmīgi izmanto minimālisma elementus un būtībā transformē izaugsmes romāna tradīciju. Krājuma kompozīcija ir pārdomāta — sākot ar skrupulozi izstrādātām ģimenes dzīves ainiņām (virsotne — stāsts *Slepenā kaste*), beidzot ar ceļojumu pieredzes aprakstiem. Tabūnai izdodas sapludināt klasisko ar mūsdienu, turklāt dabiskā veidā.

Minimālisma plašumā

Desmitgades otrajā pusē vairāku isprozas jaunpienācēju stāstos ne tikai sižetiski pavīd padomju laiks, bet pašu darbu principi un estētika atgādina 70.–80. gadu prozu.

Patīkams pārsteigums bija Lienītes Mednes-Spāres krājums *Dziedošās smiltis* (2019), kurā lakoniski definēts konflikts, visbiežāk — starp ģimenes locekļiem vai cilvēkiem, kas viens otru nav satikuši vairākus gadus, un attiecīgi spēja vai nespēja šo konfliktu atrisināt.

Daces Vigantes krājumi *Ledus apelsīns* (2016) un *Tad redzēs* (2018) ir pietiekami līdzīgi, lai tos skatītu kā savdabīgu dieloģiju — rakstnieci nepārprotami interesē vienkāršais cilvēks visā tā sarežģītībā. Vigante prot lakoniskajos stāstos atteikties no visa liekā, taču vienlaikus atklāt veselu pasauli. Gluži kā Medne-Spāre, arī Vigante ar minimālismu panāk daudz vairāk un iegūst īpaši pietuvinātu fokusu uz stāstos tēloto cilvēku emociju un gara pasaules esenci.

Līdzīgi raksta Laura Vinogradova, Jana Veinberga un Ramona Indriksone. Diemžēl tikai dažus krājumus uzdrošinos nodēvēt par izciliem — pārējos ir problēmas ar kompozīciju: spēcīgi stāsti mijas ar darbiem, kuri nepārprotami aizpilda krājumu nepieciešamo lappušu skaitu.

Izņemums ir Jana Egle, kuras krājums *Gaismā* (2016) ir gandrīz vai nevainojams. Egle acīmredzami aizguvusi daudz no klasiskās modernisma isprozas, konkrēti — novelistikas. Ikdienišķas situācijas pēkšņi pāraug neparastos un negaidītos notikumos, pats vienkāršākais var izrādīties vis sarežģītākais; vistumšākos noslēpumus var glābāt gan bērns, gan cilvēks mūža izskaņā. Rakstniece nākamais krājums, loģisks un organisks debijas turpinājums *Svešie jeb Mīļņķij ti moi* (2018) radniecīgi sabalsojas ar Mednes-Spāres stāstiem, kuros svešuma un tuvuma jēdzieni tāpat kļūst izplūduši un problemātiski.

Jau minētā Sabīne Košeļeva savā otrajā grāmatā, stāstu krājumā *Vientulības ministrija* (2019),

apvieno paradoksāli reti sastopamu mūsdienu jauna autora skatījumu uz (sa)dzīvi ar šo lakoniskā minimālisma tradīciju, spējot salīdzinoši isos stāstos aptvert būtiskas un plašas problēmas.

Mīlestības romāna atdzimšana un transformācijas

Raksts jānoslēdz ar atklāsmi par vēl kādu simbolisku tendenci — desmitgadē prozā ievadīja un arī noslēdza salīdzinoši aizmirsts vai vismaz mūsdienu literatūras kontekstā atsevišķi neizdalīts žanrs — mīlestības romāns: Ilzes Jansones *In-somnia* (2010) un Ineses Dreimanes *Vēstule ar pielikumu* (2019).

Ilzes Jansones romāns bija viens no pirmajiem latviešu literatūras vēsturē, kurā detalizēti un atklāti aprakstītas homoseksuālas attiecības. Tas arī turpināja ārdīt «augstā stila» vēstījumu — tendenci, kas prozā aizsākās 90. gados, proti, valodā poētiskus un daudzslāņainus aprakstus apvienojot ar zemo, vulgāro, lamuvārdiem un vienkāršrunu. Tādējādi rakstniece parādīja sadzīviskā realitātes sadursmi ar emocionāli ekspresīvu vēstītājas iekšējo pasauli, kura saraustīta gabalos aiz nespējas pārdzīvot zaudēto mīlestību.

Ineses Dreimanes romāns it kā turpināja aizsākt vēstures romānu naratīvu, taču vienlaikus iets mazliet citā virzienā. Romānā sniegts plašs ieskats čekas darbā, turklāt alternatīvi — vēstītājam nenokļūstot pagrabu kambaros, izsūtījumā lēģerī un netiekot fiziski spīdzinātai, taču pieredzot citāda veida represijas, emociōnālu vardarbību, jo gadu desmitiem no VDK darbiniekiem nav iespējams uzzināt par mīlotā cilvēka likteni un aizturēšanas iemesliem. Darbā arīdžan uzsvērtā ideja par katras nejausības vai pārpratuma liktenīgumu, un šajā gadījumā tā ir mīlestība, kuru sadragā jau vairākkārt rakstā pieminētais 1940. gads.

Kopumā jāsecina, ka no 2010. līdz 2019. gadam tapusi latviešu proza visumā ir bijusi formāli un saturiski daudzveidīgāka par 21. gadsimta sākuma prozu, un tas norāda uz dažādām attīstības pakāpēm un kopumā pozitīvi vērtējamu tendenci. Autori centrējušies uz vēsturiskas vielas aptveršanu, īpaši uzskverot pagātnes sasaisti ar šodien un katru nākamo paaudzi. Šāda izvēle tos vadījusi vairāku apsvērumu dēļ, taču galvenokārt, lai atgādinātu par latviešu nācijai būtisko represiju (ne tikai Staļina laika, bet arīdžan ārprieto vēlino padomju laiku) pieredzi un, otrkārt, lai izrakstītu personīgo traumatisko pieredzi. Vienlaikus prozā vērojama atsacīšanās no liekā vai pārlieku poētiskā, tuvinot to reālistiskam minimālismam. Vai šādas tendences saglabāsies 21. gadsimta 20. gadu prozā? To rādīs laiks. ■

¹ Apskatā nav iztirzāta bērnu un izklaides literatūra, kā arī dokumentālā proza.

Sintija Kampāne

Dzejas ainava 2019

Nolasāma sirreālistiskas, konceptuālas un postmodernas izteiksmes dominance

Sintija Kampāne (1989) ir literatūrzinātniece, kritiķe, dzejniece. Studē literatūrzinātni doktorantūrā Latvijas Universitātē. Interesē dzejas sasaiste ar mākslu un pedagogiju. Veido dzejas krājumu.

Ziemai raksturīgajā mitrajā un vējainajā klimātā, kad sociālos tīmekļus piepilda ziņas par vīrusu attīstību un profilaksi, var izvērtēt kādas citas «vielas» izplatību, kas gan atšķirībā no pirmās ir vēlama un būtiska valodas un kultūras dzīvotspējai. Tomēr gan vienu, gan otru procesu ietekmē noteikts apstākļu kopums. Lai novērstu vīrusu izplatību un rosinātu dzejas attīstību, droši vien nepieciešami profilaktiski līdzekļi. Un grāmatveikali ir sava veida aptiekas drēgnām dienām un virtuālam apjukumam, taču ikviens «medicīniskais līdzeklis» var radīt blakusparādības. Jāapskata sastāvdaļas.

***

Vispirms Jāņa Rokpeļņa *Timeklītis* — kabatas formāta dzejas grāmata (Kārļa Vērdiņa redakcijā) ar labdabīgu dzejnieka portreta fotogrāfiju pirmajā lapā, kas liecina par atbrīvošanos no smagnējām realitātes ievirzēm. Dzejas krājums veidots no desmit dzejas cikliem un diviem dzejoļiem, kas aizstāj priekšvārdu un pēcvaru. Kaut arī «tīmekliša» motīvs pavid citos Rokpeļņa dzejkrājumos, te redzama tā stīgošana, garīgā esamība cauri visiem dzejoļiem, kuros apercerēta gan Rīga («nervu kamols»), gan mierinošās Cēsis. Cauri dzejoļiem var saskatīt arī autora pozīciju, subjektīvo sāpi, kas it kā norakstīta nost caur «uzasinātiem» tēliem. Šajā ziņā «tīmeklītis» ir trausls pavediens,

kas aiznes prom nastu tikko redzamā smalkā veidolā, vai pat «krusts». Lirisko un lakonisko dzejas «augšni» piesātina t. s. «melns humors», staigājošā kapa motīvs, vienlaikus rotaļīgums starp dzīvību un nāvi. Dzejā slāņojas dramatisks, emocionāls spriedze, ko atrisina tikai netverama garīgā klātbūtne no ārpuses.

Andra Ogrīņa dzejas grāmata *Tā putna stunda* (redaktors Māris Salējs) tiek akcentēta tieksme aptvert garīgo klātbūtni no ārpuses, meklēt pieredzi un fundamentālu patiesību. Tam paralēli uzslāņojas tendence uzlūkot cilvēciņu no atsvešinātas pozīcijas, brīžam uzņemoties Dieva lomu. Dziņu un grēka apziņas mākslīgais varonis pārvērtē radošo potenciālu un meklē esamības jēgu, tomēr apzinās, ka tā ir specifiska eksistences forma. Šādi vērtību orientieri atklāti caur dažādām teoloģiskajām alūzijām. Ar putna tēlu grāmata tiek izteikta eksistenciāla nolemtība (un vienlaikus dzīvesziņa) — putns stāv «sala satricinātajos traipos smeļot par gaidāmo nākotni» (88). Autoram raksturīgā lirisku «samezģojumu» formā faktiski tiek atklāta refleksija par ticīgā dzīvi un šaubām.

Sabiezējumi, aizdomas par dabu, kas «ir sākusī klusēt», jautājumi par būtību un nebūtību — tā var iemaldīties Toma Treiberģa *Biezokni* jeb trešajā dzejas grāmata, kas veidota ar redaktore Ingmāras Balodes palīdzību un specifiski atklājama ne tikai caur dzeju, bet arī fotogrāfijām, tā radot jaunu naratīva iespējamību. Grāmatas vizuāli un tekstuāli kolāžiskais raksturs nedaudz atgādina priekšmetiskus atradumus un piezīmju driskas, kas nejausi savirknējušās kopā uz kāda ceļa. Dzejoļiem piemīt lielākoties vēstījuma intonācija, ko papildina darbības vārda pagātnes formas lietojums. Reizēm vēstījumi pārtrūkst, izgaist. Piemēram, dzejas cikls, kas veidots no alfabēta burtiem, apstājas pie dzejoļa *F*, kurš pārtrūkst, pārvērzdams attēlu — blāvā, izplūdušā laukumā.

***

Daudz konkrētāks ir Šlāpina (Ilmāra Šlāpina) dzejas krājums *Es nemāku komatus* (redaktore arī Ingmāra Balode), kura nosaukums turpinās, nedaudz mazākiem burtiem vēstot, ka tie ir «dzejoļi grūti audzinātiem bērniem». Dzejoļos parādās noteikta laikmeta ainava — bērnība. Galvenie tēli — bērni un viņu vecāki, kuri risina attiecības caur sadzīvīskām detaļām. Tie ir naratīvi dzejoļi, kuri stingrā ritmā kāpināti noved pie konflikta sprieguma un noslēgumā atsedz kādu atziņu. Dzejoļi ir gari, sliecas ietilpt poēmas žanrā. Gan saturiski, gan formas ziņā tiem ir tendence tapt familiāriem, vienkāršiem; asociatīvi tie saistās ar Kārļa Vērdiņa liriku. Krājumā bieži izmantotas anaforas, dažādas atkārtotuma figūras un metriski paņēmieni, kas dzejoļiem piešķir muzikalitāti.

Dzejas saturu veido infantila personas monologi, sadzīvīskās pasaules pārdzīvojums, asprātīgs redzējums un jautājumi par pasaules kārtību,

Reizēm prozaiskā, bezkaislīgi reģistrējošā forma var šķist monotona, tomēr caur to atsedzas liriska rezignācija un vienaldzības apziņa

vienlaikus ciņa ar iekšējo nepatiku pret ierobežojumiem, fizisks un garīgs diskomforts. Tajā pašā laikā liriskais varonis ar pasaules kārtību samierinās, kaut arī ir jūtams kāds neizskaidrojams noslēpums, zemteksts. Prasme lietot komatus, iespējams, rodas ar laiku, tomēr tā ir intuitīva un nepakļaujas pieņemtājam rezolūcijām, jo, lūk, par spīti neprasmei operēt ar mazajām lietām, ir kāds «onkulis», kurš «saka, ka nemākot dzīvot / un nav arī jēgas — bez prieka» (81).

Rudenī izdota Ingas Pizānes otrā dzejas grāmata *Siena, ko nosiltināt* (redaktors Ronalds Briedis). Viņas lirika ieturēta nedaudz rezervētā, romantiskā pasaules uztverē, kas atklāta caur tādiem tēliem kā jūra, mīlestība, tikšanās, vējš, ceļš. Dzejkrājuma emocionālo noskaņu izteic trauslums, intimitāte un dialogi, kas rada nedaudz kinematogrāfisku iespaidu. To papildina dzejoļu naratīvā izteiksme, situatīvi teikumi un dramatiskās epizodes, arī fragmentārisms, pat iespaids par piezīmēm, kuras varētu būt uzrakstītas uz bļocīņa malām kādas sarunas laikā. Dažkārt dzejoļu noslēgumus «iedarbina» retoriski jautājumi, paradoksi vai pat spēle ar teksta grafiskajām zīmēm. Kaut arī dzejkrājuma tēli apdzīvo pilsētu, ieelpo to, krājuma laiktelpa ir nosacīta un abstrahēta, kuras iemītnieki meklē komfortu un «iekšupvērsas pie sevis» (21). Jāteic, ne uz ārējās pasaules un atmiņu satricinājumiem, ne citiem jautājumiem atbildes netiek atrastas.

***

Artūra Pantes dzejkrājums *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* sastāv no poētiska «herbārija», kur līdzās izžāvētu un presētu pieneņu, nātru, gārsas, Sibīrijas latvāņa, vārpatas, tūruma usnes, velnartku grābeklītes attēli augu (grāmata lietots to nosaukums latīņu valodā) dabiskajā izmērā mijas ar dzejoļiem, kas atgādina faksimilizdevumu. Dzejas krājuma vidū uz glancēta papīra atšķirīgiem burtveidoliem iespiesta poēma *Ieceļotāji*, ko bija iespēja dzirdēt un redzēt performancē Rīgā 2016. gada rudenī. Ieceļotāji atklāj dabas nekontrolējamo spozmi, kuru nav iespējams apvaldīt un saprast — «rezultātā līdz ar mūsu pārkumu kļūva tikai sliktāk» (9). Tikām pārējie krājuma dzejoļi ir subjektīvāki, tajos personu vietniekvārds «mēs» ir pārtapis par individuālo «es» — liriskais varonis tiecas sevi saredzēt kā dabas un sistēmas sintēzi, kas substancējusies atmiņā, prāta regularitātē un pat sadzīvīskā refleksijā par radošo procesu. Dzejai, tajā skaitā poēmai, raksturīga verbāla precizitāte, zinātniskās izteiksmes stilizācija. Reizēm prozaiskā, bezkaislīgi reģistrējošā forma var šķist monotona, tomēr caur to atsedzas liriska rezignācija un vienaldzības apziņa, laika un telpas savstarpēja disonanse, nemitīgā esamība ceļā.

Līdzīga noskaņa valda arī Semjona Haņina grāmata *ne tā*, kas sastāv no Ilmāra Zvirgzda atdzejojumiem. Grāmata ir sasaistāma ar apgāda *Neputns* samta sērijā izdoto bilingvālo krājumu *Bet*

ne ar to (arī Haņina grāmatu *Peldus*), jo šie dzejoļi it kā vēlreiz tiek izfiltrēti caur Zvirgzda valodisko izjūtu, noņemot visu lieko. Haņina dzejai piemīt zināms hermētisms — poētiskajai realitātei raksturīga pašpietiekamība, iekšēja loģika (pat absurds), ko lasītājs var uztvert tikai fragmentāri. Kaut arī dzejas telpu piepilda ikdienišķas frāzes, šķietami sekundāri uztvērumi, noskaņa atklājama aiz šīs šķietamās sadzīves. Jautājumi netiek uzdoti, tomēr vērojama melanholijs un pat atsvešinātība. Jūtama arī nāves klātbūtne, bet robežšķirtnes tēma attēlota caur paradoksu klātbūtni. Parasti lasāma bilingvāli, Haņina dzeja grāmata *ne tā* šķiet zaudējusi autentiskā autora intonāciju un ieguvusi tieši atdzejojātāja izteiksmi.

Savukārt Jeļenas Glazovas grāmata *Алчность* jeb *Alkatība* ir Arvja Vigula atdzejots bilingvāls dzejas krājums, kurā postmodernā manierē atklājas dažādu sociālu reliktu un kultūrku dekonstrukcija, ironija par klišejiem un fundamentiem, kā arī tehnoloģiska distopija, kur «savienojās ALKATĪBA un PĀRVĒRTĪBA» un kur «stikla mauzolejs deg vēl joprojām / pašā meža centrā» (5,05). Dzejas pasauli apdzīvo ginoidi, dažādas ķermeniskas, fizioloģiskas daļas, kas izirušas no vienota organisma un pārvēršas citās formās, sasniedzot apokalipsi. Dzejoļi meklējami nevis pēc lappušu numerācijas, bet pēc cenrāžiem līdzīgas numerācijas. Atdzejošanas procesā ir saglabāta dzejoļu forma (uzskaitījumi, gradācijas) un dažādi sintētiski tēli. Kopumā grāmata rada horizontālu iespaidu — kaut arī teksts piesātināts ar tēliem un slāņiem, tas ložņā pa virsmu, bezkaislīgi sazarojoties fizioloģiskiem, naturāliem apveidiem un radot pilnības iespaidu caur vielisko, formālo kvantitāti.

***

Tāpat kā pirmajā krājumā *Melnie darba cimdi*, arī Jāņa Tomaša otrajā dzejkrājumā *Smagatētika* (redaktors Aivars Eipurs) liriskais varonis dzīvo parastu dzīvi, kurā ir vieta ironijai par dzejniekiem, mīlestībai uz sievietēm, nogurumam pēc smagas darba dienas un iejušanās sociālajā tīmeklī, kur plosās «putekļu vētras» (13). Lai atbrīvotos no sociālās un ekonomiskās spriedzes, skats tiek vērst uz ikdienišķām lietām, ievērojot to komisko un ironisko rakursu, ipatnības un ļaujoties brīvai refleksijai. Gan šāda izteiksmes maniere, gan naratīvi, iespējams, ir Tomaša dzejas popularitātes iemesls — tā ir uztverama. Bieži vien tekstā tiek izmantoti tēlu pārnēsumi, metaforizēšana, arī atbrīvošanās no sabiedrisko normu slodzes, līdz ar to ar Tomaša dzeju ir tik viegli identificēties. Poētisko telpu veido daudzdzīvokļu ēku pagalmi, vietas, kur rit intensīva satiksme un kur mašīnas tiek cilvēciskotas. Spēka un smaguma atribūti dzejā ir kā patstāvīga vienība, un paralelismu formā caur fizioloģiskajām reālijām tiek atveidota psiholoģiskā pasaule.

Jāņa Vādona dzejkrājums *Klusuma forma* (redaktors Artis Ostups) atgādina impresionistisku un

Zonu dzeja ir prozaiska formā, piesātināta ar kultūr-atsaucēm, arī Liepājas urbāno vidi

rimtu interjeru, kurā mirklīgi pavīd dabas formas, sievietes, ieskanas čuksti (caur iekavām), iepļaiksnī krāsainas atblāzmas, ēnas no senākiem laikmetiem un kultūrkodi, bet caur to – eksistenciāls pārdzīvojums. Dzejkrājuma realitāte ir mītiska, tajā ir liela nozīme cildenumam un tīram skais-tumam: «ejot pa ielu pēkšņi atgriežas vakardienas sapnis – / debesis kur pār eglēm aizpeld foreles un dūņzivis / spoguļpelēkos mežu mūros visu sapratušie» (61). Šķiet, liriskais varonis mīt sapnī, kurā ir determinēts būt, piedalīties, kaut arī analītiskā izpratne mījas ar juteklisko uztveri. Vienīgais veids, kā kaut ko ietekmēt, – valoda. Līdz ar to dzejkrājuma metatēls ir valoda, kas ir ļoti gleznieciska, ietilpīga, daudzslāņaina. Šajā realitātē lieta sastop savu radītāju. Valodā liriskais varonis tiecas precīzi notvert domu un to noslīpēt, satvert pieredzes neredzamo pusi, iepeldēt noslēpumā. Dzejoļi ir gari un blīvi, tie rada iespaidu par apziņas plūsmu, kurā pēkšņi sadzirdamas kādas sarunas detaļas, skaidrāki triepieni un asākas līnijas.

Jāņa Hvoinska otro dzejkrājumu *Mūza no pilsētas N* (redaktors Kārlis Vērdiņš) veido sirreālistiskas ainas, kuras caurstrāvo sapņa loģika: «Kad es kļuvis vecs, es dzimu, kad es biju jauns, es miru.» (5) Dzejai raksturīga nāves klātbūtne, reizēm grūtsirdība, vienlaikus bibliskas konotācijas. Jau nosaukumā minētā pilsēta N ir radošuma avots, kas caurstrāvo krājumu, izvirzdamas no dažādām gleznām kā migla un kā nezināma, varbūt pat zūdoša vieta. Dzejkrājumā bieži atklātas redzes gleznas un zilās krāsas variācijas. Asociativitātei un refleksijai ir satvars – ierobežojumi, kas dzejoļiem rada hermētisku ietvaru, piemēram, dzejoļi *tikai ziemēlu vējš kas bez imesla pūš* kā ūdens molekulas jaucas tādi tēli kā ziemēli, vilciens, dūmi, instruments. Hvoinska dzejai raksturīga labirinta poētika, kurā «priesterības iekāre» (64) lirisko varoni virza atjaunoties, caur tēlu kaskādēm atrast upi un iniciēties.

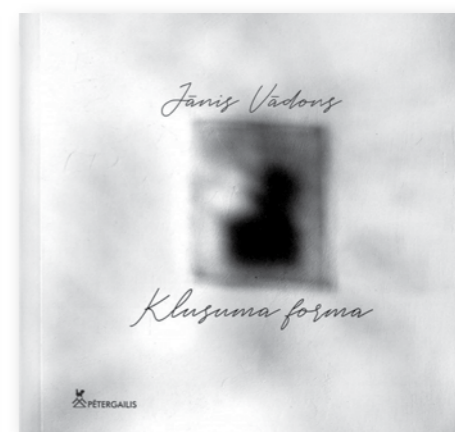
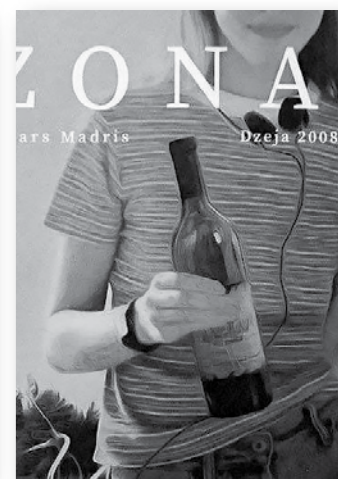
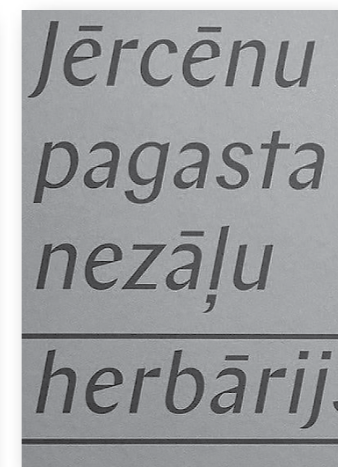
***

Runājot par pagājušā gada spilgtākajām debijām dzejā, jāpiemin divas grāmatas. Aivara Madra debija dzejā *Zonas* skan kopā ar autora izveidotu mūzikas izlasi vietnē *Spotify*. «Ja vien tavas siltās gūžas nekļūtu par rādītāju / kas sakārto lietas un vārdus pareizajā secībā» (76) – tā izskan krājums, piebalsojot Džonija Grīnvuda (*Jonny Greenwood*) skaņdarbam *Tree Synthesizers*. Dzejas krājumu veido rezignācijas intonētas bērības ainavas, retrospektīvi esamības un lomas meklējumi, kas nonāk līdz milestības lirikai, atsaucoties uz Petrarkas Lauru. Liriskais varonis atrod piepildījumu un turpinājumu savai sociālajai un emocionālajai lomai, tā dzeja no erotiska valdzinājuma nokļūst līdz refleksijai par tēva lomu, kas sasaistās ar Džordža Maikla dziesmu. *Zonu* dzeja ir prozaiska formā, piesātināta ar kultūr-atsaucēm, arī Liepājas urbāno vidi. Vienlaikus dzejā vērojamas futuristiskas vīzijas, pat kinematogrāfiski efekti un

inscenējumi. Reizēm abstraktā tēlainība ir «sažēlējusi» kopā ar konkrēto tēlainību. Tomēr grāmatas nosaukumā norādītās hronoloģiskās robežas desmit gadu garumā (2008–2018) atklāj noslēgtu radošo un eksistenciālo posmu.

Arī Raimonda Ķirķa dzejas grāmata *Kartes* (redaktors Kārlis Vērdiņš) iezīmē noteiktu pagrieziena punktu latviešu dzejā – šobrīd visjaunākās paaudzes radošā procesa esenci. Kaut arī par to pirmoreiz dzirdam tikai šā gada janvārī, tas formāli izdots 2019. gadā. Grāmatas noformējums kā padomju laiku brošūrām, turklāt dzejoļi grafiski atgādina vēstījumus, aprakstus, respektīvi, dzejā ir vērojams konceptuālisms. Satura rādītājs uz grāmatas vāka rada caurspīdīguma iespaidu – dzejoļu nosaukumi ir kā teritoriāls zīmējums. Tajos ietvertā informācija norāda uz daļēji zinātnisku valodisko manieri. Arī dzejoļos panta formu nav. Dzejas iespaids tiek panākts ar citiem efektiem – nevis ar pārdzīvojumu (tas gan nekur nav zudis, tomēr ir aizklāts), bet dažādiem izteiksmes līdzekļiem, sintaktiskiem elementiem, tajā skaitā arī ar vārdu inversiju, valodas plūsmu un hiperteksta izteiksmi. Divdabju dominante teikumos rada labirinta poētiku – doma nav vienkārši uztverama. Arī terminoloģijas iespaidā teksts šķiet intelektuāls: «Kā pozicionēties, lai mans horizonts pārklātos ar tavu ekvatoru?» (13) Dzejas terminoloģijā dominē ģeogrāfiski un ķīmiski jēdzieni, kas veido starpdisciplināru saiti ar gramatiku. Literāro tekstu citāti, arī metaforiskas, liriskas tēlainības zemstraumes pāršalc tiksmiņānos par zinātnisko sintaksi un atsvešināto balsi. Īpaši jēdzienu formulēšanas spēle atklājas *Nakts fatālistmā* (dzejoļi, kas «nedefinēti» pierakstu žanrā). Krājumā *Kartes* valda neparastas lingvistiski grafiskās konstrukcijas, tendence sistematizēt zināšanas un pieredzi, būvēt «stalažas», kas ir «konstruktīvs cēlonis jebkurai milstošai domstarpībai viņpus sienas» (21).

Par debijām varētu dēvēt vēl divas grāmatas, lai gan tās atgādina pēcnāves maskas, kurās lasītājam paveras zaudējuma apziņa, tādējādi radot iespēju ļauties melanholijai vai nostalgijai kavēties laikā, kad bija iespējams kādu no dzejniekiem satikt. Kikōnes (īstajā vārdā Edgars Mednis) grāmatas *Jūs kavējaties* nosaukums un dzeja it kā sasauca visus pārējos autorus, kas nav paguvuši kaut ko paveikt, izlasīt vai pieņemt eksistenciāli nozīmīgus lēmumus. Ar Kikōnes personības unikalitāti, jauneklīgo garu pēcvārdā iepazīstina grāmatas sastādītāji Aleksandrs Zapoļs un Svens Kuzmins. Grāmatā, kur dzeja apkopota jau *post mortem auctoris*, kā pēkšņa ziemas saule uzplaiksnī žilbinoši tēli, poētiski pieminēkli (veltījumi mirklim) un ekspresīvi manifesti, kas izpaužas caur brālīgo personu vietniekvārdu «mēs». Bieži sastopams bezpajumt-nieka, revolūcijas motīvs, laikmeta spriedzi atklāj oksimoroni: «sievietes arvien biežāk dzemdē zārkus» (16). Maksimālisma un piln-asinīguma, vitalitātes raksturs caur tēlainības plūdiem atgā-

Daļa no 2019. gadā iznākušajiem latviešu dzejas krājumiem

dina Alena Ginsberga vai Volta Vitmena poētiku. Tekstuālo brīvību atklāj gan tēlu, gan vārdu un morfēmu kolāža, gan arī grafisko zīmju īpatnības, tajā skaitā rindu pārnesmi, punkti, burtveidolu maiņa. Līdzās pilsētas apcerei fokusētas lauku ainavas un cilvēki tajās. Kikōne dzejoļis ne tikai latviešu, bet arī krievu un latgaliešu valodā. Liriskā varoņa skats ir gaišs gan uz palicējiem, gan uz rūpju māktu pasauli, un viņš secina: «ES NEGRIBU BŪT SIMBOLS ES GRIBU BŪT DZĪVS (..) ES NEGRIBU BŪT ES GRIBU JUST.» (57)

***

Līdzīgi arī Eināra Pelša un Arta Ostupa sastādītā Anda Surgunta dzejas grāmata *Skaistākā no aizmiršanās hipotēzēm* lasītājiem pieejama nu jau bez autora klātbūtnes, turklāt iekļauts paša autora senāk izveidots, bet iepriekš nepublicēts astoņdaļīgs manuskripts. Dzejkrājums atklāj Kikōnes laikabiedra poētiku un tādējādi sniedz iespēju novērtēt noslēgtu literāro laikmetu (21. gadsimta pirmo desmitgadi). Katrs Surgunta dzejoļis ir datēts, ievērojot laika robežas. Grāmata sastāv no dzejoļiem un t. s. «zdzejoļiem», kam raksturīga neparasta tēlainība, oriģināla tēlu un zīmju ģenerācija, kurā gluži kā ķēdes sistēmā uzreiz pēc katra vārda rodas jauna enerģētika un iespēja klejot pa iztēles likločiem (arī tādiem, kuri tumšā diennakts laikā šķiet agresīvi un pirmatnēji). Dzejas tekstūra bieži

dzirksteļo filozofiskā spriedzē, tā ir kā maldīšanās «izzušanas formulas vienkāršībā / sarežģījot vienlaika ritējumu» (72). Caur dzeju rodama iespēja pārvērtēt loģiskās domāšanas konstrukcijas, bet tēlu savādošanas rezultātā veidojas īpatnējs humors. Valodas standarti tiek apvērsti ar perifēriju, līdz ar to dažkārt Anda Surgunta dzejā izskan refleksija par apziņas tēlu teksta radīšanā, līdztekus tam arī apokaliptiskas noskaņas, kuru paspārnē liriskais varonis operē laiku, izspēlē dažādu detaļu mizanscēnas un meklē fascinējumu. Iespējams, tādēļ grāmatas pēcvārdā Artis Ostups nosauc Surguntu par «ideālu jauno dzejnieku».

Dzejas krājumi var apliecināt noteiktu literāro tendenci, atmiņas atdzīvināšanu. Nozīmīga 2019. gada latviešu dzejas ainavas daļa ir Montas Kromas dzejas aktualizēšana par godu dzejnieces simtgadei. Šajā gadā izdota gan dzejnieces lirikas pētnieces Agijas Ābiķes-Kondrātes veidotā Montas Kromas dzejas izlase *Trotuārs*, gan izdevums *Monta Kroma. Re:* (Elvīras Blomas sakārtojumā ar Annas Auziņas pēcvārdu), kurā apvienoti Montas Kromas dzejoļi un viņas ietekmētās vairāku šī laika latviešu autoru literārās interpretācijas. Aplūkojot Montas Kromas dzejas izlasi *Trotuārs*, jāsecina, ka vienkopus apvienoti izteiksmīgākie urbānās dzejnieces darbi, kuros redzama spilgta, pat futuristiskā manierē veidota un savam laikam netipiska tēlainība. Krājumā aptverts dzejnieces radošais

Heli Lāksonena ir vēl viens ekspresīvās un ekstravertās atdzejas aspekts pagājušā gada krājumu ainavā

laiks no 1959. līdz 1993. gadam. Agija Ābiķe-Kondrāte ievadā raksturo dzejnieces radošās dzīves virzību un ietekmes avotus, savukārt grāmatas noslēgumu papildina vizuāls materiāls no arhīva – dzejnieces fotogrāfijas ar viņas parakstiem. Nozīmīgākā dzejas pārdzīvošana daļa ir sievietes dvēseliskā telpa, kuru sasaista attiecības ar pilsētu, virieti, dabu. Pilsēta tēlota kā mehāniska, masīva teritorija, kura valodiski precīzi atainota caur fonētiskiem efektiem un sintaktisku dinamiku (izmantojot piezīmes iekavās un dažādu sintaktisku konstrukciju gradāciju). Visbūtiskākā ir skaistuma uztvere, kā rezultātā mehāniskās struktūras noārdās, atsedzot dabas klātbūtnes caurspīdīgumu un iesējot liriskajā varonī sajūsmu par tajā mītošiem cilvēkiem un arī mīlestību pret tiem. Kromas dzejā ir vērojama Volta Vitmena ietekme, vēlākos dzejoļos parādās manifestējoša vai esejistiska izteiksme – vērojums pārtop par vērtējumu.

Pagājušā gada sākumā tika izdotas divas Veltas Sņikeres grāmatas – *Dainas* un *Husks*. Dzejniece ieguva Latvijas Literatūras gada balvu par mūža ieguldījumu literatūrā. Grāmatu *Dainas* veido latviešu tautasdziesmu izlase un atdzejējumi angļu valodā, savukārt *Husks* ir pēc 20 gadiem pārizdota dzejnieces lirika angļu valodā. Abas grāmatas reprezentē dzejnieces daiļradi starptautiskā mērogā, vienlaikus aktualizē to latviešu kultūrtelpā.

***

Runājot par atdzejējumiem, jāpiemin divas atdzejējumu izlases – no krievu Sudraba laikmeta autordarbiem latviski iztulkotā Osipa Mandelštama *Dzeja* (Eināra Pelša atdzejējumi) un Mihaila Kuzmina *Tikli* (Eināra Pelša un Kārļa Vērđiņa atdzejējumi). Mandelštama dzeju ievada Aleksandra Zapoļa priekšvārds par dzejnieka dzīvi, temperamentu un darbiem, savukārt Mihaila Kuzmina poētiskajā pasaulē ievada Dmitrija Kuzmina priekšvārds. Abas grāmatas apliecina, ka savulaik dzejnieku darbi sabiedrībai šķituši pārintelektualizēti, turklāt abiem autoriem attiecības ar valdošo varas aparātu noteiktu iemeslu dēļ bijušas sarežģītas, un viņi tikuši iznīcināti. Savukārt pats samta sērijas ietvars apliecina, ka grāmata ir sava veida piemineklis, tai ir elitārs statuss.

Vēl pieminama Ingmāras Balodes tulkotā poļu starpkaru paaudzes dzejnieka Jaroslava Ivaškeviča grāmata *Vilkumuīzas jaunkundzes. Dzeja*. Grāmatu veido ne tikai garstāsts, kas savulaik iestudēts arī Jaunajā Rīgas teātri Alvja Hermaņa režijā, bet arī dzeja, kurā nozīmīgs ir ceļojuma motīvs un eksistences ierobežotības apziņa. Dzejoļos liriskais varonis atmiņās pārceļo skumjo Venēciju, sarunājas ar sievu par klātesošo Aida valstību. Cauri liriskām asociācijām dzejā plūst melanholija par laika sāpēm, ko dziedē atmiņu klātbūtne.

Būtiska 2019. gada dzejas parādība ir arī no ziemeļiem nākušās atdzejas «vēja pūsmas». Igaunņu dzejnieka Contrās (īstajā vārdā Margus Konnula) dzejas grāmatas *Tik grūti ir būt latvietim* nosau-

kums izskan kā ironija un programmatiski ievirza lasītāju autora ādā, jo grāmata veidota gan no Guntara Godiņa atdzejējumiem, gan paša Contrās dzejoļiem latviešu valodā. Contra pārstāv t. s. igauņu etnofutūrismu, ko raksturo folkloras tradīciju, dialektu un klasisku gleznu asprātīga sasaiste ar modernismu, piemēram, «etnofutūrisks hamburgers» ir «kaza starp divām siena gubām» (10). Dzeja ir lakoniska; to caurstrāvo domas spriganums. Contra tekstā iemieso lingvistisku prieku par latviešu valodas fonētiskajām īpatnībām, tāpat arī imagoloģiskus priekšstatus par Baltijas tautu savstarpējām attiecībām. Īpatnu raksturu dzejai piešķir paradoksu, ironijas un parodijas efekti, caur kuriem akcentēta laikmeta spriedze, sabiedriskas tēmas, līdz ar to dzejai piemīt publicistiska ievirze. Ar frāžu montāžu un pat epatāžu Contrās dzejā tiek panākts spēles prieks, un dzejoļi var izskanēt kā valodas miklas. Grāmatas unikalitāti raksturo iespēja uztvert latviešu valodu tā, kā to redz cittautietis, valodas «ciemniņš», pasmieties kopā.

Heli Lāksonena ir vēl viens ekspresīvās un ekstravertās atdzejas aspekts pagājušā gada krājumu ainavā. Grāmatā *Soul. Burkans. Undens*. Guntara Godiņa atdzejā turpināta sievietes refleksija par dzīvi, vēsturi un attiecībām. Līdzīgi kā iepriekšējos dzejas latviskojumos (*Kad gos smei vai Pic ait kalns*), arī te nozīmīgs emocionālās izteiksmes faktors – valoda, respektīvi, gan senatnīga leksika, gan rietumu somu dialekta atdzejējums Ziemeļvidzemes izloksnē, kā rezultātā valoda šķiet strauja, temperamentīga. Biežs dzejas tēls ir govcs, kas mīt līdzās dzejas personāžam un pat ir kā sievietes dubultnieks. Arī «mimmits» jeb vecmāmiņa ir saistīts ar valodu, kura savukārt iet pirti un sacenšas ar citām valodām. Lirisko pārdzīvojumu intensificē tādi tēli kā koki un ūdens, kas korelē ar moderno, tehnoloģisko pasauli. Starp šīm vidēm mīt liriskais varonis, kurš ar dzirkstošu humoru un dzīvotgribu spēj priecāties par esošo. Interesanti, ka arī šajā dzejā vērojami laikmetīgi tilti ar latvisko vidi, kas ir saistīts ar dzejnieces ieiešanu latviskajā kultūrtelpā un sadraudzību.

Kaut arī 2019. gada dzejas ainavā redzamas gan vienkāršas, gan sarežģītākas dzejas formas, gan lakoniskas, ritmiskas, gan prozaiskas dzejas sistēmas, jāatzīst, ka pārsvaru gūst tādas izdevumu raksturīgākās iezīmes kā zinātniskās valodas stilizācija, dzejas intelektualizācija, atsvešināšanās un raudzišanās dažkārt pat no starpdisciplinārām pozīcijām, iesaistot dzejā citas sfēras. Dominē sirreālistiska, konceptuāla, postmoderna izteiksme, kas, iespējams, radusies gan mijiedarbē ar atdzejības kultūru, gan citu autoru tekstu. Dažkārt dzeju papildina ilustrācijas un teksta grafiskās zīmes. Šajā gadā ir izdoti patiešām daudzi dzejas krājumi un atdzejējumi, kuriem droši vien būtu nepieciešams veltīt vēl atsevišķu pētījumu. Kas notiks tālāk? Uz šo jautājumu atbilde ir sākusi sapīties un mezgloties jau tagad. ■

Helmūts Betigers

Vācu literatūra pēc 1989. gada

Helmūts Betigers (Helmūts Böttiger, 1956) ir viens no slavenākajiem Vācijas literatūrkritiķiem, daudzu grāmatu autors. Kopš 2002. gada dzīvo Berlīnē. Viņa esejas, rakstus un literatūrkritikas publicē ietekmīgākajos Vācijas laikrakstos (Die Zeit, Süddeutsche Zeitung). Helmūts Betigers ir saņēmis dažādus apbalvojumus. Par grāmatu Die Gruppe 47. Als die deutsche Literatur Geschichte schrieb (Grupa 47. Kad vācu literatūra rakstīja vēsturi) Betigeram 2013. gadā tika piešķirta Leipziger grāmatu gada-tirgus balva (Preis der Leipziger Buchmesse).

53

Rietumu un Austrumu sadursme Vācijā pēc 1989. gada noveda pie vēsturē vēl nepiedzīvotas notikumu attīstības: vienā un tajā pašā valstī pārklājās divi atšķirīgi laiki, un radās jauna vēstures apziņa. Piepeši izrādījās, ka arī tagadne vulkāniski mutuļo un ir visos virzienos atvērta.

Austrumu pieredze pamazām ielauzās Rietumos, kur, piemēram, Wolfgang Hilbigam (*Wolfgang Hilbig*) līdzīgs autors nemaz nebūtu iedomājams. Hilbig dzīvoja distancēti no literārās dzīves, ikdienā strādāja Saksijas atklātā tipa ogļu raktuvēs un savos prozas darbos aprakstīja liesmojošas ainas, kam bija raksturīgs simbolisms un drūma romantika. Tie nepārprotami bija laikmetīgi teksti arī bez skaidras sasaistes ar realitāti. Grāmatā *Vecā kautuve (Alte Abdeckerei, 1991)* visa satrunējusī un pašos pamatos sagrautā dzīve Vācijas Demokrātiskajā Republikā (VDR) atspoguļota ekspresīvās, apokaliptiskās vīzijās.

Arī Reinhard Jirgls (*Reinhard Jirgl*) attēloja VDR kā lielu, melnu fantāzijas valstību, kur liesmo bojāejas ugunis, gaisotni piesātina Austrumu¹ smagie metāli un sarūsējušās utopijas, kur tiek iznīcināta jebkura individualitāte. Savos romānos autors radīja īpašu vācu valodas gramatikas struktūru un ortogrāfiju. Atšķirībā no Hilbiga Jirgls ilgstoši un neatlaidīgi pievērsās pilsoniskajai un sīkpilsoniskajai videi. Ikvienā viņa darbā stāstīts par ģimenēm, sabojātām cilvēku attiecībām. Jirgla *Suņunaktis (Hundsnächte, 1997)* bija ultimātivs 90. gadu Berlīnes romāns.

Gan Hilbig, gan Jirgls pieder pie mūsdienu vācu literatūras vidējās paaudzes, kuru vēl pilnā mērā veidojusi VDR pieredze – tāla no buržuāzijas normām un izvērstiem sociālajiem ko-
dējumiem.

Ar spēcīgu enerģiju deviņdesmitajos atraisījās gados jaunāki VDR izcelsmes autori. Par centrālo figūru šī laika literārajā ainavā kļuva 1962. gadā dzimušais Durss Grīnbains (*Durs Grünbein*). Izmanīgi un žigli viņš ienāca literatūrā un pierādīja, ka virtuozu valodu iespējams savienot ar nopietnām pārdomām par sabiedrību. Viņš prata saspēlēt ar medijiem, vienmēr zināja, kad īstais brīdis runāt, kad klusēt. Berlīnē VDR galvaspilsētas sabrukuma laikā ar Grīnbaina muti, šķiet, runāja jauna paaudze – pēdējā, kas veidojusies VDR apstākļos, taču vēl nepaguvusi tajos pilnīgi iesakņoties un tomēr pēc 1989. gada izrādījās to ietekmēta. Grīnbains kļuva slavens 1991. gadā ar dzejoļu krājumu *Galvaskausa pamatnes lekcija (Schädelbasislektion)*. Pretim nenoteiktībai, vispārīgumam viņš lika savu programmu: «Kas tu esi, stāv rakstīs anatomijas tabulu malā.»

Grīnbaina vienaudzis ir Ingo Šulce (*Ingo Schulze*). Viņa romāns *Vienkārti stāsti (Simple Stories, 1998)* ietver 29 momentuzņēmumus tekstā un stāsta par Altenburgu, nelielu Austrumvācijas provinces pilsētu starp Leipcigu un Drēzdeni. Autors tuvplānā rāda dažādus tēlus, apraksta viņu ikdienu lielākoties nejauši radušās konstelācijās. Nav nekādas psiholoģijas, nav nepārtraukti attīstītas darbības. Un tieši tāpēc, ka tik daudz šķiet noklusēts, pamazām veidojas slēpta spriedze. Pastāvīgās paralēlās montāžas izveido laikmeta panorāmu, kurā asociatīvi nolasāms sabiedrības un dažādu cilvēku raksturojums.

Tā saukto Austrumu tēmu pilgti izgaismoja Nobela prēmijas piešķiršana Rumānijas vāciešu izcelsmes rakstniecei Hertai Millerei (*Herta Müller*) 2009. gadā. Šī rakstniece īpaši esenciālos darbos apraksta Rumānijas vāciešu pasauli diktatora Čaušesku laikā. Savukārt romānā *Elpas šūpoles (Atemschaukel, 2005)* stāstīts par eksperimentālās dzejas autoru Oskaru Pastioru, kurš no 17 līdz 22 gadu vecumam (1945–1950) atradās ieslodzījumā internēto nometnē Padomju Savienībā – Otrā pasaules kara beigās PSRS vadība pieprasīja Rumānijai nosūtīt uz Padomju Savienību tieši Rumānijas etniskos vāciešus, lai tie reparācijas kārtā strādātu jauncelsmes darbos. Pēc pieciem nometnē aizvadītiem gadiem «pasaule cilvēkam tik ļoti ir zudusi», ka «viņam tās nemaz vairs netrūkst», bet jo skaudrāka rādās atskarsme, ka normalitāte vairs nepavisam nav normalitāte.

Agrākā Austrumu bloka socialistiskais fons par Berlīni sauktajā laika mašīnā bija ideāli piemērots, lai rastos dažādas jauktas kultūras formas un notiktu atšķirīgu izpausmju saplūšana un ietekmēšanās. Drupās un nojaukšanai paredzētos pilsētas namos apmetās vizuālo mākslu pārstāvji, performanču, teātra un deju grupas. Saspēle starp Austrumiem un Rietumiem robežas bieži izplūda, identitātes, kas uz brīdi bija skaidri iezīmējušās, nākamajā dienā zaudēja aprises, veidojot jaunas konstelācijas. Puslēģāli darbojās tehnopagrabi, kuros mūziķi meklēja adekvātas

Ienākt nemājīgā kafejnīcā Helmholca laukumā un neviļus mazliet mazliet ciešāk savilkt mēteļa apkakli — tas nozīmē sava veida māju sajūtu

izteiksmes formas, savukārt rakstnieki Katrīna Regla (*Kathrin Röggla*) un Rainalds Geecs (*Rainald Goetz*) savos darbos izmantoja tehnomūzikas montāžas paņēmienus un dažādu žanru paraugu samplēšanu. Gecam, kurš kultivēja mirkļa ekstāzi, 2015. gadā izdevās iegūt ievērojamāko Vācijas literāro godalgu — Bihnera prēmiju. Ar līdzīgu estētizētas popa un mediju izjūtas stilizāciju lielus panākumus guva arī Geca līdz- un vienlaikus pretspēlētājs Kristians Krahts (*Christian Kracht*).

Pirmā publiski pamanāmā «seja», kas simbolizēja patiešām jaunu Berlīnes rakstnieku paaudzi, tomēr bija Judīte Hermāne (*Judith Hermann*), plāna stāstu krājumiņa *Vasarnīca, vēlāk (Sommerhaus, später, 1998)* autore. «Kaut kur dziedāja Toms Veits,» viņa rakstīja, kaut kur allaž atrodama frāze no kādas populāras dziesmas, kas precīzi iekrāso tā mirkļa izjūtas: «Mēs klausījāmies *Masive Attack* un smēķējām, un, šķiet, kādu stundu braukājām pa Frankfurtes aleju uz priekšu un atpakaļ.» Visiem varoņiem šajos stāstos ir ap divdesmit pieci, un viņiem allaž ir kaut kas pa rokami.

Dzīve sniedz visdažādākās hēdonisma un eskeipisma iespējas. Viens gan ir pilnīgi skaidrs: lai cik grezni šķiet satvarnosacījumi, iekšienē valda tukšums. Galvenie tēli jau visu ir redzējuši, Karību reģions kā apgūta telpa viņiem ir tikpat pašsaprotams kā Lejasmanhetenas ielas ar debesskrāpjiem. Taču viņi nekur nav dziļi iesakņojušies. Tāpēc šajos stāstos pastāvīgi valda pelēka plīvura un mūžīga novembra sajūta. Ienākt nemājīgā kafejnīcā Helmholca laukumā un neviļus mazliet ciešāk savilkt mēteļa apkakli — tas nozīmē sava veida māju sajūtu. Šajā grāmatā sevi atpazīna daudzi.

Negaidīti — kā ilgas, kā atskaņa no pagātnes — no Vācijas austrumpuses vēlreiz parādījās kas tāds, ko postmodernajos, daudzos «es» saskaldītajos Rietumos vairs īsti pat nepazīna: vēsture, biogrāfija, identitātes. Kad iznāca Luca Zailera (*Lutz Seiler*) romāns *Krūzo (Kruso, 2014)*, Rietumu autori jau pasen bija pievērsušies postmodernaījai spēlei ar identitātēm un vēsturi. Uzmanības centrā atradās ne tikai pats teksts, bet arī tā pasniegšanas veids — īpaši šī tendence uzplauka 21. gadsimta pirmajā desmitgadē. Telpā starp dzejas slamiem un ritmiskiem skaņas eksperimentiem izveidojās performanču kultūra. Tajā toni noteica liriķis Tomass Klings (*Thomas Kling*), kas idejas smēlās avangardiskajā dadaisma tradīcijā un vēl nebijušā veidā apvienoja rakstiskās izteiksmes un publiska priekšnesuma mākslas formas. Starplaiķā šo ievirzi pārstāv arī Monika Rinke (*Monika Rinck*), kura savā postakadēmiskajā projektā *Jēdzienu studija (Begriffsstudio)* valodas materiālu izmanto laikmetīgu efektu radīšanai.

Jāteic, Vācija vēl aizvien ir ļoti bagāta valsts ar plašu literāro infrastruktūru, kurā pastāv stipendijas, godalgas, dažādu studiju virzieni, radošās darbnīcas un rakstītprasmes semināri. Tas viss domāts rakstniecības atbalstam. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka literātu radītie teksti aizvien lielākā

mērā komercializējas un pielāgojas tirgus prasībām. Un tomēr šajā straumē parādās arī tādi autori, kuriem ir individuāls rokraksts, viņiem vien raksturīgs izteiksmes veids.

2005. gadā tapa laikmeta garam atbilstošs bestsellers. Klajā nāca tobrīd jau septiņu romānu autora, trīsdesmitgadnieka Daniela Kēlmana (*Daniel Kehlmann*) darbs *Pasaules mērīšana (Vermessung der Welt)* — veikli uzrakstīts, spraigs izklaides romāns, kura darbība risinās gara milžu pasaulē. 19. gadsimta sākumā satiekas divi izcili zinātnieki — ceļotājs pētnieks Aleksandrs fon Humbolts un matemātiķis Karls Fridrihs Gaus. Romānā Daniels Kēlmans prasmīgi pretstata divus dažādus pasaules apguves, dzīves pieredzes un ilūziju zaudēšanas veidus un konfliktus atrisina slīpēti veidotās, it kā nejaušās ainās.

Pašlaik Kēlmanu droši var uzskatīt par starptautiski veiksmīgāko vācu autoru. Ar 2017. gadā publicēto romānu *Tils (Tyll)* viņš apliecina, ka no rakstnieka — spēļu teorētiķa un burvju mākslinieka — ar vienu rokas mājienu spējis kļūt par sabiedriski politiska romāna autoru. Par gandrīz ģeniālu atzīts Kēlmana paņēmieni no viduslaikiem uz Trīsdesmit gadu karu pārcelt Tilu Pūcesspiegēli, kas, nerra cepuri galvā uzlicis, pasaulei rāda tās spoguļattēlu. Romāns, kurā cietas apokaliptiskas ainās, ir darbs par mūsu nedrošo un nepārskatāmo tagadni arī bez norādēm uz šodienas konkrētībām.

Kamēr ar savu vēlieno daiļradi noņemtas tādi jau sen labi pazīstami literatūras smagsvari kā Pēters Handke (*Peter Handke*) un Boto Štrauss (*Boto Strauß*), pazīstamāki kļūst arī vidējās paaudzes autori.

Marsels Baiers (*Marcel Beyer*), prasmīgi iekļaujot dažādus diskursus, nodarbojas ar tagadnes un vēstures arheoloģiju (*Lidojošie suni (Flughunde, 1995)*); Sibille Levičarofa (*Sibylle Lewitscharoff*) liek lietā savu sarežģīto, ērmīgo valodas kaisli un pie skaras metafizikas jautājumiem (*Apostolofs (Apostoloff, 2009)*); Tomass Lērs (*Thomas Lehr*), kas ietekmējies no Džeimsa Džoisa un dažādiem stilu paraugiem, citu savu darbu vidū laidis klajā arī plaša vēriena politisko un ģimenes romānu *Novembris. Fata morgana (November. Fata Morgana, 2010)*, kura darbība norisinās Irākas karu laikā telpā starp Ņujorku un Bagdādi; savukārt Vilhelmam Genacīno (*Wilhelm Genazino*) darbā *Sieviete, dzīvoklis, romāns (Eine Frau, eine Wohnung, ein Roman, 2002)* izdevies absolūti laikmetīgs melanholijas un komiskā apvienojums.

Pēdējos gados arvien vairāk priekšplānā izvirzās arī tādi autori, kuri Vācijā ir ieceļojuši un kuru dzimtā valoda nemaz nav vācu valoda, piemēram, Terēzija Mora (*Terézia Mora*) ar grāmatu *Visas dienas (Alle Tage, 2004)* un Saša Stanišičs (*Saša Stanišić*) ar darbu *Izcelsme (Herkunft, 2019)*.

Īpašu vietu mūsdienu vācu literatūras ainavā ieņem Ulrihs Pelcers (*Ulrich Peltzer*). 1956. gadā dzimušajam autoram svarīgas ir gan politiska,

**Brandenburgas vārti
Berlīnē vairākus
desmitgades bija
sadalītās Vācijas
simbols. «Pēc mūra»
vācu literatūrā
parādījās centieni
atānot atšķirīgo
Rietumu un Austrumu
uztverē**

gan estētiska rakstura apceres. Viņa spožā Berlīnes romāna *Atrisinājuma daļa (Teil der Lösung, 2007)* galvenais varonis ir Kristians — viens no daudzajiem postakadēmiskajiem tipāžiem, kas pastāvīgi peras kā pliki pa nātrēm no vienas darbavietas uz nākamo. Savstarpējās pievilksnās spēks, ko izjūt Kristians un gados krietni jaunākā politaktiviste Nele, ir viens no labākajiem sarežģītu jūtu attēlojumiem pēdējo gadu vācu literatūrā.

2015. gadā iznāca Pelcera *Labākā dzīve (Das bessere Leben)* — apziņas romāns, kas atsedz par pašsaprotamu kļuvušās globalizācijas iekšējās mehānismus un seno Fausta un Mefistofeļa motīvu virtuozu sasaista ar aktuālām profesijām finanšu industrijas «burbulī». Pelcers savā prozā izmanto kinoscenārijiem raksturīgus paņēmienus un lakoniskus dialogus. Tēli ir pārsteidzoši plastiski, kaut viņu valoda nav nedz tēlaina, nedz īpaši dziļi psiholoģiski izstrādāta.

Vācija jau vairākus gadu desmitus ir drīzāk televīzijas skatītāju, nevis lasītāju zeme. Tos, kuri no dzīves sākuma reiz atradās televīzijas ietekmē, pēcteču paaudzes sen apsteigušas. Mūsdienu procesi neizbēgami pārveido grāmatu izdošanas, pārdošanas un rakstīšanas procesus. Uztvere un informācijas apstrāde stipri mainās. Bieži vien lineartāti aizstāj sinhronitāte, un rezultātā rodas pārsteidzošas, aizraujošas, uz laikmeta attīstību reaģējošas literāru tekstu formas.

Taču 2018. gadā kādas jaunas autores romāns pēkšņi izraisīja pārsteigumu, jo tajā poētiski atbalsojās pagātnē nogrimušas literāras formas. Romāna *Cik augstu kāpj ūdeņi (Wie hoch die Wasser steigen)* autore ir 1983. gadā dzimusi Anja Kampmane (*Anja Kampmann*). No vienas puses, darbība risinās spilgtā tagadnē, no otras — tādā kā bezlaikā, kam grūti noteikt robežas. Romāna galvenais tēls Vaclavs strādā uz dabas resursu ieguves platformām atklātā jūrā. To īpašnieki ir globālie koncerni, kas diktē noteikumus un bez jēlkādas aizķeršanās agrāko vergturu sabiedrību pārveido par datorvadītu 21. gadsimta pašmārketiņa kopienas. Kad darbavietā iepazītais Vaclava labākais draugs nomirst, viņu pašu ceļš ved uz dažādām stacijām, kurām drauga dzīvē reiz bijusi kāda nozīme. Tomēr izrādās, ka šī dzīve jau kļuvusi gandrīz netverama.

Literatūrā, kas pēc izlasīšanas vēl ilgi paliek atmiņā, svarīga ir nevis darbība, sižets, ko iespējams atstāstīt, bet gan gaisotne un vārdi, kuros tā dzīvo. Par spīti kārtējai standartliteratūrai, ar kuru mūsdienu kultūras menedžeri mēdz pieskandināt festivālu skatuves un Literatūras mājas, vienmēr pastāv iespēja, ka uzzibsnīs kas tāds, ko ļaudis lasīs un atcerēsies vēl pēc daudziem gadiem. ■

¹ Šā raksta kontekstā ar vārdu «Austrumi» saprotams PSRS un tās ietekmē esošo valstu apzīmējums aukstā kara laikā, — red.

Raksts tulkots no vācu valodas un tapis sadarbībā ar Gētes institūtu Rīgā projektā *Atrasts tulkojumā! Vācu valodā sarakstīto grāmatu tulkojumi latviešu valodā.*

Muižu bibliotēku vēstniece

Ar Kristīni Zaļumu sarunājas
Mārtiņš Mintaurš

Kristīne Zaļuma (1972) ir vēsturniece. Pašlaik LU vēstures doktora grāda iegūšanai izstrādā promocijas darbu Vidzemes muižu bibliotēku kultūras mantojums (18. gs.—1920. gads).

Mārtiņš Mintaurš (1979) ir Dr. hist., žurnāla Domuzīmes vēstures nodaļas redaktors.

Kristīne Zaļuma ir vēsturniece, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece, kas mūsdienā Latvijā no aizmirstības izcēlusi un aktualizējusi agrāko muižu un muižu bibliotēku vēstures tēmu. Šī sen zudusi pasaule atklājas tikai ļoti redzīgam un zinošam pētniekam, kurš šķietamā tukšumā tomēr spēj sameklēt trauusli pavedienu un iesiet to plašākā laikmeta panorāmā. Kristīne bijusi arī LNB simtgades izstādes *Neredzamā bibliotēka* līdzveidotāja. Vienā gadā tapis izstādes izdevums un grāmata par LNB ēkām tās 100 gadu pastāvēšanas laikā. Bibliotēku vēsturisko krājumu izcelsmes pētniecība turpinās.

Veidojot izstādi *Neredzamā bibliotēka*, kopā ar projekta kolēģiem brauci uz tām vietām Latvijā, kur reiz pastāvēja muižu bibliotēkas. Līdz ar pirmatklājēja prieku droši vien radās arī grūtības, jo nācās apzināt to, kas tikpat kā nemaz nebija pētīts.

Jā, izrādījās, ka neviens pirms manis šai tēmai tā pamatīgi nebija ķēries klāt, katrā ziņā tie nebija plānveidīgi un sistemātiski pētījumi. 2015. gada rudenī bibliotēkas kolēģis profesors Viesturs Zanders mani iedrošināja doties uz konferenci Mārburgā Vācijā runāt par muižu bibliotēku vēsturiskajiem krājumiem. Tā tas pamazām attīstījās. Pašlaik Latvijas Nacionālā bibliotēka kā pētniecības institūcija starp daudziem citiem virzieniem

atbalsta arī vēsturisko krājumu izcelsmes (proveniences) izpēti.

Muižu bibliotēku kultūrlānis, kurš tika iznīcināts 1905. gadā un vēlāk, faktiski ir palicis nezināms.

Šī tēma izrādījās ļoti komplicēta. Cik esmu iepazīsusi citu pētnieku paveikto, katrai tēmai, kas skar izcelsmes pētījumus, ir savs pētnieks: kāds pēta ekslibrus, kāds — iesējumus, cits — grāmatas pēc to satura u. tml. Vispār par šīs tēmas dvēseļu radniekiem, kas pētījuši un rakstījuši par muižu interjeriem un šajā kontekstā arī par bibliotēkām, uzskatu tikai dažus domubiedrus, kuri nenoliedzami man ļoti palīdzējuši sarežģītajā pētniecības darbā.

20. gados ķīmiķis un arī par mākslas zinātnieku uzskatītais Visvaldis Peņģerots pētīja Latvijas bibliotēku grāmatās sastopamo ekslibru vēsturi. Arhitekts Heinrihs Pirangs grāmatā par Baltijas muižu «kungu namiem» ir pieminējis muižu bibliotēku telpas, bet kopumā pētījumu šajā jomā mums nav. Lai pētītu muižu bibliotēku vēsturi un to krājumus, jābūt zināšanām vispārīgajā vēsturē un vēstures paligdisciplinās — heraldikā, sfragistikā, jāzina genealoģijas principi, paleogrāfija un mākslas vēsture. Iesējumi ir vissarežģītākie, jo grāmata var būt no viena gadsimta, bet tās iesējums — pilnīgi no cita gadsimta...

Tomēr par lielāko izaicinājumu izstādes *Neredzamā bibliotēka* kontekstā uzskatu sabiedrisko bibliotēku krājumu izpēti, proti, biedrību veidotās bibliotēkas. To krājumos nereti ir visdažādākie dāvinājumi, iepirkumi — ārkārtīgi raibs un komplicēts slānis, kā veidojusies bibliotēka un tās krājums. Un otrādi — arī privātajās bibliotēkās šādi nonāca unikāli izdevumi, jo to īpašnieki ir mainījušies ar savām privātajām grāmatām biedrības.

Runa ir par 19. gadsimtā vācbaltiešu dibinātajām zinātniskajām un novadpētnieku biedrībām?

Tas sākās jau 18. gadsimta nogalē, kad Krievijas impērijā ar likumu aizliedza brīvmūrnieku ložas. Kā sēnes pēc lietus izauga dažādas biedrības, piemēram, Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība. No ložas *Trīs kronēti zobeni* Jelgavā krājuma 10 000 grāmatu nonāca *Academia Petrina* bibliotēkas krātuvē. Tā paglābās daļas no bijušajām brīvmūrnieku ložu bibliotēkām.

Uzskatu, ka 18. gadsimta beigās arī Muses biedrība Rīgā izveidojās uz līdzīgiem pamatiem. Tās kļuva par legālām pulcēšanās vietām, turklāt biedrībām bija telpas grāmatu uzglabāšanai. Bibliotēka vienmēr atstāj pēdas nākotnē, kamēr vien ir saglabājusies kaut maza daļa no sākotnējā krājuma. Retrospektīvi no jauna iespējams atklāt reiz pastāvējušu biedrību, iestāžu un to bibliotēku vēsturi.

Kā tevī radās interese par vēsturi?

Vēsture kopš skolas gadiem ir bijusi mana aizraušanās un prieks. Bibliotēkā esmu gribējis strādāt vienmēr, bet mamma teica, ka tā nebūs

«Muižu bibliotēku tradīcija Latvijā ir aprauta, gribas to ratu pagriezt atpakaļ.» savu aizrautību skaidro Kristīne Zaļuma.

Foto — Kristaps Kalns

laba izvēle, un tā es studēju arī citas lietas. Man nebija mērķa kļūt par zinātnieci, vienkārši vienmēr ārkārtīgi interesējusi vēsture. Gribēju darbā savienot vēsturi ar ko tādu, kas mani interesē ārpus darba. Iznāca ļoti sinerģiski — bibliotēku un muižu vēsture. Es biju tik laimīga, ka tieši to, kā manai sirdij pietrūka, 1997. gadā piedāvāja apgūt Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte — vēstures studijas profesora Aleksandra Gavriļina tolaik izauklētajā kultūras pieminekļu aizsardzības modulī. Tad jau strādāju Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, un tas mani radīja sajūtu, ka esmu pareizajā vietā un pareizajā laikā.

Vispirms mani interesēja dzimtās puses vēsture, un tapa pirmie pētījumi par Liepupes evaņģēliski luterisko draudzi un muižu. Rezultātā 2014. gada nogalē kā veltījums manai dzimtajai pusei klajā nāca grāmata par Liepupes muižu.

Iedomājies — es strādāju LNB un pētu Liepupes muižas vēsturi, un man rokās iekrīt grāmata ar tās muižas bibliotēkas zīmogu un ierakstu. Līdz tam šķita, ka no Liepupes muižas bibliotēkas nekas nav saglabājies. Pēkšņi es ieraugu to grāmatu un saprotu, ka tas nevar būt vienīgais gadījums. Jo daudzās muižās ir glabājušās lielas un bagātīgas bibliotēkas. Tas bija pirmais pavediens.

Vispār grāmatas kā kādas senas bibliotēkas vienības ir savdabīga, līdz šim maz izmantota avotu grupa vēstures notikumu skaidrošanai. To pētniecība nereti ļauj vēsturi ieraudzīt daudz pilnīgāk,

objektīvāk, pat mainīt jau nostiprinājušos skatījumus uz vēsturisko notikumu gaitu. Vēsturisko krājumu izcelsmes pētniecībā pirmais avots ir grāmatas un tikai pēc tam viss pārējais. Meklējot informāciju, noskaidro, kam īsti piederējis ekslibris, kas ir autors, ar kādu vietu saistīts kolekcijas liktenis un kā grāmata nonākusi valsts atmiņas institūciju krātuvēs.

Jābūt ļoti intuīcijai, lai atrastu īsto pavedienu, jo viens varbūt aprausies pēc divām dienām, citus var šķētināt gadiem ilgi. Tava tēma aizved arī pie lasīšanas vēstures. Ko lasīja Vidzemes muižnieks 18. gadsimta beigās vai 19. gadsimtā, kas viņu interesēja? Vai tā bija daiļliteratūra, filozofija vai ceļojumu apraksti?

Pamatā — sava laika reliģiskā literatūra, ir arī daudz vārdnīcu, sengrieķu domātāju darbi. Sastopami laikmetīgās literatūras izdevumi, piemēram, Džonatana Svifta *Gulivera ceļojumi*. Par to, ko lasīja, var spriest tad, ja ir saglabājies bibliotēkas katalogs kā, piemēram, Bīriņu muižā 18. un 19. gadsimtā. Mans lauciņš ir bibliotēku krājumu apzināšana, bet to saturs diemžēl paliek pēdējā vietā, kaut cilvēkus tieši tas interesē visvairāk: vai muižnieki lasīja beletristiku, vai viņiem bija arī bērnu literatūra, izdevumi latīņu valodā, vai bija juridiskā literatūra... Ar laiku, kad liela pētniecības darba daļa būs paveikta, varēsim diskutēt arī par to, ko, kad un cik daudz muižās lasīja.

Kristīne Zaļuma: «Mēs esam mantinieki netverami lielai enerģijai, kas savulaik ielikta cilvēkos.»

Foto — Kristaps Kalns

Kāda bija jaunās Latvijas valsts ierēdņu attieksme pret muižu bibliotēkām, zinot gan 1905. gada pieredzi, gan Pirmā pasaules kara nodarīto postu?

1919. gada augustā, vēl Latvijas Neatkarības kara laikā, Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas pakļautībā izveidoja kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amatu. Šo ierēdņu pienākums bija sekot Latvijas armijai un atrīvotajās valsts daļās apzināt to, kādas kultūras vērtības saglabājušās pēc dažādu karojošo spēku (Baltijas landesvēra, lielinieku un sabiedrotās Igaunijas armijas) klātbūtnes. Vienā muižā vara taču varēja mainīties trīs reizes dienā!

Pēc valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku ziņojumiem 1919.–1920. gadā redzams, kurās muižās vismaz potenciāli kolekcijas atradušās un ne tikai grāmatas vien. Bet izrādās, ka pilnvarnieki braukuši tikai uz tām muižām, kam tolaik nav bijis īpašnieka un kas formāli skaitījušās Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības mi-

nistrijas pārziņā. Tas nozīmē, ka pilnvarnieku ziņojumi sniedz tikai aptuvenu priekšstatu par toreizējo kultūras vērtību stāvokli Latvijas pagastos, tajā skaitā muižās.

Tomēr var spriest par to, kādas bagātības šeit bija?

Jā. Un tad bija lielas izšķiršanās — vai valstij paturēt šīs vērtības tepat Latvijā vai ļaut īpašniekiem tās izvest? Vēsturnieks, tolaik arī Latvijas kultūras vērtību aizsardzības ģenerālpilnvarnieks Arturs Štāls smagos apstākļos steidzami risināja jautājumus, kuri bija aktualizējušies jau nesenā Latvijas Neatkarības kara laikā. Gluži kā līdzībā par vistu un olu. Nezinu, ko darīt. Vai ola ir pirmā vai vista...

Štāls bija pārliecināts — ja kultūras vērtība atrodas Latvijā, tai šajā teritorijā arī jāpaliek. Savukārt valdība toreiz uzskatīja, ka tas ir privātīpašums un to jāļauj izvest. Turklāt kustamo privātīpašumu, kas bija nonācis valsts pārziņā, īpašnieki noteiktā kārtībā varēja atgūt. Piemēram, Valsts bibliotēka deviņus gadus, no 1920. gada līdz 1929. gadam, pēc pieprasījuma atdeva atpakaļ īpašniekiem, to mantiniekiem vai likumīgajiem pārstāvjiem viņu bibliotēku grāmatas. Diemžēl Latvijas Nacionālajā arhīvā Valsts bibliotēkas fondā gandrīz visi šajā laikā tapušie grāmatu saraksti ir norakstīti un likvidēti. Tāpēc ir jāiet pie bibliotēku plauktiem un jāmēģina saprast, kas no tā visa Latvijas krātuvēs ir saglabājis.

Baltijas muižniekiem tā bija viņu ģimenes vēstures sastāvdaļa un tādēļ pašsaprotama vērtība. Bet kad pārējā Latvijas sabiedrība sāka uztvert šīs bibliotēkas kā vērtību? Varbūt šis laiks vēl nemaz nav pienācis?

Lai arī pēdējos gados Latvijā jūtami pieaug interese par muižām, tāds laiks tomēr vēl nav pienācis. Ar izstādi *Neredzamā bibliotēka* gribējām pateikt, ka bibliotēku kultūra Latvijā nav sākusies tikai ar Valsts bibliotēkas dibināšanu 1919. gada 29. augustā. Uz tās kultūras pamatiem, kurā ietilpināma arī muižu bibliotēku vēstures gaita, ir veidojusies mūsu tagadējā sabiedrība. Mēs esam mantinieki šai netverami lielajai enerģijai, kas savulaik ielikta cilvēkos un grāmatās.

Ļoti daudzi latviešu kultūrā pazīstami vārdi savulaik ir skolojušies muižu bibliotēkās. Piemēram, vēsturnieks un jurists Arveds Švābe, kura tēvs bija muižas pārvaldnieks, gan Lielstraupes pils bibliotēkā «studierēja», gan Mazstraupes pils bibliotēkā, tiklīdz kungi bija ārā pa durvīm. Atmiņās Švābe raksta, ka ir sapņojis par tādu bibliotēku, kāda bijusi Mazstraupes baronam fon Meiendorfam, un viņš arī savu sapni piepildīja — Švābe izveidoja lielu privātbibliotēku, kas Pirmā pasaules kara laikā aizgāja bojā. Tātad tas sinepju graudiņš viņa sirdi bija iekritis tieši no muižas bibliotēkā pavadītā laika un no tā, ko viņš redzēja savā apkārtnē. Tā kultūrvēsturiskā vide potenciāli paredzēja nemitīgu izzīni un nepārtrauktu izglītošanās un pašizglītošanās procesu.

Vai muižas bibliotēka bija līdzīga muzejam

Bibliotēka patlaban ārkārtīgi maina cilvēku domāšanu: jo tā nav grāmatu krātuve vien, tā ir arī daudz kas cits...

— tā taču nebija vienkārši telpa, kurā glabājas grāmatas?

Bija ļoti dažādi, bet lielākoties atkarībā no tā, vai īpašniekam sirds ļāva citu cilvēku ielaist savā bibliotēkā, kur glabājās vēl kādas kolekcijas, ne tikai grāmatas. Vai viņš tikai gribēja aizvērt aiz sevis durvis kā Ungurmuižas īpašnieks fon Kampenhauzens, kurš bija pārliecināts, ka ielaist svešinieku savā bibliotēkā ir bīstami, jo vairāki viņa draugi grāmatas bija aizņēmušies un aizmirsuši atdot. Dažreiz muižu bibliotēku vidē izdevās iekļūt arī kādam latvietim, piemēram, literāts Māteru Juris bija bibliotekārs Skrundas muižā. Taču Āronu Matiss bija ļoti neapmierināts, jo Taurenas muižas īpašnieks viņu nelaida pie savas bibliotēkas plauktiem, atvēlēja tikai beletristiku, un Āronu Matiss vēlāk rakstīja: mani novērtēja tik zemu — deva lasīt tikai lubenes, bet visām zinātniskajām grāmatām, kuras es tur redzēju, drikstēju aplūkot tikai muguriņās. Muižnieks apgalvoja, ka jaunajam censonim neko citu nevajagot.

No otras puses, Garlibs Merķelis nebūtu sagatavojis publicēšanai grāmatu par latviešiem, ja viņam nebūtu pieejamas viņa paziņu un draugu privātās muižu bibliotēkas.

Jāpiekrit — pieeju krājumiem muižās, it īpaši bibliotēku telpās, varētu dēvēt par muzeālu. Tāpēc man vienmēr patik iztēloties telpas, kur bibliotēkas bija izvietotas, mēģināt saprast, kāpēc tieši tajā ēkas daļā īpašnieki izvēlējās tās iekārtot, kam isti muižā piederēja krājumi, kas par tiem rūpējās, kā grāmatas izskatījās vizuāli...

Mēs isti nenovērtējam šo bibliotēku ietekmi, jo tās vēstures gaitā vienmēr bijušas it kā neredzamas, nejutamas.

Vai, tavuprāt, bibliotēkās joprojām ir īpaša gaisotne? Varbūt mūsdienu bibliotēka tomēr darbojas pēc citiem — pakalpojuma un patēriņa — principiem?

Savā būtībā esmu tradicionāla un pat vecmodīga bibliotekāre, kurā mītošais vēsturnieces gars nemaz nepieļauj ko citu. (*Smejas.*) Man ļoti patika un joprojām patik kartīšu katalogi. Vairāk arī tik telpas ar bibliotēkām senos interjeros. Protams, digitālajā pasaulē cilvēkam ir daudz vairāk iespēju, bet es vienmēr atceros senatnīgās koksnes aromātu, kāds bija Letonikas lasītavā Vecrīgā, un pa logu vienmēr varēja redzēt Svētā Jēkaba katedrāles zaļgano torni.

Bibliotēka patlaban ārkārtīgi maina cilvēku domāšanu: jo tā nav grāmatu krātuve vien, tā ir arī daudz kas cits... Bez mīlestības šo darbu nevar darīt. Ir jābūt sajūtai, ka bez tā nevar iztikt, nevar dzīvot.

Gada sākumā klajā nāca tava grāmata par Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkām 100 gados. Tas ir atsevišķs pētījums par to, kur Nacionālā bibliotēka līdz 2014. gadam bijusi izvietota un kā tas savukārt ietekmējis gan grāmatu stāvokli, gan lasītāju interesi.

Jā, šajā tēmā pārsteidzošā kārtā krustojas un

pārklājas arī privāto un sabiedrisko bibliotēku likteņi, kuras savulaik veidojušas Valsts bibliotēkas krājuma pamatu. Var izprast, kā tas noticis, kur tas glabājies, un var arī iztēloties, cik daudz zudumu šādu apstākļu dēļ ir bijis.

Tas mani pētniecībā vienmēr pārsteidz: pieskaroties it kā pilnīgi citai tēmai, tā tomēr savijas ar to, ko esmu jau pētījusi agrāk.

Bija svarīgi kā spoguļi parādīt tieši to laiku, kad tajā vietā, vēsturiskajā namā bija Valsts bibliotēka vai Latvijas Nacionālā bibliotēka. Noskaidrojot, kad nams tapis un veidojies un kādas kultūrvēsturiskās salīdzināšanas ar šo namu saistītas, atklājās pārsteidzošas paralēles. Piemēram, senās Rīgas Keizariskā liceja telpas Pils laukumā 2, ēka Anglikāņu ielā 5, kur savulaik atradās vismaz četras lielas dažādu vācu biedrību bibliotēkas, kā arī ēka Arsenalā ielā 5, kas 18. gadsimtā celta Rīgas tirgotāja, brīvmūrnieka Tomasa Cukerbekera vajadzībām. Viņam savulaik bija vislielākā privātbibliotēka Rīgā. Tā mēs visu laiku esam migrējuši noteiktā orbitā. Tādas paralēles mani burtiski «vajāja», bet tas bija vairāk patīkami.

Kāda ir sajūta, no mūsdienu digitālās pasaules perspektīvas pētīt laikmetu, kurā pastāv cita vērtību sistēma un pasaules izjūta? Kā to var savienot?

Iedomājies — no rīta esmu Ņujorkā, pēc brīža jau varu būt Drēzdenē vai Minhenē, jebkurā bibliotēkā, kurā pieejamas digitālās kolekcijas. Protams, jebkurā lielā bibliotēkā ir kāds sens kataloga skapītis, par kuru informācija nekur neparādās, un, lai gan arī pētniekiem šķiet, ka tagad viss ir pieejams elektroniski, tā nekad nav. Ir tomēr jābrauc un jāskatās plauktos uz vietas. Bibliotēku krājumu izpētē vienmēr uzsver saturu, bet izcelsmes (proveniences) pētniecība — tās dažkārt ir neaptveramas nejausības un tikai. Vispār bibliotēkas izvairās par to īpaši daudz runāt. Digitālajās kolekcijās var atrast to, ko nekad nevienā kartotēkā neatradīsi... Tas man zināmā mērā izdevās, kad rakstīju darbu par Liepupes muižu.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgades vizuālā simbola — pupuķa — zīmējuma autors ir privātārst Ernsts Drimpelms, par kuru zināju, ka viņš ir dzīvojis Liepupes muižā, bet nevarēju iedomāties, ka viņš atstājis apjomīgu atmiņu grāmatu par savu dzīvi un piedzīvojumiem. Liepupē pupuķis un citi izbāztie putni nav zīmēti, tie tapuši citā šīs pašas draudzes muižā, kurp ārstu aizveda tālākās darba gaitas. Putni un citas kolekcijas zīmētas fon Aderkasiem piederošajā Vecmuižā. Izrādījās, ka Drimpelms dažkārt bez darba garlaikojies un sācis zīmēt to, ko redzēja apkārt. Vecmuižas bibliotēkā viņš redzēja fon Aderkasa ornitoloģisko kolekciju, bet tieši šī muiža bija starp tām trim muižām Valmieras apriņķī, ko nodedzināja 1905. gadā. Tādējādi Drimpelms, pašam nezinot, uzcēla sava veida pieminekli zudušām vērtībām, kas 21. gadsimtā tika saistītas ar LNB simtgadi.

Muižnieki deva naudu, grāmatu skapjus, iegādājās grāmatas un pasūtīja laikrakstus, lai zemniekus atturētu no krogus apmeklējuma

Kādas atmiņas vai priekšstati par Baltijas muižniecības bibliotēkām pastāv mūsdienu vācvalodīgajā kultūrtelpā?

Domāju, ka daudziem vācbaltiešiem un viņu pēctečiem joprojām mājās stāv no Latvijas savulaik izvestas grāmatas. Izstādes *Neredzamā bibliotēka* projektā kolēģe Inga Surgunte sazinājās ar Kurzemes bruņniecības vadību, un tās vadītājs Nikolajs fon Bērs rakstīja, ka mūsu bibliotēku varot uzskatīt par ekstrordināru, ja reiz atļaujamies runāt par vācbaltiešu bibliotēku kultūras vērtībām. Viņš no bērības atceras, ka visi smejojoties teikuši – ja muižā bijis pasūtīts medību žurnāls, tad jau tas bijis notikums.

Bet īstenībā daudzos vācbaltiešu atmiņu tēlojumos iekļaujas atmiņas par bibliotēku, piemēram, *Baltiešu gredzenā* fon Fēgezaks raksta, kā viņš slepus bēniņos lasījis to, ko nedrīkst. Domāju, ka izpratne par vērtībām arī viņu vidū bija dažāda: vairumam tas bija izglītošanās un zinātniskās darbības pamats; kādam bibliotēku vajadzēja saimniecības darbu vadīšanai, lai sameklētu vajadzīgo informāciju par lauksaimniecību vai likumiem; kāds bija aizrautīgs kolekcionārs un lielus līdzekļus ieguldīja grāmatu krājumā. Jāatzīst, ka vācbaltiešu pēcteču paaudzēm interese par pagātni strauji sarūk.

Vai privātbibliotēku krājumu veidošana vispār ir aprāvusies?

Jā, mūsdienās ir maz tādu cilvēku, kurus tas vēl interesē. Tomēr mēs to visu tāpat nedrīkstam aizmirst. Ja kaut mazliet varam tajā ieskatīties, tad tas ir jādara tieši šobrīd, jo vēlāk saiknes zudīs pavisam. Mums ir jānodrošina šim senajam grāmatām dzīvot vēl vienu, citu mūžu, jo tās ir cieši saistītas ar mūsu vēsturi. No karu postījumiem ievērojami mazāk cietusi Eiropa daudz vairāk stāsta par savu seno bibliotēku vēsturi. Vācijā vēl tagad pastāv muižu bibliotēkas, bet ļoti reti kurš īpašnieks ļauj tajās ielūkoties. Tur šī muižu bibliotēku tradīcija turpinās, turpretim šeit tā ir aprauta. Tāpēc jau gribas to ratu pagriezt atpakaļ. Eiropā vairāk pēta senākas bibliotēkas, kas tapušas 15. vai 16. gadsimtā.

Vai mūsdienu Latvijā zini turīgus cilvēkus, kuri būtu vērtīgas bibliotēkas īpašnieki? Un vai joprojām ir prestiži fotografēties uz grāmatplauktu fona?

Man šķiet, ka tomēr ne. Nav tāda paraduma, jo savas bibliotēkas veidošana ir dārgs prieks. Tā ir elitāra lieta, diezgan šaura pasaule, kurā nevar tā pēkšņi ielauzties. Latvijā ir tikai daži cilvēki, kuri, atjaunojot muižas, veido arī bibliotēkas. Tādi cilvēki, kas šādu nepieciešamību fundamentāli saprastu, apzinātos vai ļoti profesionāli uztvertu, ir retums.

Tas teiciens, ka grāmatām jābūt saskaņotām ar tapetēm, ir anekdote, vai tam ir vēsturiskais pamats?

Jā, par tādiem gadījumiem ir dzirdēts... Tie liemeņi ir tik dažādi, un gribas izzināt, cik tas viss

ir nopietni. Oskara Grosberga romānā *Mežvalde* aprakstīts kāds muižnieks, kurš grāmatu dēļ, lai tās iesietu un rotātu ar zeltu, pat neēda. Viņš arī savus kalpotājus turējis gandrīz pusbadā, lai tikai viņam būtu grāmatas skaistos iesējumos.

Vai muižu bibliotēkas varēja ietekmēt pašlatviešu attieksmi pret grāmatām ārpus muižas bibliotēkas sienām?

Tāpēc mēs stāstām par muižu bibliotēku un to kolekciju vēsturi, no kā izauga viss pārējais, jo pagasta vai tautas bibliotēkas, kā toreiz tās dēvēja, 19. gadsimtā būtībā bija apkārtējo muižnieku mecenātisma rezultāts. Viņi šiem mērķiem deva naudu, grāmatu skapjus, iegādājās grāmatas un pasūtīja laikrakstus, lai zemniekus atturētu no krogus apmeklējuma un padarītu košāku viņu ikdienā. Tātad muižu īpašniekiem vajadzēja, lai tie cilvēki strādātu, būtu zinoši un nedzertu. Tas man bija liels pārsteigums. Ne visi muižnieki tā darīja, protams, bet daudzi atbalstīja to, ka viņu muižas ļaudīm ir pašiem savs grāmatu krājums. Kurzemē bija vairākas šādas muižas ļaudīm īpaši izveidotas bibliotēkas, piemēram, Tāšu Padures muižā. Muižu ļaužu vajadzībām, kuri tajā dzīvoja pastāvīgi, ilgu laiku – un tie galvenokārt bija latvieši –, muižnieks atbalstīja un palīdzēja veidot nelielas bibliotēkas. Man pat izdevās Latvijas Nacionālajā bibliotēkā atrast grāmatas eksemplāru no Dikļu muižas un noskaidrot, ka tas tiešām atradies kāda muižas cilvēka privātajā bibliotēkā.

Tava pētniecība turpinās, bet izstāde *Neredzamā bibliotēka* jau tagad atklāj muižu bibliotēku likteņus visos Latvijas novados. Kas deva spēku un impulsu atklāt šo nezināmo teritoriju?

Tā ir mūsu Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgade, vēsturnieka un bibliotēkas vadošā pētnieka Gustava Strengas un projekta vadītājas Ingas Surguntes ideja un simtprocentīga uzticēšanās man kā pētniecei. Mēs gājām pie cilvēkiem ar atvērtu sirdi un nevarējām pat iedomāties, ka kāds varētu ko atteikt. Šie trīs gadi visiem iesaitītajiem – māksliniecei Dacei Džeriņai, projekta vadītājai Ingai Surguntei, literārā vārda meistaram Paulam Bankovskim un man – bija neapņemami auglīgi un piepildīti ar mīlestību pret darbu, ko darījām.

Un ir prieks, ka, veidojot *Neredzamo bibliotēku*, izdevās apzināt un izdevumā publicēt visus iespējamus bibliotekārus, kuri pielikuši savu viedo roku, lai grāmatas mēs lasītu un aplūkotu vēl arī 21. gadsimtā. Tas ir vēl viens vēstures slānis, un šie cilvēki ir pelnījuši, lai viņu vārdus un veikumu ierakstītu vēsturē, jo tās grāmatas joprojām ir «dzīvas» tāpēc, ka viņi izdarīja savu darbu.

Neviena bibliotēka nepastāv bez bibliotekāra. Es nekad neatkāpjos, man vienmēr aiz katra grāmatas, aiz katra vēsturiskās bibliotēkas krājuma nepieciešams ieraudzīt, sajūst cilvēku un viņa darbu, telpu un grāmatu skapju īpašo smaržu. ■

Skaidrīte Lasmane

Provincialitāte kultūras ekosistēmā

Pašslavinājumi atgādina maza diķa lielas zivs eksistences vieglumu

Skaidrīte Lasmane (1939) ir Dr. phil., emeritēta profesore, grāmatu 20. gadsimta ētikas pavērsieni (2004), Komunikācijas ētika (2012) u. c. autore. Publikācijas galvenokārt attiecas uz filozofisko un profesionālo ētiku, mediju komunikācijas pētniecību, kā arī uz literatūras un filozofijas saikni.

Transnacionālisms, globālisms, kosmopolitisms, mobilitāte, migrācija... Kā šo dinamismu līdzsvarot tradicionālais, stabilais, lokālais, nacionālais? Kā novitāšu – tehnoloģisku, politisku, ekonomisku – ietekmē mainās kultūras ekosistēma un tās potenciāls? Ko tajā atzīt par pārejošu un novecojušu, ko – par patiesi vērtīgu, nosargājamu? Bez nostalgijas uzdotie jautājumi virza meklēt atbildi, kā un kas mainās globālās jeb pārnacionālās kultūras ietekmē tagad, kad tik viegli un moderni šķērsot ģeogrāfiskās, nacionālās vai simboliskās robežas?

Nepretendējot uz radikālu vērtību pārvērtēšanu, kā to 19. gadsimta beigās izdevies paveikt ģeniālajam Fridriham Ničem (*Nietzsche*, 1844–1900), šoreiz «nemierīgām pārdomām» piedāvāta tikai viena kultūras ekosistēmas pavadparādība – provincialitāte un tās iespējamās pārvērtības transnacionālajā jeb globālajā sabiedrībā.

Provincialitāte varbūt nav degošākais pārdomāšanai piedāvājams temats laikā, kad tik daudz jaunapgūstamā un kad apzināšanās netiek līdz pārvērtību ātrumam. Taču tā kā nozīmīgs faktors saglabāšanas ekoloģijā piedzīvo jaunas funkcijas, formas un modifikācijas. Iespējams, dažas no tām ir pat tik pierastas, ka ikdienišķās klātesamības dēļ tām vairs nepievērš uzmanību. Tāpēc vispirms, vienojoties par provincialitātes saturu, mēģināšu uz tām paraudzīties.

Provincialitāte kultūras ekosistēmā veidojas centra un perifērijas asimetriskajās attiecībās, reālās un iedomātās. Starp tās daudzveidīgajām izpausmēm skaidrāk un ierastāk izceļas divas it kā paradoksāli pretējas ievirzes – norobežošanās un saplūšana. Tās pavada provinciālisms – nomales centra attiecību īpašs pozicionējums apziņā.

No vienas puses, provinciālisms izsaka lokālu pašprietiekamību, pastiprinātu koncentrēšanos uz šauru, vietēju eksistenci; no otras puses, provinciāla ir arī pārmērīga atkarība no centra, tam apzināti un neapzināti pielāgojoties un to atdarinot. Parasti provinciālisms attiecināts uz ģeogrāfiski un laika ziņā ierobežotu, noslēgtu, savai kopienai pārlieku pievērstu, no attīstības procesiem izolētu domāšanas veidu. Vienlaikus tas iekļauj arī otru paradoksāli pretēju tendenci – mazvērtības vai konjunktūras diktētu atkarību no kāda par augstāku, labklājīgāku, attīstītāku atzīta centra autoritātes.

Studentu aptaujā, kurā piedalījās 19–20 gadus veci jaunieši, provinciālisms saistās ar nomales un distances priekšstatiem gan ģeogrāfiski, gan politiski, gan kultūras ziņā, ar atkarību no kaut kā, ietekmēšanos no «apkārtējās vides un apkārtējiem», atpalcību, kad «netiek līdzī lielajai Eiropai». Daļa studentu provinciālismu saprot arī kā lauku atpalcību no pilsētvides, vecmodīgumu, stipru pieradumu pie vecā, aprobežotību, «nevēlēšanos tiekties pēc kaut kā jauna», kā sastingumu attīstībā un neorientēšanos pasaules notikumos.

Provinces jēdziens, kā zināms, vēsturiski dzimis senās Romas impērijā, kur tas lietots pakļauto zemju administratīvas struktūras apzīmējumam. Ar provinci novilkta robeža starp metropoli Romu un tās daudzajām attālajām provincēm. No neitrāla administratīva veidojuma tas kultūras ekosistēmā ieguvis nozīmes un vērtējuma jēgu, lai patiesi vērtīgu un perspektīvo attīstībā nošķirtu no novecojušām un atpalikušām formām. Attiecīgos priekšstatus pavada pragmatiskas kognitīvas un afektīvas attieksmes un attiecības, kas nav izteiktas ģeogrāfisko telpu mērogos, kilometros vai jūdžēs, bet vērtību priekšstatos, ideoloģijās, atsevišķu indivīdu un grupu domāšanas īpatnībās, identitātēs un pašidentifikācijā.

Kā jau minēts, provinciālisms mūsdienās var izvērsties divos virzienos: pārspīlētā lokālismā un ne mazāk sakāpinātā nozīmes piešķirumā ārējās vides norisēm un ietekmēm.

Lokālais jeb vietējais provinciālisms veidojas, atzīstot sevi un savu tradicionālo vidi par īpašu vērtību bez kopsakara ar ārpusaules procesiem, tāpēc to nereti saista ar rāmu mieru, agrārisma apziņu un iesīkstējušiem «Sūnu ciema» (Andrejs Upīts) paradumiem. Pašapmierinātība nepieprasa salīdzinājumu, tāpēc viss savējais atzīts par ekskluzīvu un izcilu. Viss izskatās vismaz pelēkā, ja

Apbrīnojamie un atdarināmie centri un virzieni mainās

ne gluži baltā vai rozā nokrāsā. Viss ir pieņemams jeb, kā teiktu televīzijas režisors Uģis Olte, «viss, ko tu rādi, visiem patīk».¹ Provinciālisms patiešām pieļauj jaukas, labvēlīgas, jautras un patīkami rotaļīgas izjūtas, kā vienīgo neērtības cēloni apsūdzot nepietiekamu valsts finansiālo atbalstu.

Netrūkst reklāmas, pašreklāmas, savstarpējas glorifikācijas un pašslavinājumu. Pašmāju sporta mediji, piemēram, sola Latgales milža līdzdalību kādā spēlē, prognozējot «mūsu izlase pārsteigs Eiropu». No reklāmas pārņemtais epitets «leģendārais», ja tas pavada vai ikvienu jauniznākušo grāmatu, mūziķu grupu vai dziedāspējīgu būtni, atgādina maza diķa lielas zivs eksistences vieglumu. Nozīmes, kā zināms, spēj maldināt, tāpēc nav brīnums, ka ar pāris dzejoļu publikāciju citvalodās dažkārt pietiek, lai Latvijas literatūrā pašrocīgi pieteiktu jaunu pasauleslavenību. Labi, ja kādai jaunajai ģenialitātei pietiek vieduma uztvert lokālo glorifikāciju kritiski un nebremzēt pašattīstību un pašpilnveidi. Nav jābrīnās, ka pārslavinātā apkaimē dažiem gribētos «izkāpt ārpus Latvijas robežām. Ka varētu spoguļot Latviju ar Igauniju vai Latviju ar Lietuvu. (..) Būtu baigi interesanti, ja varētu paspoguļoties ar tām kaimiņu nācijām. Paši ar sevi jau mēs varbūt esam paspoguļojušies un kaut ko sapratuši».²

Ekskluzivitātes piešķirums kādai kultūras norisei pašizolācijā no citām ir samērā parasta parādība. Par kristīgās reliģijas pārākuma sākotnējo pārspilējumu savulaik provinciālmā sevi vainojis pasaulzināmais reliģijas teorētiķis Pauls Tilihs (*Tillich*, 1886–1965). Vēlākajos darbos viņš ir vairākkārt atvainojies par provinciālo kristietības izredzētības uzsvērums salīdzinājumā ar budismu, taoismu un citām Austrumu reliģijām, kā arī par kvazireliģisko ticību – komunisma, nacionālisma un humānisma – pārāk zemu novērtējumu. Viņš saprata provinciāla pārākuma šķērslī starpkonfesionālā dialoga uzturēšanā, mazinot saprašanos un savstarpēju bagātināšanos.³ Neuzlūkosim šo vēsturisko atvainošanos par ikdienišķu žestu provinciālisma apzināšanā un pārvarēšanā.

Kā uzsver mūsdienu ekoloģija, stabilitāte, noturība un mantojuma potenciāls ir patiesi nozīmīga vērtība, tāpēc sava kultūra ir mīlama, aizstāvama, sargājama. Daži sirsnīgi pārspilējumi mazai, nacionālai kultūrai nāk par labu, apliecinot un saglabājot sevi daudzo transparādību ielienkumā. Tomēr lokālais, atsevišķais, tradicionālais ir perspektīvs un ilgtspējīgs, tikai saglabājot tradīcijas un savdabību attīstībā un atjaunojumā. Citādi vietējais pārtop par vēsturisku arhaismu, ar ko priecināt tūristu ziņkārību, iespējams, atzīstot to par vienu no provinciālisma jēgas un vērtības komerciāliem attaisnojumiem.

Ietekmīgāks un bīstamāks par naivi lokālo nošķirtību mūsdienās ir translokālais jeb pārnacionālais provinciālisms. Sajaukts ar mazas kultūras postkoloniālo mazvērtību un nomales apziņu, tas vairo nekritisku pielāgošanos un pakļaušanos

pasaules «meinstrīmam», ko neierobežoti pieļauj un piedāvā informatīvās mijdarbības un digitālās saziņas iespējas. Ne velti sociālajās zinātnēs lietots no bioloģijas pārņemtais mimikrija jēdziens, kas norāda uz izdzīvošanu jaunā vidē, tai pieskaņojoties krāsas un citā ziņā. Lietuviešu zinātniece Rasa Baločkaite savulaik pētījusi mimikriju savas valsts politikā un kultūrā postsociālisma apkaimē. Rietumnieciskās identitātes zaudējumu politikorektas vienaldzības, konjunktūras vai patērnieciska labuma dēļ apzinājies un sarkastiski atveidojis franču rakstnieks Mišels Velbeks (*Houellebecq*) romānā *Pielāgošanās* (*Soumission*), un tēmu turpinājis latviešu režisors Alvis Hermanis tāda paša nosaukuma izrādē Jaunajā Rīgas teātrī.

Apbrīnojamie un atdarināmie centri un virzieni mainās. Kādreizējo mūžīgo pilsētu Romu vēsturiskās attīstības gaitā nomainījusi Francija un Parīze. Lai atceramies Anšlava Eglīša *Homo novus* ar labvēlīgi ironisko recepti lauku provinciālas mākslas atvēršojumam – jaunam gleznotājam piešķirto vilciena biļeti uz Parīzi. Taču arī Parīzes mode mūsdienu arvien vairāk dalīta ar pārokeāna populārās kultūras ietekmēm: «Parīze bija 19. gadsimta Holivuda, tās romānus lasīja un atdarināja visur. Viņi pat tur kino izgudroja,» raksta Franko Moreti.⁴ Mūsdienām ar vienu centru ir par maz. Monocentrismu nomainījis neoliberālisma, globālās popkultūras un patērniecības radītais policentrisms, paplašinot pakļaušanos un pielāgošanās laukumu.

Transnacionālais jeb globālais provinciālisms uzskatāmi atklājas samērā maz apgūtā jaunās digitālās kultūras laukā, ko piedāvā interneta komunikācija, sociālie tīkli ar ikvienam demokrātiski doto iespēju brīvi «ražot neatkarīgu saturu». Uzrunātāju – influenceru, jūtūberu – lozungus «Nost ar robežām un vadlīnijām!» istenots pēc iespējas plašākas auditorijas piesaistei, galvenokārt «klikšķu biznesa» interesēs. Auditorija ir nenoteikts jēdziens bez identitātes un izglītības ierobežojumiem, tāpēc piesaistei izmantotas vienkāršas aktualitātes un viegla, visiem saprotama valoda. Pieticīga latviešu valoda uzrunās dāsni jauktā ar krievu sarunvalodas leksiku («korōče,» «tipa»), sulīgumam pievienoti «b...» lokalizējumiem un globālā «english» nejausiem iestarpinājumiem. Provinciālu pašapmierinātību pamato saražotā satura neaizspriedumainība, «dabiskums», ar lepnumu uzsverot spēju atšķirties no mākslīgās politiķu vai profesionālo žurnālistu valodas. Latvijas populārāko influenceru un jūtūberu aplādes pavisam maz atšķiras no Krievijas un citu valstu uzrunātāju standartiem, liecinot par globālu saplūšanu vienotā pārnacionālā digitālā kultūrā. Standartizējums nevaio kultūras dažādību un daudzveidību.

Lokālā un globālā provincialitāte pastāv blakus viena otrai. Plašā pētījumā par pagājušā gadsimta 90. gadu vācu literatūru pēc divu Vāciju apvie-

Ilustrācija — Kriša
Salmaņa darbs *Izvēle*

nošanās vienā «Berlīnes republikā» Stjuarts Taberners (*Taberner*) saskatījis vairākas vienlaicīgas tendences, kas izpaužas gan lokālo apvienošanas seku atveidojumā, gan arī pieaugošā amerikāņu stila patērniecības kultūras ietekmē⁵: «Daži autori noraida vācu literatūrā pieaugošo pakļaušanos internacionālisma tendencēm un mēģina atgriezties pie «vāciskām» formām; daži mēģina savienot globālo ar lokālo, kamēr citi pakļaujas globālās popkultūras ietekmei.»⁶ Minētais struktūrējums, iespējams, daļēji varētu atbilst arī latviešu literatūras un kultūras raksturojumam.

Transnacionālais provinciālisms atšķiras no brīvas un auglīgas kultūru mijdarbības un radošas hibriditātes ar nekritisku, bieži bezgaumīgu atdarināšanu, nespējot radīt patstāvīgas, kultūru bagātināšanas jaunas formas. To apzinājies Latvijas Mākslas akadēmijas rektors Kristaps Zariņš, aicinot iedrošināties un būt savdabīgam un atšķirīgam: «Nevajag mēģināt līdzināties kaut kam, kas jau ir desmit citās valstīs. Ir jāprot izcelt savu unikalitāti. Pat ja liekas, ka ir jāskrien pakaļ vilcienam, to nekādā gadījumā nevajag darīt. Ir kritiski jāpārvērtē tas, kas notiek pasaulē, bet jāzaglabā arī tas, kas citur neeksistē. Ļoti bieži laikmetīgās mākslas ainā ir tendence kopēt Rietumus un uzskatīt to par labu praksi. Es domāju, ka tā ir provinciāla domāšana. Manuprāt, ir tieši pretēji – šeit var rasties kaut kas, kā nav nekur citur.»⁷

Gan lokālais, gan globālais provinciālisms galvenokārt izpaužas kopsakara un kritiskās domāšanas mazspējā. Īpaši tas attiecas uz mediju ekosistēmu, kuras galvenais uzdevums ir informēt par notiekošo šeit un tagad. Kopsakara domāšana, salīdzinoša refleksija un analītisks vērtējums prasa laiku, bet kultūras notikumi aug katru dienu. Nepārtraukta informēšana neatstāj laiku pārdomām par dziļākām procesuālām norisēm. Katrs notikums paliek par punktu bez kopsakara

ar citiem lokāliem vai globāliem procesiem.

Provincialitāti var uztvert ar dramatisku nemieru un bažām par nacionālās kultūras pēctecību, ar sarkasmu vai vieglu ironiju, taču, pieļaujot modifikācijas, tās ietekmi uz kultūras ekosistēmu var uzskatīt par ilgtspējīgu. Neaizmirsīsim, ka Ničes vērtību pārvērtēšana arvien savienota ar ideju par mūžīgo atgriešanos pie jauna sākuma.

Sociālā transnacionālisma pētnieki norāda gan uz mobilitāti un transformāciju, gan uz pastiprinātu nacionālo tendenču atgriešanos un uz to vērā ņemamo «atjaunoto spēku».⁸ Blakus un paralēli transnacionālai integrācijai pieaug deintegrācija, konservatīvisms, nacionālās tiesmes, kas izpaužas *Brexit* iznākumā, Katalonijas neatkarības centienos un citos notikumos: «Ir vesela pierādījumu virkne tam, ka Eiropas nācijas saglabājas», neraugoties uz to, ka mobilitāte ar robežu šķērsošanu saēd nacionālvalstu sabiedrībai raksturīgo «konteineru» iedabu.⁹

Iespējams, pieaugot stabilizējošām tendencēm, samazināsies pakļaušanās un atdarināšanas provinciālā pandēmija, saglabājot auglīgu mijiedarbību un kultūru bagātināšanos. Provinciālisms, šķiet, neizzudīs, un vienmēr pastāvēs vajadzība apzināties tā modificēto klātbūtni kultūras ekosistēmā. ■

¹ Sarmītes Kolātes intervija ar Uģi Olti. *SestDiena*, 2020. gada 10.–16. janvārī. 10. lpp.

² Turpat, 12. lpp.

³ John P. Dourley. *Toward a Salvageable Tillich: The Implications of His Late Confession of Provincialism*. *Studies in Religion*, 2004, vol. 33, nr. 1. P. 3–26.

⁴ Franco Moretti. *Distant Reading*. London & New York, Verso, 2013. P. 94.

⁵ Stuart Taberner. *German Literature of the 1990s and Beyond. Normalization and the Berlin Republic*. New York, Suffolk, Camden House, 2005. P. 26.

⁶ Turpat. P. 230.

⁷ Intervija ar LMA rektoru Kristapu Zariņu. *Kultūras Diena un Izklaide*, 2019. gada 5. septembrī. 4. lpp.

⁸ Ettore Recchi, Adrian Favel etc. *Everyday Europe. Social Transnationalism in an Unsettled Continent*. Bristol, Chicago, Policy Press, 2019. P. 89.

⁹ Turpat. P. 81.

Raksts tapis LZA fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta *Latvijas mediju ekoloģija: ceturtās industriālās revolūcijas pārmaiņu analīze* (Nr. lzp-2018/2-0260) ietvarā.

Uz Krievijas grābekļa

Rietumu centieni ignorēt realitāti un iztēlēt Maskaviju eiropizēt vienmēr beigušies ar fiasko

Artis Buks (1966) ir vēstures zinātnu maģistrs. Interesu lokā Baltijas aristokrātija un kultūru mijiedarbes, Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku (landesvēra) izveide 1918.—1919. gadā.

*Krievzemi aptvert nespēj prāts,
Te neder ierasts mērs un sviri*

Fjodors Tjutčevs (1866)

Neviena paaudze nekad nav mācījusies no iepriekšējo paaudžu kļūdām. Ari Eiropa un Krievija savstarpējā saskarsmē kopš kontaktu sākuma 16. gadsimtā pārmanto vienus un tos pašus «grābekļus», vienmēr no jauna cerot — ja grābeklis nokrāsots citā krāsā, tad rezultāts būs cits.

Maskavas caristei jeb Maskavijai un tās mūsdienu mantinieci Krievijai vienmēr bijusi raksturīga neprognozējamība, tā pratusi sanaidoties ar jebkuru kaimiņu un iztikusi bez ilgtermiņa sabiedrotajiem. Tas mulsināja pasauli agrāk un mulsina arī pašlaik: Krievija, kaut savdabīga, tomēr it kā ir eiropiska valsts, bet piepeši rūpīgi būvētais starptautu attiecību kāršu namiņš sabrūk, un no Maskavas puses nāk tāds demaršs, kāds Rietumiem pat sapņos nav rādījies. Eiropiešu izbrīns ir neviltošs kā mazam bērnam, pirmo reizi ieraugot ziepju burbuļus, jo ignorējuši tos aspektus Maskavas politikā, kas nav sakrituši ar viņu priekšstatiem par to, kā ir jābūt, un tā tas gājis pēdējos 500 gadus.

Viss jaunais ir labi aizmirsts vecais

2014. gada pavasarī Krievija anektēja Ukrainas teritoriju Krimas pussalā, pēc tam Ukrainas austrumu apgabalos sākās plaša, bruņota «sacelšanās», kuras gaitā ļoti ātri nevienam līdz tam nezināmas, lieliski bruņotas un organizētas militāras vienības pārņēma varu savās rokās. Tas viss

tika pasniegts kā «tautas sacelšanās». Taču principā valsts vara spēj apspiest jebkuru separātistu dumpi, ja vien tiem nepalīdz kāda nedraudzīga valsts no ārienes. «Tauta» izrādījās bruņota nevis ar izkaptīm un cirvjiem vai medību bisēm, kas izvilktas no piemājas šķūniša, bet gan ar visnotaļ mūsdienu ieročiem un tērpusies Krievijas armijas uniformās bez atpazīšanas zīmēm.

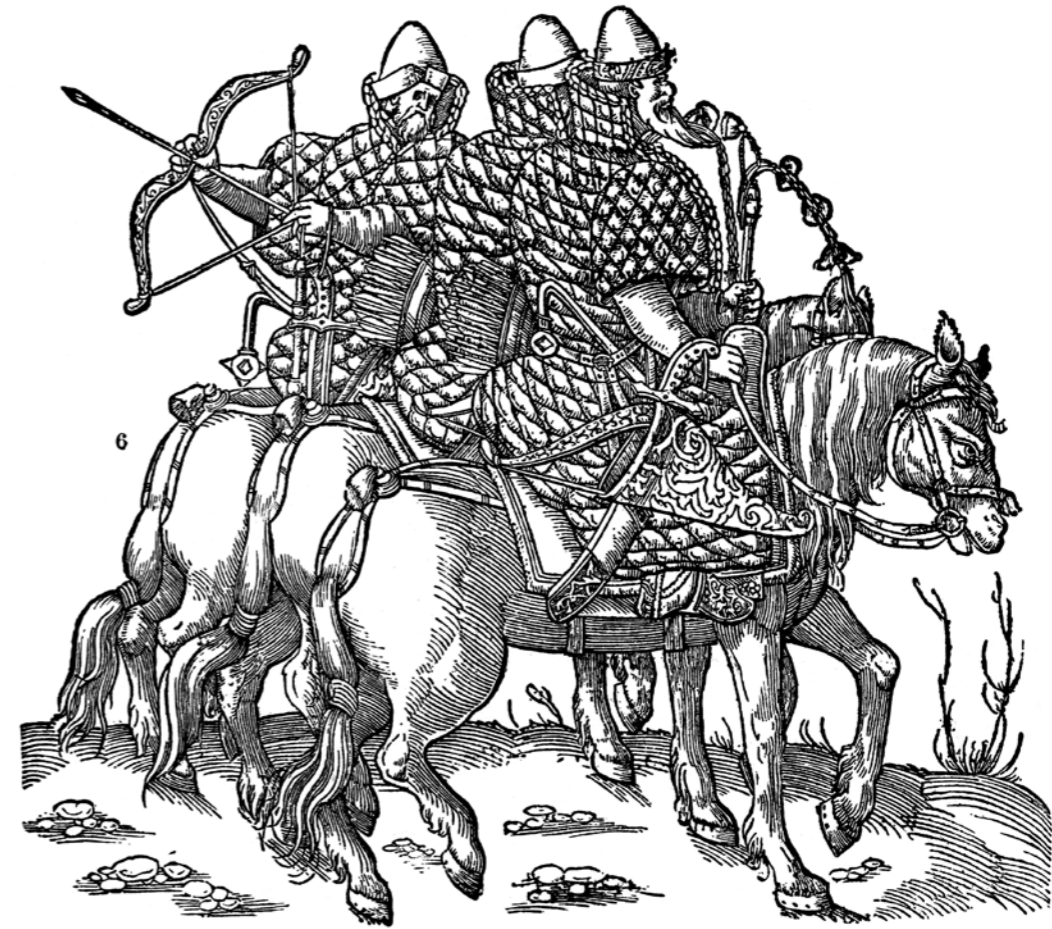
Sākoties starptautiskam skandālam, Kremlis noliedza jebkādas atpazīšanas zīmes, ka būtu ieviestas savas karaspēku Ukrainas teritorijā — karadarbību īstenojot vietējie separātisti pašu spēkiem. Maskava visus pierādījumus Krievijas militārajai klātbūtnei Ukrainā noraidīja kā tukšus izdomājumus. Tā paša gada martā Krievijas prezidents Vladimirs Putins preses konferencē paziņoja: uniformu varot jebkurš nopirkt mednieku un makšķernieku piederumu veikalā, gūstā saņemtie Krievijas karavīri sen esot atvaļināti, savukārt spiegošanas satelītu «miglas bildītes» neko nepierādot. Rietumu diplomātiem uz ko tādu nebija, ko atbildēt.

Glūži tāpat pirms 100 gadiem, 1919. gada 6. janvārī, izgāja Ukrainas Pagaidu valdības vadītājam Volodimiram Čehovskim, saņemot Padomju Krievijas ārlietu tautas komisāra Georgija Čičerina notu: «Jūsu 31. decembra un 2. un 4. janvāra radiotelegrammas saņēmām. (...) Nekādas Krievijas Padomju Sociālistiskās Republikas armijas Ukrainā nav. Karadarbība tur notiek starp Direktorijas karaspēku un Ukrainas Padomju valdības spēkiem, kas ir pilnīgi neatkarīgi. Starp Ukrainu un Padomju Krieviju šobrīd nav nekādu bruņotu sadursmju.»

Līdzīgu situāciju 1939. gada 4. decembrī piedzīvoja arī Nāciju līgas otrais ģenerālsēkretārs Žozefs Avenols, saņemot PSRS ārlietu ministra Vjačeslava Molotova atbildi, ka neesot nekādas nepieciešamības starptautiski apspriest «Somijas jautājumu», jo tāda nemaz neesot — PSRS neesot kara stāvoklī ar Somiju, bet tikai brālīgi palīdzot ar materiāliem Somijas Demokrātiskajai Republikai pilsoņu karā.

Palūkojoties vēsturē, ir saprotams, ka acīmredzamā noliegums nebūt nav sagādīšanās, bet gan izkopta un tradicionāla diplomātiskā prakse, kuras saknes meklējamas vēl senākā pagātnē. Identisks ārpolitikas konfliktu traktējums sastopams jau pašos Maskavas valsts pirmsākumos.

Atsaukos uz 1566. gada pamiera sarunām starp Maskavas cara Joana IV pārstāvjiem un Lietuvas lielkņazistes sūtniecību. Lietuviešu šlahtičus gandrīz ķēra trieka, kad moskovitu bajāri paziņoja, ka miers un *status quo* atjaunošana neesot iespējama, jo Livonija izsenis esot piederējusi Maskavai kā tās «tēvutēvu mantojums», un lietuvieši esot ielauzušies sensenajā «Krievzemē». Vaivads Jerži Tiškevičs sašutumā aizmirsis visu diplomātisko pieklājību un brēcis: «Neviens nekad nav dzirdējis, ka Livonijas zeme piederētu maskaviešiem, tāpēc nepiedienas to valdniekam Livoniju saukt par savu! Tas neko nenožīmē, ka iepriekšējie [krievu valdnieki] gājuši uz Livoniju karot! Galu galā, arī

Moskovitu kareivji. Kokgriezums. 1556. gads. Annas Ronanas attēlu bibliotēka / AFPForum/LETA

tatāri ir gājuši uz Maskaviju karot, ko varam visās hronikās izlasīt, — tad tagad tie būs tiesīgi Maskavu par savu senču dalienu dēvēt?!» Uz to moskovitu pārstāvis Zaicevs mierīgi atbildējis: «Nekad nesam dzirdējuši, ka tatāri būtu nākuši uz Maskavu karot, un nekur nekas tāds nav pierakstīts, bet jūs savās hronikās varat rakstīt, ko vien vēlaties.»

Skaidrs, ka Zaicevs apzināti meloja. «Tatāru jūga» diskursu Maskavas lielkņaziste aktīvi izmantoja, pamatojot Kazaņas un Astrahaņas iekarošanu, taču acīmredzamā un pašsaprotamā noliegums lietuviešiem neatstāja pretargumentus, un kaujas lauks palika moskovitu rokās. Turklāt paši moskoviti nebūt neuzskatīja, ka melotu, — tas bija viņu viedoklis, kas palīdzēja aizstāvēt «pareizo» pozīciju, tāpat patiess.

Austrumu tirgus vilinājums

Kopš Austrumbaltijas iekļaušanās Eiropas civilizācijas telpā 13. gadsimtā eiropieši ar rietumsenkrievu zemēm Pleskavu, Polocku un Novgorodu komunicēja savstarpēji saprotamā gultnē. Tirgojās, stridējās par teritorijām, palaikam karoja, tad atkal slēdza mieru un tirgojās, kā jau pierobežas joslā pierasts. Senkrievu zemju tirgotāju «sētas» (faktoriju kvartāli) atradās lielākajās Livonijas pilsētās, savukārt Hanzas savienības «sētas» — Pleskavā un Novgorodā, daudzi tirgotāju klani bija pat savā starpā saradojušies. Bija miera periodi un

militāras sadursmes, taču visas iesaistītās puses zināja, ko no pārējiem gaidīt. Gan Livonijas, gan senkrievu zemju militārais potenciāls bija orientēts uz sikām pierobežas sadursmēm, neparedzot plašāku karadarbību vai kaimiņu zemju iekarošanu. Situācija visai būtiski mainījās 15. gadsimta beigās līdz ar Maskavas lielkņazistes ekspansijas sākšanos.

15. gadsimta 70. gadu vidū Pleskava nonāca Maskavas lielkņazistes atkarībā, un tās iejaukšanās mainīja spēku samēru un attiecības reģionā. Sākās karu virkne, ko Krievijas historiogrāfijā pieņemts dēvēt par Livonijas karu, kaut pareizāk būtu runāt par Livonijas kariem. 1478. gadā moskovitu karapūļi, kas devās karā pret Novgorodu, pa ceļam izpostīja arī Tērbatas bīskapijas pierobežu. Tobrīd livonieši kārtējam robežstrīdam lielu uzmanību nepievērsa, būdami aizņemti savstarpējos konfliktos. Novgoroda kritusi? Nekas. Mainās zemes kungi, bet ienākumus no tirdzniecības vajag tiem visiem. Rēveles un Tērbatas delegācijas pat vērsās pie lielkņaza un lūdza kara gadījumā nekavēt tirdzniecību — lai zemes kungi paši aizstāvēt savas robežas.

Lūgums neatbilda moskovitu priekšstatiem par pasaules kārtību: ja Livonijas pilsētas nepakļaujas savam zemes kungam, tad tai jāpakļaujas citam, jo tādu jēdzienu kā pilsētu autonomija moskoviti vienkārši nesaprata. Maskava sāka prasīt no li-

Livonijas pilsētu tirgotāji peļņas vārdā metās ceļos, neapdomājot, ko tas nozīmē otrai sarunu pusei

voniešu sūtņiem ko agrāk nedzirdētu, proti, «pazemīgi lūgt» (burt. «sist pieri [pret zemi]» — *бумь челом*). Diplomātiskajā valodā tas nozīmēja vienu: atzīt savu vasalitāti un padotā statusu. Livonijas pilsētu tirgotāji peļņas vārdā metās ceļos, neapdomājot, ko tas nozīmē otrai sarunu pusei. Viņi pat nenojauta, ka jau 1489. gadā Vīnē lielkņaza sūtņis pašsprotami paziņos: «Livonijas zemju vācieši ir mūsu valdnieka pavalstnieki.» Un no Maskavas viedokļa tā bija taisnība — livonieši ceļos metās, pieri pret grīdu sita.

Jaunais tirdzniecības un miera līgums starp Livonijas zemēm un Novgorodu tika parakstīts 1487. gadā, tikai šķietami apstiprinot jau tradicionālo kārtību. No dokumenta pagaisa vispārpieņemtā frāze, ka «kopš seniem laikiem» pieņemtā kārtība jāievēro abām pusēm. Turklāt Maskavas lielkņaza vietvaldis atsacījās līguma parakstīšanas brīdī dot zvērestu un skūpstīt krustu, uzticot šo ratifikācijas aktu Novgorodas bajāriem un tirgotāju pārstāvjiem. Mājiens bija nepārprotams: lielkņazam šāds līgums nav saistošs, un to ievēros tikai tik ilgi, kamēr tas būs izdevīgi.

Hanzas pilsētu sanāksmē svinētās uzvaras saldmi ievērojami sabojāja ziņā, ka jau pāris mēnešus pēc tā parakstīšanas lielkņazs padzina no Novgorodas visus tirgotājus un bajārus ar ģimenēm, to vietā atsūtīt savus cilvēkus, kas nu nodarbošoties ar tirdzniecību. Tas nozīmēja gadu desmitiem veidotās ciešo attiecību struktūras iznīcināšanu. Jaunā slota patiesi slaucīja citādi: lielkņaza administrācijas ļaudis aktīvi sāka iejaukties tirdzniecības operācijās, diktēt savus noteikumus, uzraudzīt un sodīt, mainīt mērus un neprognozējami palielināt muitas nodevas. Vai ik mēnesi no Hanzas sētas Novgorodā pienāca sūdzības par dažādiem pārkāpumiem un pazemojumiem. Savukārt paši moskoviti nebūt neuzskatīja, ka būtu izturējušies nepieklājīgi — jau tas vien, ka netiek izlietas asinis, lai ierādītu «latiņiem» viņu vietu, ir ļoti liela laipnība.

Hanzas un Livonijas pilsētu vēlmes Maskavas lielkņaza galmā tika reti uzklaustas, un lielkņazs reti pieņēma sūtņus, uzticot sarunu vešanu saviem vietvalžiem, ik pa brīdim laužot panākto vienošanos ar paskaidrojumu, ka vietvaldis nav izpratis valdnieka gribu. Palaikam kādu tirgotāju iemeta ķēdēs sakaltu kazematā ar izdomātu iemeslu un izlaida tikai pēc izpirkuma naudas samaksāšanas, ik pa brīdim «pazuda» pasta jātnieki un kādi kalpotāji, kuru meklētājiem moskovitu varas iestādes atbildēja, ka tādi nav manīti. Pat sūtņi Maskavā nebija neaizskarami.

1494. gada rudenī Livonijas pilsētu sūtņiem, tikko tie bija šķērsojuši robežu, Ivangorodā pieprasīja maksāt sešus Reinas guldenus, tad sūtniecībai nācās trīs nedēļas gaidīt ceļošanas atļauju, lai gan sūtņus šādi aizkavēt nedrīkstēja. Pēc tam, kad vietvalži bija apdāvināti, dokumentus ceļošanai izsniedza, taču pieprasīja par tiem maksāt deviņus ungāru guldenus un 27 sudraba mārkas un atņēma visus sūtniecības papirus. Nonākusi Maskavā,

sūtniecība gaidīja divas nedēļas, līdz to pieņems lielkņazs Joans III. Tika arestēts sūtniecības tulks, līdz ar to sūtņi nevarēja vērsties pie valdnieka mūtiski.

Pēc ļoti grūtajām sarunām sūtniecība bez paskaidrojumiem tika aizturēta uz desmit dienām. Tad sūtņus izsauca pie lielkņaza un pavēstīja, ka saņemta divu grieķu tirgotāju sūdzība par netaisnībām Rēvelē, tāpēc sūtniecībai jāsamaksā kompensācija — 360 ungāru guldeņi, citādi visus sakals ķēdēs un ieslodzīs. Protams, nevienam tādas naudas nebija, jo viss bija iztērēts neparedzēti ieilgušajā ceļojumā un negaidītajās izmaksās. Kad sūtņiem izdevās naudu aizņemties no Maskavā dzīvojošajiem eiropiešu amatniekiem, Kremļa pārstāvji ļoti sapīka un nu lika maksāt 429 guldeņus. Nauda tika samaksāta, sūtniecība devās mājupceļā, taču pie Bronņniciem tika arestēta, aizvesta uz Novgorodu un uz trim nedēļām ieslodzīta cietumā. Tur priekšā jau atradās visi Hanzas sētas tirgotāji — faktorijs bija slēgta, preces un naudas līdzekļi atņemti. Sūtņiem nu lika maksāt 900 Novgorodas rubļus par Livonijā it kā notikušajām «netaisnībām». Šādu gadījumu bija tik daudz, ka tiem vien varētu veltīt veselu monogrāfiju.

Politika mainījās atkarībā no Maskavas interesēm Eiropā — kad tā ko vēlējās no Svētās Romas impērijas ķeizara, spiediens uz tirgotājiem samazinājās, un otrādi. Pamazām daudzi livonieši nonāca pie atziņas, ka uz Maskavas solījumiem un līgumiem nevar paļauties. Romiešu tiesību tradīcijā dzīvojošajiem bija ļoti grūti pieņemt, ka moskovītiem līgums ir tikai simbols labām attiecībām. Ja attiecības sabojājas, tad līgums ir tikai aprakstīts pergamenta gabals, savukārt uzturēt labas attiecības var tikai tad, ja vājākais piekāpjas stiprākajam.

Maskavijas ģeopolitiskā doktrīna

Vēsturnieks Aleksandrs Fiļuškins savā monogrāfijā *Izdomājot Eiropas un Krievijas pirmo karu* raksta par to, kā 16. gadsimtā Maskavā izveidojās un nostiprinājās ideoloģiskā paradigma: senāk pastāvējusi vienota «Krievzeme», tad tā sašķēlusies, un Maskavas kā tās mantnieces vēsturiskā misija ir to atjaunot. Tāpēc svešu zemju iekarošana nav nekāda iekarošana, bet gan savu «senču zemju apvienošana» Dieva noteiktajās robežās. Turklāt Providence šīs robežas bija nospraudusi visai amorfai, aptverot milzu teritoriju no Baltijas jūras rietumos līdz Melnajai dienvidos un Volgai austrumos — tā visa esot «krievu zeme» (*русская земля*), pat ja to apdzīvojošās tautas un ciltis par to pat nenojauš.

Tēze, ka visas senslāvu zemes esot Maskavas lielkņazu «senču dalienu», diplomātiskajā diskursā pirmo reizi parādās 1503. gadā, bet pretenzijas tās «apvienot» — 1536. gadā. Ikvienas svešas zemes sagrābšanai tika radīts savs morāls attaisnojums: Kazanā haniste esot «augonis krievu zemēs», Astrahaņas haniste tika pasludināta par seno «krievu Tmutarakanas kņazisti», Livonija esot izsena senkrievu zeme, kuru izveidojis lielkņazs Jaroslavs

Aina, kurā Maskavija ir visu kaimiņu savvērestības mērķis, 15.—16. gadsimta mijā kļuva noteicoša moskovītu pasaules redzējumā

Gudrais, lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu zemes esot jāatbrīvo, jo «tās karalis netaisni atņēmis», un tā tālāk. Tika radīts vienkāršs skaidrojums, kāpēc šīs zemes vēl nav Maskavas pakļautībā — to iedzīvotāji esot «nodevēji». Līdz ar to «mēs nekad neuzbrūkam», taču, tikko spējam, tā «sodām» nodevējus, bet sodīšana *a priori* ir taisnīga.

Ap 1560. gadu Maskavas ārpolitikas modelis jau bija noslīpēts līdz pilnībai: cars ieceļ svešas valsts tronī sev vēlamu personu, pamatojoties uz šīs zemes iedzīvotāju «lūgumu», bet, ja nepateicīgie pavalstnieki tomēr nodevīgi gāž no troņa ielikteni, spiests tos sodīt, sūtot karaspēku. Karagājiens pret kaimiņiem nav vis tādēļ, lai iekarotu to zemi, bet gan lai tos sodītu par viņu ļauno rīcību vai preventīvi apsteigtu ļaunprātību. Par spīti Dieva deleģētajām tiesībām Maskavijas valdniekam uzturēt pasaules kārtību (ši koncepcija aizgūta no Mongoļu impērijas), tas līdz šim nav īsti izdevies tikai tāpēc, ka Maskaviju no visām pusēm ielenc pretinieki (*цynoчтаны*).

Moskovīti bija svēti pārliecināti, ka nūdien nevienam neuzbrūk, bet gan spiesti pastāvīgi aizstāvēties no ļaunu vēlošo pretinieku tīkojumiem. Jebkuras zemes iedzīvotāji bija tiesīgi arī paši izrādīt iniciatīvu, lūdzot ņemt tos Maskavas paspārnē — nekad netika atteikts, un tā Maskavas valsts strauji pletās plašumā. Ja 16. gadsimtā sūtņu palātas djamkam, vojevodam vai pat vienkāršam strēlim mēģinātu iestāstīt, ka tā patiesībā ir agresīva ekspansija, tie vienkārši nesaprastu. Un ir aizdomas, ka arī mūsdienās Krievijas politiķi nesaprot: kas tiem rietumniekiem īsti nepatīk?

Šāda aina, kurā Maskavija ir visu kaimiņu savvērestības mērķis, 15.—16. gadsimta mijā kļuva noteicoša moskovītu pasaules redzējumā. Eiropa tika uztverta kā visu iespējamo netikumumu, izvirtību un ķecerību perēklis, kur naktis neguļ, kaļot plānus, kā iznīcināt pēdējo isteno kristietības bastionu. Uzveļot eiropiešiem visus iespējamus pārmētumus, tiem tika piedēvētas pašu maskaviešu fobijas, par kurām Eiropā nevienam nebija ne jausmas. Maskavija pašu moskovītu acīs ir «pareizības» sala naidnieku jūras ielenkumā. Pat svešzemju algotņi kaimiņvalstu karaspēkā bija tam pierādījums, jo Maskavas izpratnē nevienas pavalstnieks bez valdnieka ziņas nevarēja likumīgi doties kalpot kādam citam. Ja pie Pleskavas bija sastopami venēciešu algotņi, bet Krimas hans noalgojis dženoviešus, tā tad skaidrs, ka Itālijas zemes ir naidīgas un noteikti kaļ slepenus plānus Maskavijas saplosīšanai. Jebkurš miers ir pagaidu stāvoklis, bet pretstāve kaimiņiem ir mūžīga.

Iespējams, moskovītu apsēstība ar savu statusu un unikalitāti (Maskava kā «Jaunais Izraēls», «Dieva izredzēta valsts») saistīta ar to, ka tikai pirms pāris paaudzēm lielkņaziste bija sarāvusi vasaļattiecības ar Ordu. Savas varenības un pārkuma uzsvēršana bija nepieciešama, lai visiem, arī sev, demonstrētu izredzētību. Šādas apsēstības ietvarā Maskavas valdnieki redzē-

ja savu lomu un statusu sev zināmajā pasaulē, veidoja attiecības ar citām zemēm.

Eiropai, kas 15. un 16. gadsimtā «atkļāja» līdz tam nezināmo Maskaviju un sākumā no sirds sajūsminājās, to idealizējot, turpmākā saskarsme nesa tikai pārpratumus, konfliktus un vilšanās.

Vai līgums ir līgums?

Maskavas skatījumā līgumu slēgšana ar citu zemju valdniekiem nekādi neparedzēja šo līgumu ievērošanu. Ir daudz liecību par to, ka abas puses — gan moskovīti, gan eiropieši —, jau līguma nosacījumus apspriežot un parakstot, zināja, ka tas sīkumos netiks ievērots. Taču bija ārkārtīgi svarīgi panākt, lai līgumā tiktu iekļauti izdomāti formulējumi, kaut tie bieži vien absolūti neatbilda īstēnībai.

Visai uzskatāmi šī prakse parādās Maskavijas Dānijas sarunās 1562. gadā. Cars pieprasīja līgumā iekļaut, ka Maskavijai pieder Rīga, Pērnavā un virkne citu pilsētu, ko moskovīti vēl nemaz nebija iekarojuši un pār kurām Dānijas karalim nebija nekādas jurisdikcijas. Tā sacīt, daļām Livoniju: jums Ziemeļģaunija, mums viss pārējais. Dānijas sūtņi bija sprukās, jo šāda akta parakstīšana neizbēgami novestu pie konflikta ar Žečpospolitu un Zviedriju, taču tad moskovīti piedāvāja kompromisu: Dānijai nepieņemamais teksts tika ierakstīts tikai krievu līguma eksemplārā, bet uz Kopenhāģenu vedamajā eksemplārā Maskavijas pretenzijas uz Livoniju ierakstītas tikai kā pretenzijas, neuzliekot Dānijai nekādus pienākumus. 7. augustā šāda līguma versija ar atšķirīgu eksemplāru katrai pusei tika parakstīta. Abas puses saprata, ka tas ir absurds, taču ilgie strīdi un katra punkta skrupulozā apspriešana liecina — līgums, lai arī juridiski bezjēdzīgs, tika uzskatīts par ļoti nozīmīgu. Līguma parakstīšana caram bija svarīga nevis kā juridisks, bet kā simbolisks, viņa ambīcijas nostiprināošs akts.

Līgumi tika slēgti gan «uz mūžīgiem laikiem», gan uz pāris gadiem, sūtniecības brauca uz Eiropu un atpakaļ, taču nezinu nevienu Joana IV slēgtu līgumu, kurš beigu beigās netiktu laužts. Protams, tikai un vienīgi otras puses «nodevības» dēļ.

Kauns par savu rīcību, ja tā bijusi amorāla, un savas vainas atzišana gan viduslaikos, gan mūsdienās Maskavijas politikā ir tabuizēta tēma — šajā kultūrā pašu vaina atzīta netiek, vainīgi vienmēr ir citi, pat ja tas ir pretrunā ar acīmredzamo.

Diplomātiskās valodas zemteksti

Fiļuškins uzskaita vairākas formulas, uz kurām balstīta Maskavijas ārpolitika 16. gadsimtā. Pamatkategorijas, kurās balstījās politiskie un tiesiskie pienākumi un attiecības, sakņojas pareizticības ētikas terminos: mila—nemīla, draudzība—nedraudzība, brālība—nebrālība, labs—nelabs utt. Tie bija gadsimtu attiecībās ar Ordu tapuši diplomātiskās kultūras pamatelementi, kuru skaidrojums dots daudzajās instrukcijās sūtņiem, kā arī hanu

Tieši kaimiņu valdnieka statusa svarīgums un attiecību hierarhija, nevis tas, ko mūsdienās dēvē par veselo saprātu vai interesēm, noteica Maskavijas ārpolitikas vadlīnijas

vēstulēs lielkņaziem.

Ar jēdzienu «mila» (*любовь*) Maskavijas slēgtajos starpvalstu līgumos apzīmēja maksimāli tuvas un draudzīgas attiecības, ciešu militāru savienību, kas paredzēja «kopā stāties pretī nedraugiem». Tā varēja būt divējāda: mīlestība kā visciešākās attiecības un brālīga mīlestība kā ne tik ciešas, pieļaujot tuvākajā nākotnē istu «mīlestību».

Šī formula vairākkārt izspēlēja nelāgu joku ar eiropiešiem, kas, vēloties ciešu savienību un cenšoties piemēroties Maskavas diplomātiskajai valodai, piekrita iekļaut to līgumā un bija nepatīkami pārsteigti, ka nākamais moskovitu solis bija piedāvājums tūdaļ sastādīt «nedraugu» sarakstu, pret kuriem kopā sākt karu. Anglijas sūtņiem 1582. gadā šādā situācijā izdevās veiksmīgi izvairīties, piedāvājot, lai moskoviti uzraksta savu nedraugu sarakstu, un Anglijas karaliene ar savu ietekmi tos padarīšot par draugiem. Diemžēl prieks bija iss: uzreiz tika piedāvāts, lai Elizabete I padarot par draugu Žečpospolitas karali Stefanu Batoriju un piespiežot to atstāt Livoniju, bet, ja tas nepakļausies, lai angļu karaspēks dodas karā. Uz to angļu sūtņi samulsis atbildēja: «Neko tādu es savai karalienei piedāvāt nevaru, viņa taču mani nosauks par muļķi!»

Nākamā starpvalstu attiecību hierarhijā bija «brālība» (*братство*), ko mūsdienu valodā varētu skaidrot kā draudzīgas kaimiņattiecības, respektējot vienam otra suverenitāti un palīdzot otram krīzes situācijā. Instrukcijās sūtņiem norādītas brālības pazīmes: kopējas intereses ārpolitikā un līdztiesīgi diplomātiskie, tirdzniecības un militārie sakari. «Brāļi» informē viens otru par savām uzvarām karā un izmaiņām ārpolitikas plānos, saskaņo intereses. Taču «brālība» bija iespējama tikai ar statusā līdzvērtīgu valdnieku, piemēram, Osmaņu sultānu, Sv. Romas impērijas imperatoru, Spānijas un Anglijas karaļiem, Polijas karaļiem (no Jagellonu dinastijas). Maskavija labāk atteicās no acimredzami izdevīgām attiecībām nekā no statusa svarīguma. Žečpospolitas valdnieku Stefanu Batoriju, kuru par karali ievēlēja Seims, Joans IV kategoriski atteicās atzīt par līdzvērtīgu un nosaukt par «brāli», jo Batorijs esot pats kāpis tronī, nevis to mantojis, tātad neesot ists, Providences iesvaids valdnieks.

Tiesa, sākot karā par Livonijas mantojumu ciest citu sakāvi pēc citas, Maskava savu nostāju mainīja. Batorija militārais spēks moskovitu acis viņu automātiski paaugstināja rangā, un diplomātiskajā sarakstē to beidzot sāka dēvēt par «brāli», tomēr paskaidrojot, ka brālības cienīgs ir nevis pats Stefans, bet gan Jagellonu tronis, kurā tas sēž. Nostājas maiņai bija nepieciešami gadi un ievērojamas militāras sakāves. Sabiedrotie tika uzskatīti par partneriem vai satelītiem tikai atkarībā no to militārā spēka, savstarpējo līgumu tiesiskās normas atstājot otrajā plānā.

Intensitātes ziņā mazliet zemākas kategorijas attiecības bija «draudzība» (*дружба*), kas izrietēja no «milas» un «brālības», proti, neapēnota

līdzāspastāvēšana, pastāvīgi diplomātiskie sakari, brīva tirdzniecība un pat īslaicīga militāra savienība: «kas būs tavš draugs, tas būs arī mans draugs; kas būs tavš nedraugs, tas būs arī mans nedraugs». Draudzības ekvivalents bija «viendomība» (*единицество*) — partneru sadarbība uz vienu mērķu un domu pamata. Tikai ar «brāļiem» monarhiem bija iespējama «mila» un «draudzība», t. i., līdztiesiskums, ar «kaimiņiem» pastāvīga ir «nedraudzība» (*недружба*), bet ar visiem pārējiem — to vešana pie prāta ar militāru spēku.

Tieši kaimiņu valdnieka statusa svarīgums un attiecību hierarhija, nevis tas, ko mūsdienās dēvē par veselo saprātu vai interesēm, noteica Maskavijas ārpolitikas vadlīnijas. Tās diplomātiem visās sarunās līdzī bija striktas instrukcijas, kuras vajadzēja skrupulozi ievērot pat tad, ja situācija bija mainījusies un prasības neatbilda realitātei. Pretējās puses vēlmes un argumentācija moskovitus vienkārši neinteresēja. Eiropieši, kuru jurisprudences tradīcijā abas līguma slēdzējas puses bija līdztiesīgas, sākot sarunas, lai vienotos par abpusēju izdevīgumu, to nespēja un joprojām nespēj saprast.

Starp dzirnakmeņiem

Pirmie ar jauno ģeopolitisko situāciju sastapās livonieši. Maskavas lielkņazs uzskatīja zem sava goda sarunāties ar Livonijas pilsētām un pat zemju kungiem. Labāk netirgoties un ciest saimnieciskus zaudējumus, nekā skūpstīt krustu, apstiprinot līgumu ar statusā zemāk esošajiem. Livonijas zemju kungi 1489. gadā vērsās pēc palīdzības pie pāvesta un imperatora, taču izdarīja sev lāča pakalpojumu. Maskavas lielkņazs vispār pārstāja tos uzskatīt par līdzvērtīgiem sarunu partneriem, ar kuru viedokli kaut pieklājības pēc jāreķinās.

Atšķirībā no Maskavijas 16. gadsimta Eiropā, kur katram valdniekam bija savas prioritātes un intereses, nepastāvēja vispārējs diplomātisko attiecību kanons. Tolaik Eiropa, tāpat kā Livonija, bija dažādu valstu konglomerāts, būtībā ģeogrāfisks, nevis politisks fenomens. Kaut «moskovitu draudi» kā Damokla zobens aizvien skaidrāk izzīmējās pie Livonijas debesīm, zemes kungi to izmantoja kā kārti savu interešu sasniegšanai. Tērbatas nedienas tirdzniecībā ar Austrumiem savā labā izmantoja Rīga vai Rēvele. Nemitīgā draudu piesaukšana arī ļāva livoniešiem izvairīties no vairākiem Sv. Romas impērijas nodokļiem, tajā skaitā no nodokļa karam ar Osmaņu impēriju. Pat ienākumi no vietējā kara nodokļa (*der Stener zur Bekämpfung der Russen*) tika izlietoti ne tik daudz militāro spēju nostiprināšanā, cik aizlāpot caurumus komunālajos budžetos. Rātskungi un biskapi, gluži tāpat kā mūsdienu provinciālie politiķi, uzskatīja, ka «valsts jāvada kā saimniecisks uzņēmums».

Vienīgi Livonijas ordeņa vadība 16. gadsimta vidū sāka apjaust, ka situācija kļūst daudz nopietnāka un no sporādisku robežkonfliktu virknes ar laiku var pāraugt plaša mēroga karadarbībā. Taču

Lai cik politnekorekti tas skanētu, ir jāreķinās ar to, ka pēc mentalitātes, pasaules skatījuma un domāšanas tipa Krievija ir citas kultūras valsts

mestrs varēja kaimiņu zemju valdniekus un pilsētu rātes tikai informēt par bažām, bet ne uzspiest savu gribu. Bīskapu valstis un pilsētas bija neatkarīgas, teorētiski pakļāvās tikai imperatoram, bet neregulāri sasauktie landtāgi drīzāk bija kas līdzīgs mūsdienu starpvalstu sanāksmēm, nevis kopējam parlamentam.

Kā zibens no skaidrām debesīm nogranda Tā Kunga 1550. gads, kad beidzās kārtējais termiņš miera līgumam ar Maskaviju un Livonija sāka gatavot kopēju sūtniecību jauna līguma slēgšanai. Šo procedūru uztvēra kā visai ikdienišķu, jo miera un tirdzniecības līgumi ar Maskavu bija parakstīti jau gadsimta sākumā. Reformācija un tās izraisītās jukas tobrīd šķīta daudz nozīmīgākas. Taču, visiem par lielu izbrīnu, Maskava atteicās slēgt mieru, sāka izvirzīt livoniešiem plašas politiskas, teritoriālas un ekonomiskas pretenzijas. Tikko livonieši kādā jautājumā piekāpās, tā sekoja nākamās prasības.

Mūsdienās daudzi Livonijas kara pētnieki joprojām uzskata, ka Maskavai bijusi nepieciešama piekļuve Baltijas jūrai un cars nebūtu sācis karu, ja vien viņa tirgotājiem būtu brīvs tranzīts, lai gan avotos redzam, ka krievu tirgotājiem Livonijā bija daudz lielāka rīcības brīvība un augstāks sociālais statuss nekā dzimtenē. Maskavijai jau sen bija izeja uz Baltijas jūru, proti, tā kontrolēja visu Somu līča dienvidu krastu ap 300 km garumā no Narvas grīvas līdz pat Ņevai, taču neizrādīja ne mazāko interesi par savas ārējās tirdzniecības attīstīšanu. Netika darīts nekā, lai tur iekārtotu ostas un pilsētiņas pārvērstu par tranzīta tirdzniecības centriem.

Moskovitu iebrukumu 1558. gada ziemā livonieši uztvēra kā demaršu nolūkā izspiest izdevīgākus jauna miera noslēgšanas nosacījumus. Ar rūgtumu atzīstot, ka šoreiz laikam nāksies atpirties par nesamērīgi lielu naudu, jo karš Livonijas pilsētām nesis daudz lielākus zaudējumus nekā Maskavijai, kura ārējās tirdzniecības deficītu daļēji varot segt ar angļu tirgotāju palīdzību. Savukārt caru tirgotāju problēmas vispār neinteresēja, viņš ar padomniekiem izbrīnīts secināja, ka Livonijā netiek izrādīta vērā ņemama pretestība. Karagājiens, kas bija iecerēts kā sava veida soda ekspedīcija, visai strauji pārorientējās uz teritorijas iekarošanu — tādu izdevību garām laist nevar.

Livonieši tikai pamazām sāka saprast, ka kaut kas ir nopietni mainījies. Pirmais šoks bija Narvas krišana — moskoviti nevis vienkārši nodedzināja pilsētu un ar laupījumu devās mājup, bet gan iekārtojās tajā uz palikšanu un sāka pārņemt savā kontrolē Tērbatas bīskapijas zemes un spiesties dziļāk Livonijā. Vasarā ordenis vērsās pie Svētās Romas imperatora Ferdinanda I, lūdzot palīdzību, taču saņēma tikai līdzjūtības apliecinājumus un solījumus tuvākajā nākotnē apspriest šo jautājumu. Nākamā gada janvārī Vinē pēc palīdzības vērsās Rīgas arhibīskaps, taču atkal velti. Tikai pēc Polijas karaļa Zigmunda II iejaukšanās 1559. gada septembrī Vīnes galms reaģēja un rakstiski lūdza

Joanu IV izvairīties no spēka pielietošanas, brīdinot, ka iebrukums impērijas provincē un tās laupīšana nozīmē imperatora apvainošanu. Ja Maskavija atjaunos *status quo*, pāridarījums tiks aizmirsts, un atkal būs «brālība».

Lai pastiprinātu vēstījumu, imperators noteica ekonomiskās sankcijas: aizliedza uz Maskaviju vest kara materiālus un aicināja sankcijām pievienoties Angliju, Poliju, Dāniju, Zviedriju un Hanzas savienības pilsētas. Visai daudz tika spriests par it kā Maskavijā esošu bajāru opozīciju, kas meklējot atbalstu Lietuvā, lai gāztu no troņa nīsto despotu caru. Taču izrādījās, ka tādas opozīcijas nav un nevar būt — ir bajāru grupas, kas tikušas pie varas «siles», un ir tādi, kas vēlas pie tās tikt. Anglija, Holande, vācu pilsētas Baltijas jūras rietumkrastā, ko maskavieši tieši neapdraudēja, ar divkāršu sparu turpināja tirdzniecību ar Austrumiem. Tā teikt, Livonijas mazliet žēl, taču biznes ir biznes.

Kamēr Eiropas līderi prātoja, kā, sevi pārkāpējot, palīdzēt livoniešiem, moskoviti turpināja Livoniju postīt. Ekonomiskās sankcijas varbūt izputināja kādu krievu tirgotāju un amatnieku, taču nekādi neietekmēja cara nodomus un lepmumu par savu varenību. Un tas bija pārsimt bankrotējušu tirgoņu vērts. Tikai Polijas karaliste un Lietuvas lielkņaziste, būdamas Maskavijas tuvākie kaimiņi, neloloja ilūzijas par iespēju konfliktu risināt sarunu un sankciju ceļā. 1560. gadā to apvienotais karaspēks devās paņemt moskovitu izpostītājā un praktiski iekarotajā Livonijā savu daļu. Bet tas jau ir cits stāsts.

Mūsdienās?

Arī mūsdienu eiropieši, runādami un domādami par Krieviju, balstās tikai uz saviem priekšstatiem par tiesiskumu, diplomātiskajām attiecībām, labo un slikto un tāpēc kļūdās — gluži kā pirms 500 gadiem. Krievijai par pašlabumu daudz svarīgāks ir globālās lielvaras statuss, nemitīga savas varenības un pārākuma apziņa (kaut tās vieta pasaules ekonomikā ir visai maznozīmīga, un, ja nebūtu padomju laika kodolieroču mantojuma, tā sen būtu zaudējusi krēslus ANO Drošības padomē un G8 samītā).

Eiropieši atzīst, ka Austrumāziju apdzīvo atšķirīga civilizācija, tāpēc nav jāgaida, lai tā uzvestos «tāpat kā mēs». Savukārt Krievija eiropiešu uztverē ir «balto cilvēku» valsts, tātad viņi ir «tādi paši kā mēs», un atšķirībām jābūt minimālām. Lai cik politnekorekti tas skanētu, ir jāreķinās ar to, ka pēc mentalitātes, pasaules skatījuma un domāšanas tipa Krievija ir citas kultūras valsts. Kā liecina pēdējo 500 gadu pieredze, mēģinājumi ignorēt realitāti un iztēlēt to eiropēzēt beidzas ar kārtējo fiasko.

Tad, kad Eiropa beidzot pieņems, ka Krievija nav un nebūs Rietumu civilizācijai piederīga, kad pārstās to vērtēt ar savu mērauklu, idealizēt un gaidīt no tās «civilizētu uzvedību», pārpratumu un pārsteigumu būs daudz mazāk. ■

Ineta Ziemele

Vai patiesībai var iestāties noilgums?

Ineta Ziemele (1970) ir tiesību zinātnu doktore (Kembridžas Universitāte, 1999), Rīgas Juridiskās augstskolas profesore, Satversmes tiesas priekšsēdētāja.

Latvijas tauta ir noteikusi sev demokrātisku, tiesisku valsts iekārtu. Taču tā nevar pilnvērtīgi pastāvēt un attīstīties bez pilsoņu iesaistes sabiedriskajos procesos atbilstoši spējam, interesēm un talantiem. Jo brīvs un radošs cilvēks ir demokrātijas dzinējspēks.

Savukārt Satversmes centrālā vērtība ir brīvs cilvēks un demokrātiska diskusija.

Satversmes tiesa vēro sociālos un politiskos procesus it kā no malas, jo tāda ir tiesu varas loma, un vienlaikus praktiski aizstāv tās vērtības, kuras tauta lēmusi sev par svarīgām. Tāpēc Satversmes tiesai ir svarīgi zināt, kādas debates un par kādām tēmām norisinās sabiedrībā. Arī tiesa ar saviem nolēmumiem veicina šīs diskusijas, sniedz tām saturisku piensumu.

Demokrātiskai sabiedrībai nepieciešamas diskusijas forma ir aizsāktais sarunu cikls *Sarunas par Latviju*, kuru Satversmes tiesa īsteno sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku. To gaitā Latvijā zināmas personības katra no sava skatpunkta dalās pārdomās par Latvijas valsts attīstībai būtiskiem jautājumiem.

Pirmā saruna 2018. gada maijā notika vēl pirms galīgās vienošanās par Latvijā pieejamo VDK arhīvu publicēšanu. Tā risinājās valsts simtgades gaisotnē un bija vērsta ar skatu nākotnē. Sarunas ievirzes formulējums pieder Mārai Zālītei — «Kad kaķis uz sliekšņa mazgājas...»,

jo sarunas tēma izkristalizējās pēc rakstnieces divu autobiogrāfisko romānu izlasīšanas. Pati autore arī bija viena no sarunas dalībniecēm.¹ Ko mums kā sabiedrībai vajadzētu nomazgāt un no kā atbrīvoties, ieejot jaunajā valsts simtgadē? Šo pārdomu tapšanas brīdī Latvijā pieejamie VDK arhīvi daļēji ir publicēti un to saturs samērā aktīvi apspriests. Viens no būtiskajiem jautājumiem: kāpēc Latvijā pieejamais VDK arhīvs tik vēl tika publiskots? Izvirzīta pat tēze, ka taisnīguma īstenošana ir nokavēta. Vai taisnīgums tiešām var būt novelots?²

Māras Zālītes autobiogrāfiskie romāni *Pieci pirksti* un *Paradīzes putni* ir stāsts par vienas latviešu ģimenes likteni konkrētā vēsturiskā laika posmā, proti, Latvijas okupācijas pirmajās dekādēs. Iespējams, tieši tādēļ lasot nepameta sajūta, ka abi romāni Mārai Zālītei nozīmē arī sevis meklējumus. Autobiogrāfiskos romānos tas nav nekas pārsteidzošs, ja vien Latvijas vēstures kontekstā, kur vēl arvien ir daudz noklusējumu, tieši šie romāni nebūtu daļa no visaptverošiem meklējumiem, proti, meklējumiem pēc Latvijas tautas kopējā stāsta.

Tādējādi gan šos abus, gan vairākus citus romānus pēdējo gadu latviešu literatūrā es uztveru kā cilvēcisku nepieciešamību noskaidrot savu izcelsmi. Un par veidu, kādā noskaidrot patiesību par tiem notikumiem, kas skāra daudzas Latvijas ģimenes, arī par cilvēku reakciju un to, kā tie ir ietekmējuši cilvēkus līdz pat mūsdienu paaudzēm.

Abās grāmatās daudz izteikts skaļos pusvārdos. Proti, stāstīts tiek it kā par ikdienišķām epizodēm, taču, neraugoties uz lakonismu, tās aizķer līdz sirds dziļumiem. Tieši šādā izklāsta tehnikā vislabāk parādās totalitārā režīma absurds.

Pieci pirksti sākas ar spēcīgu pieteikumu, proti, rehabilitēta ģimene no Sibīrijas atgriežas Latvijā, un Latvija bērna iztēlē ir uzburta tāda, kāda tā bija pirms padomju okupācijas, taču tādas Latvijas vairs nav. Laura ar vecākiem izkāpj uz perona Rīgā.

«Visapkārt Laurai liekas viss miļi un pazīstami, Laura nekad Latvijā nav bijusi. Kājas jociģi ļimst ceļgalos, atkal ir tumšs gar acīm, Laurai iesāpas sirds. Tētis paņem Lauru opā: «Tas ir no ilgi gaidītā, no ilgi sapņotā, tas pāries nu,» mamma bužina Lauras matus. Nē, nē, tas nav tikai no Lauras gaidītā, (..) visvairāk no vēsts, (..) to sūta perons: «Tev, Laura, nekad nebūs jācinās par manu mīlestību, nebūs jālūdz, nebūs jāprasa, jo tā jau tev pieder — mīlestība,» perons to saka, kurš gan cits? Perons ir akmeņains, tie ir bruģakmeņi, kas spīd pēc lietūs, perons ir krāsaini akmentiņi ar zaļām zaļes bārkstīm. Tas ir pirmais Latvijas zemes gabaliņš, kur Laura sper kāju. Kāpēc sper? Laura nesper, Laura liek kāju maigi kā glāstu.»³ Abas Māras Zālītes grāmatas caurvij dzimte-

Vai mēs spējam apzināties totalitāras valsts iekārtas ietekmi uz sevi? Vai saprotam, kādās dzīves situācijās reaģētu citādi, ja būtu izauguši brīvā sabiedrībā?

nes — Latvijas — kā īpašas vērtības tēlojums. Lauras ģimene ir spējusi šo vērtību savam Sibīrijā dzimušajam bērnam ne tikai teorētiski izstāstīt, bet arī dziļi iekodēt. Centrālā tēma ir bērna acīm skatīta konfrontācija starp Lauras ģimeni raksturojošām vērtībām, proti, to kultūrtelpu, pie kuras šī ģimene piedēvējusi pirms izsūtījuma uz Sibīriju, un svešinieku Latvijā ienestās kultūrtelpas realitāti. Totalitārā režīmā cilvēks nav vērtība, cilvēks ir skrūve vienā absurdā mehānismā, un tiek darīts viss, lai iznīcinātu pašcieņu un cilvēka dabisko tieksmi pēc brīvības. Bet Māras Zālītes Laura taču bija «atbraukusi uz brīvību».⁴

Abās grāmatās citā epizodē pēc citas atklājas, kā totalitārais režīms ir vērsies pret cilvēka cieņu, neatkarīgu iniciatīvu un brīvām idejām. Cik rafinētas metodes tikušas izmantotas, un ar kādu absurdu radošumu bijuši apveltīti šā režīma darboņi. Un cik apjucis ir cilvēks, kā Lauras vecāki, kad mēģina nepieņemt šos svešos, okupētajā Latvijā ieviestos cilvēcisko attiecību modeļus un savu dzīvi no jauna veidot apstākļos, kas pielīdzināmi vispārējā absurda teātrim.

Īpaši gribētu izcelt brīdī, kad Lauras ģimene ir atgriezies dzimtas mājās, kuras, kā vēlāk uzzinājusi Lauras mamma, kā par brīnumu, no kolhoza ir varējusi atpirkt Mīma, Lauras vecvecmamma. Sāk tīrīt pagalmā sakrājušos, gadiem netīrītos mēslus. Kas ir zem mēsliem?

«Francis dur dakšas mēslus, bet zari atsit pret kaut ko cietu, kas tas, pie joda? Tētis triec dakšas mēslus iekšā, bet tas pats: «Akmeņi? Ķieģeļi? Johaidi! Nē, Franc, tās ir grāmatas.» Francis izvelk no mēsliem biezu sējumu: «Skaties, Džumīt, ādas vākos!» — «Skaties, Francis, te ir vēl!» Grāmatas mēslus, turklāt ādas vākos! Apmulsina gan vienu, gan otru. «Grāmatu vairāk nekā mēslu,» saka tētis. «Parasti mēslu ir vairāk,» saka Grants. Nu viņi rauš mēslus ar rokām, lai nesabojātu grāmatas, bet tās jau ir sabojātas, un tomēr, tās ir grāmatas — nevar ar dakšām. Tās ir tās Andas tēva grāmatas, par ko Anda vaimanāja, jā, vaimanāja. «Jā, raudāja briesmīgi!» Francis ieklepojās dūsmīgi. Francis vēl varētu pieņemt, ka grāmatas, ka brīvās Latvijas grāmatas, tiek sadedzinātas, bet šo maucību Francis pieņem nevar. Tētis vēl varētu pieņemt, ka tās tiek samaltas papīra maltuvēs, bet tas? Nē, tas ir tracinuši. Grāmatas mēslus. «Tas ir kā cilvēka sugas apvainojums,» pabeidz Francis, «ja to ir vēl iespējams apkaunot, viņš piemetina.»⁵

Notiesāt par grāmatu iemešanu dubļos nevienu nevar, bet šī Lauras un viņai likteņa ziņā līdzīgo bērnu pieredze ir svarīga tautas kopējai atmiņai, lai izprastu metodes, ar kādām totalitārais režīms nīcināja cilvēka patību. Manā skatījumā šī rindkopa nevar atstāt vienaldzīgu nevienu, kam svarīga garīgā kultūra un grāmata kā viens no tās pamatiem.

Savu varu totalitārs režīms notur ar metodēm, kuras acimredzami prettiesiski pārkāpj cilvēka tiesības. Ja tas notiek lielā apjomā, tad jau robežojas ar masveida cilvēktiesību pārkāpumiem vai pat noziegumiem pret cilvēci, bet civiliedzīvotāju deportācijām atbilstoši starptautiskajām tiesībām varētu kvalificēt kā genocīdu.

Tomēr vēl būtiskāk ir katram cilvēkam atsevišķi un tautai kopumā konstatēt un saprast šādu prettiesisku darbību rezultātā radušos traumu esību un dziļumu, turklāt neatkarīgi no tā, vai tās nodarītas individuālās vai masveida prettiesiskās darbībās.

Vai mēs spējam apzināties totalitāras valsts iekārtas ietekmi uz sevi? Vai saprotam, kādās dzīves situācijās reaģētu citādi, ja būtu izauguši brīvā sabiedrībā? Tie ir gan individuāli jautājumi mums, kas izauguši padomju okupācijas laikā, gan jautājumi, kas skar visas sabiedrības attīstību.

Atzinību guvusi lietuviešu aktrise Nijole Ozeliņa (*Nijole Ozelyte*) kādā intervijā apbrīnojami precīzi noraksturoja šo Baltijas valstu tautu nespēju uztvert traumu kā traumu un atsaucās uz Stokholmas sindromu. Proti, kad upuris pret savu spīdzinātāju sāk izjust siltas jūtas, nonākot emocionālā saistībā ar noziedznieku.⁶

Tā ir nopietna diagnoze, un ar to varētu izskaidrot uzvedības modeļus, kuri neiederas demokrātiskā un tiesiskā valstī, bet ar kuriem jau ilgstoši sadzīvojam, mēģinām cīnīties, bet tā arī neesam tos apkarējuši un izmānījuši. Bez sevis inventarizācijas dzīvot brīvā sabiedrībā un veidot brīvas valsts kultūru ir grūti. Pasaules prakse rāda, ka sabiedrības līdzīgās situācijās ir rosinājušas lustrācijas procesu, kurš Latvijā diemžēl nav pilnvērtīgi noticis.

Protams, jāņem vērā cilvēka dabiskā paš aizsardzības reakcija noglabāt traumējošos notikumus tālās apziņas dziļēs. Abās grāmatās tā izpaužas tieši tajā, ka stāstītājs ir bērns, nevis pieaugušais. Šāda autore izvēle ļauj daudzām epizodēm tomēr piešķirt zināmu vieglumu.

Kas notiek, ja traumas noliek tālākajos plauktiņos, uzskatāmi parāda ieilgušais VDK arhīvu publicēšanas un tai sekojošo reakciju process. Pasaules pieredze rāda, ka nespēja attīrīties traucē sabiedrības pašnoteikšanos un attīstību un brīžiem ir novedusi pie jauniem pilsoņu nemieriem un pat kariem.

Tādēļ patiesības noskaidrošanai nav noilguma. Tāds nevar būt, jo patiesība ir daļa no tautas vēstures, un patiesība tai ir nepieciešama, lai īstenotu pašnoteikšanos un augtu.

20. gadsimta pēdējā dekādē pasaules politiskā doma atzina, ka saistībā ar pagātnes traumām būtiski ir noskaidrot patiesību. Savukārt jau šobrīd Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) ir izstrādājusi «Cilvēktiesību aizsardzības un sekmēšanas principus nesodāmības no-

Mūsdienu latviešu prozaiki, mēģinot izprast sevi un laikmetu, kas tos veidojis, savā ziņā veic to funkciju, kas būtu jāuzņemas valstij

vēršanai»⁷, kā arī «Pamatprincipus un vadlīnijas par tiesību aizsardzības mehānismiem un atlīdzību cietušajiem masveida cilvēktiesību un nopietnu starptautisko humanitāro tiesību pārkāpumu gadījumos».⁸

Kāpēc ANO ir pievērsusi uzmanību un izdalījusi atsevišķā kategorijā šāda veida pārkāpumus, kurus piedzīvo karadarbības, okupācijas vai patvaļīgu režīmu laikā? Arī tāpēc, ka tiem ir neapvērta ietekme uz cilvēku un sabiedrību kopumā.

Lai tiktu galā ar traumu, tiesiskiem risinājumiem ir jābūt taisnīgiem attiecībā pret cietušajiem un jāpalīdz atjaunot pilsoņu savstarpējo uzticēšanos un ticību valsts varai. Ticība savas valsts varai ir valsts tiesiskās funkcionēšanas pamatā. Viss ir savstarpēji saistīts. To apzino ties, varam vēlreiz uzdot jautājumu: kāpēc Latvijā ir tik izteikta neticība valsts varai?

Savulaik ANO ģenerālsekretārs Kofi Annan (*Kofi Annan*) ir teicis, ka pārejas laikā no totalitāras sabiedrības uz brīvu sabiedrību nepieciešami tādi tiesiskie mehānismi, kas sabiedrībai dotu iespēju nonākt pie izlīguma ar mantojumu, ko veido liela apmēra tiesību pārkāpumi, jo tikai tā var nodrošināt atbildību un taisnīgumu. Šie procesi un mehānismi ietver tiesu un ārpustiesu mehānismus, kriminālprocesus pret konkrētām personām, zaudējumu atlīdzību cietušajiem, taisnības noskaidrošanu, lustrāciju, valsts institūciju reformu.

Jo konsekvētāk sabiedrība rīkojas, konfrontējoties ar pagātnes mantojumu, jo skaidrāks ir tās skatiens nākotnē. No savas vēstures neviens nevar aizbēgt vai norobežoties, tā ir viens no būtiskiem valsts un tautas, un ikviena identitātes elementiem, un tāpēc tā ir jāzina.

Iepriekš minēto starptautisko dokumentu uzmanības centrā ir jauns koncepts, proti, tiesības uz patiesību (*right to truth*). Patiesība ir pamatā cilvēka cieņai un brīvībai.

Patiesības noskaidrošanai ir vairākas formas. Visbiežāk valstu praksē ir tikušas veidotas patiesības komisijas (*Truth Commission*), kas ir patiesības noskaidrošanas institūcijas, kuras uzklauša personu liecības par pagātnes notikumiem, bet kurām nav prokurora pilnvaru. Valstis ir veidojušas dažādus mehānismus un bieži tos kombinējušas, lai gan kopumā noskaidrotu patiesību par pagātnes notikumiem, gan arī sauktu konkrētas personas pie atbildības.

Latvijā vienīgais pieejamais mehānisms ir tiesas process, kura rezultātā var pierādīt sadarbības ar VDK neesamību, kā arī atsevišķie tiesas procesi pret tām personām, kas piedalījās vai organizēja masveida tiesību pārkāpumus. Tomēr jāšaubās, vai šos tiesu procesus varam uzskatīt par visaptverošu patiesības noskaidrošanu.

Pēc Māras Zālītes un vairāku citu autoru pēdējo gadu darbu izlasīšanas es nevilus konsta-

tēju, ka mūsdienu latviešu prozaiki, mēģinot izprast sevi un laikmetu, kas tos veidojis, savā ziņā veic to funkciju, kas būtu jāuzņemas valstij. Proti, atklāj patiesību par tiem notikumiem, kas, cita starpā, traumējuši konkrētas personas un sabiedrību kopumā. Lustrācijas process veidojas it kā ar nacionālās literatūras starpniecību.

Būtu vērtīgi dziļāk izanalizēt tieši pēdējo gadu literatūras pienesumu patiesības noskaidrošanā par okupāciju un tās sekām. Tāpat mūsu rakstniekiem ir svarīgi stāstīt un saprast. Tā ir brīva cilvēka nepieciešamība. Brīvā valstī mākslai, literatūrai nešaubīgi jābūt brīvai no valsts funkcijām. Taču, skatot Latvijas valsts vēsturi lielākā laika nogrieznī, nākas konstatēt, ka vārda mākslas meistarū un domātāju nošķirtība no valstisku lēmumu pieņēmējiem nelielas tautas dzīvē nav iespējama un varbūt pat tīrā veidā nav vēlama.

Personības ir morāli atbildīgas tautas priekšā par tautas vēstures un vērtību saglabāšanu, un tieši latviešu nacionālā rakstniecība izsenis tradicionāli ir uzņēmusies šādu atbildību. Tomēr rakstnieki nav nedz mediatori, nedz tiesneši.

Literatūra nevar aizvietot tās patiesības noskaidrošanas metodes un formas, kas ir sevi pierādījušas pasaules praksē. Latvijas sabiedrība ir tikai ceļa sākumā, un būtu nepieciešams rast tādu neatkarīgu forumu, kurā cilvēki var sniegt vēstījumu par pagātnes notikumiem saviem līdzcilvēkiem un nākamajām paaudzēm. ■

¹ Sarunu videoierakstu var apskatīt Satversmes tiesas mājaslapā <https://www.satv.tiesa.gov.lv>.

Tēma: Sarunas par Latviju.

² Ineta Ziemele. *Ko darīt ar okupācijas laikā Latvijai nodarītajiem zaudējumiem?* *Jurista Vārds*, 19. janvāris, 2016. Nr. 3 (906).

³ Māra Zālīte. *Pieci pirksti*. Rīga: Apgāds *Mansards*, 2013. 37. lpp.

⁴ Turpat, 41. lpp.

⁵ Turpat, 135. lpp.

⁶ *The Baltic Times*. 2019, *Winter—spring*. 26. lpp.

⁷ *Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity*. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1, 2005.

⁸ *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of IHL and Serious Violations of IHL*. UN Doc. A/Res/60/147, 2005.

Agris Dzenis

Pašnoteikšanās sapnis

Jeb Anarhija kuršu ķoniņu brīvciešos un Eiropas brīvnieku kopienās

Agris Dzenis (1972) ir vēstures maģistrs, publicists. Strādājis Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Kuldīgas, Tukuma un Kandavas novadu muzejos, individuāli veicis daudz Latvijas vietu un sociālo grupu vēstures izpēti. Trīs monogrāfiju autors, četrus līdzautors. Galvenā pētniecības interese — brīvnieku kopienas vēsture Eiropas zemēs.

Jēdzienam «anarhija» mūsdienās tiek piešķirta negatīva nokrāsa, ar to saprotot un asociējot haosu un visatļautību sabiedrībā. Tomēr anarhija (no grieķu *an archōs* — bez varas) kā sociālās kopdzīves modeļa apzīmējums pirmām kārtām nozīmē sabiedrības pašorganizēšanos un pašnoteikšanos. To īsteno, vadoties pēc sabiedrības locekļu vēlmēm un spējām, nevis valsts varas izdotiem obligātiem noteikumiem un pielietotiem spaidu līdzekļiem.

Bezvara lielā mērā izsaka arī latvieša sapni par pašnoteikšanos un sava īpašuma netraucētu pārvaldi. Šāda sapņa piepildījumam vistuvāk atradušies kuršu ķoniņi, kuri daudzus gadsimtus ir spējuši paturēt dzimtu īpašumus, tos patstāvīgi apsaimniekot, kā arī aizstāvēt pret valsts varas centieniem uzspiest obligātus pienākumus un rīkoties ar viņu darba augļiem.

Tēva zeme ir dzimtas īpašums

Pēc visas Kurzemes iekļaušanas Vācu bruņinieku ordeņa Livonijas atzara valstī 1267. gadā tika ieviesta jauna tiesisko attiecību forma — gruntskundzība. Tas nozīmēja, ka jaunajam zemeskungam — bruņoto mūku brālībai ar mestru priekšgalā — bija virsīpašnieka tiesības, kas paredzēja pavalstnieku obligātas klausas un nodevas zemeskungam labā, tiesas varu, kā arī zemes īpašuma nonākšanu zemeskungam rokās mantinieku trūkuma gadījumā.

Tomēr, lai iegūtu karavīrus un administratīvos darbiniekus, kā arī vairotu vietējo iedzīvotāju lojalitāti, Livonijas ordenis zemi bieži izlēņoja vie-

tējiem iedzīvotājiem. Izlēņošana būtībā nozīmēja divu līdztiesīgu personu līgumu, ar kuru zemeskungs atteicās no savas varas izlēņotās zemes teritorijā, bet lēņa saņēmējs zemi ieguva brīvā dzimtvaldījumā, kamēr vien viņš gribēja un spēja pildīt lēņa pienākumus: karadienestu kara laikā un dažādus administratīvos pienākumus (ceļu apsargāšanu, pasta pārvaldāšanu, tiesas sesiju organizēšanu) miera laikā.

No 1320. līdz 1550. gadam lēņus Kuldīgas apkārtnē saņēma arī septiņas tā dēvēto kuršu ķoniņu dzimtas: Tontegodes, Peniķi, Kalēji, Bartolīti, Sirkanti, Dragūni, Šmēdiņi. Kopumā šie lēņi aptvēra aptuveni 2000 hektārus zemes. Uz tās laika gaitā izveidojās ķoniņu dzimtu mājvietas, kopš 19. gadsimta sākuma sauktas par brīvciešiem: Pliķi, Ķoniņciems, Kalēji, Ziemeļi, Viesalgi, Dragūni un Sausgaļi. Līdz 19. gadsimta sākumam katrā brīvciešmā mājōja un zemi brīvi izmantoja tikai viena ķoniņu dzimta.

Ķoniņu dzimtu izcelsme no seno kuršu valdniekiem nav pierādāma, tomēr nav pamata uzskatīt, ka lēņi tika piešķirti tikai vietējiem aristokrātiem vai arī par sevišķiem nopelniem. Noteicošā bija lēņavīra lojalitāte un spēja pildīt lēņa diensetu. Vācu ordeņa zemēs prūšiem piešķirto lēņu skaits mērāms simtos, bet Rietumlatvijā uz 1559. gadu bez kuršu ķoniņiem vēl zināmas vismaz 20 vietējas izcelsmes lēņavīru dzimtas.

Izlēņotie dzimtu valdījumi Rietumlatvijā tika saukti par novadiem, bet lēņavīri — par novadniekiem, ar novadu saprotot dzimtīpašumu ar dabā nospraustām robežām. Lēņa neatkarību noteica lēņa dokumentos lietotā formula: «ar visiem piederumiem un ienākumiem, kā ūdeņi, zvejas vietas, meži, cirsmas, lidumi, bišu dravas, brīvi un netraucēti apdzīvot, lietot un izmantot pēc lēņa tiesībām uz mūžīgiem laikiem». Turklāt vietējie iedzīvotāji lēņus bieži saņēma pēc kuršu lēņa tiesībām, kas nozīmēja paplašinātas mantojuma tiesības: dēlu trūkuma gadījumā kuršu lēņus drikstēja mantot arī brāļu un brālēnu dēli.

Valsts neiejaukšanās dzīvē ar obligātām nodevām, nodokļiem un klausām, kā arī netraucēti izmantojamie materiālie resursi, kas spēja nodrošināt saimniecisko neatkarību un dzimtas turpināšanos, veidoja ķoniņu brīvības pastāvēšanai nepieciešamos apstākļus.

Tautā dzimtīpašumi tika saukti par tēva novadu vai tēva zemi pretstatā mūsdienām, kad šie apzīmējumi tiek attiecināti pārsvarā uz valsti. Novadi nereti tika apdziedāti arī tautasdziesmās, turklāt uzsverot problēmas, kas apgrūtināja tēva zemes apsaimniekošanu vai paturēšanu dzimtas īpašumā. Tautasdziesma, kas mūsdienās tiek uzverta pozitīvā nozīmē: «Visiem labi, visiem labi / Manā tēva zemītē: / Zaķam labi cilpas mest, / Rubenam rubināt», īstenībā ir rūgta ironija par mantinieku trūkuma vai īpašnieku nolaidības dēļ postā aizlaistu zemi, kurā netraucēti var dzīvot meža zvēri. Tēva zemi saviem pēcnācējiem spēja

Ar zvanu par velti tika apzvanīti mirušie ķoniņi, ko iespējams traktēt kā paziņojumu: «Mēs brīvi ieradāties šajā pasaulē un to arī atstājam brīvi»

paturēt tikai protošs un varošs saimnieks, nevis sliņķis, parādu ņēmējs un neviža.

Ne mazāk kā slinkums vai žūpība tēva zemi spēja apdraudēt mantinieku nesaskaņas un īpašuma sadalīšana: «Dzīvojam, bāleliņi, / Rājam savas ligaviņas, / Lai paliek tēva zeme / Mūs mūžam nedalīta.»

Ceļotājs no Kēnigsbergas Reinholds Lubenavs, kurš 1585. gada Ziemassvētkus pavadīja Peniķu dzimtas Ķoniņciemā, novēroja kopēju dzimtas saimniekošanu: precētie pāri dzīvoja katrs savā mājā, tomēr zeme tika apstrādāta kopīgi, un «viss viņiem ir kopīgs». Viesus ķoniņi uzņēmuši lielā kopējā ēkā, par kuras apsaimniekošanu rūpējušies visi pēc kārtas.

No pirmskristietības laikiem nākušais cilvēka vērtības augstākais mērs — piederība godīgai dzimtai, kā arī spēja savu dzimtu un īpašumu apgādāt un aizsargāt — visilgāk saglabājās kuršu ķoniņu dzimtās. Pašnoteikšanās bija iespējama tikai dzimtas īpašumā, ko dzimta spēja apsaimniekot un kas bija pasargāts no politiskas un saimnieciskas ietekmes no ārienes.

Kungs tēva vietā

Sociālās attiecības un saimnieciskā iekārta Livonijā kardināli mainījās pēc Livonijas ordeņa sekularizācijas un Kurzemes-Zemgales hercogistes izveidošanās 1562. gadā, kad nostabilizējās un varu hercogistē ieguva vācu muižnieku korporācija, kā arī izveidojās dzimtbūšana. Vietējos lēņavīrus sāka uzskatīt par hercogam tieši pakļautām personām, kas atkarīgas no hercoga žēlastības. Viņu tiesisko stāvokli neregulēja neviens likums. Hercoga vara nebija pietiekami spēcīga, lai aizsargātu lēņavīrus no hercoga muižu pārvaldnieku tīkojumiem padarīt lēņavīrus par kroņa zemniekiem, kuri pilda kļaušanas maksā nodevas.

17. gadsimtā kuršu ķoniņus hercogs vēl izmantoja pienākumiem, kas līdzinājās kādreizējām lēņa gaitām: ķoniņi apsargāja hercoga Kuldīgas pili, veda pastu un pārbaudīja, vai Ventas upē bez hercoga atļaujas nav izlikti tīkli. Stāvoklis pasliktinājās pēc Lielā mēra 1710. gadā, kad hercoga Kuldīgas muižai pietrūka strādnieku un muižas pārvaldnieki ķoniņiem pamazām uzspieda arī muižas lauku apstrādāšanas darbus.

Pakļautību Kuldīgas hercoga, vēlākajai kroņa muižai ķoniņiem pakāpeniski izdevās likvidēt tikai ilgstošās tiesas prāvās no 18. gadsimta beigām līdz 1884. gadam, pateicoties savai uzņēmībai un saliedētībai, jo tiesāšanās prasīja saskaņotu rīcību un lielus naudas līdzekļus. Prāvu laikā izveidojās sešu vietējo lēņavīru dzimtu apvienība ar kopējo nosaukumu *Kuršu ķoniņi*. Līdz pat 18. gadsimta beigām šis nosaukums tika attiecināts tikai uz Peniķu dzimtu, bet pārējās dzimtas tika dēvētas par novadniekiem vai Kuldīgas brīvzemniekiem. 1884. gadā ar Krievijas impērijas senāta lēmumu ķoniņi tika atzīti par īpašu privileģētu

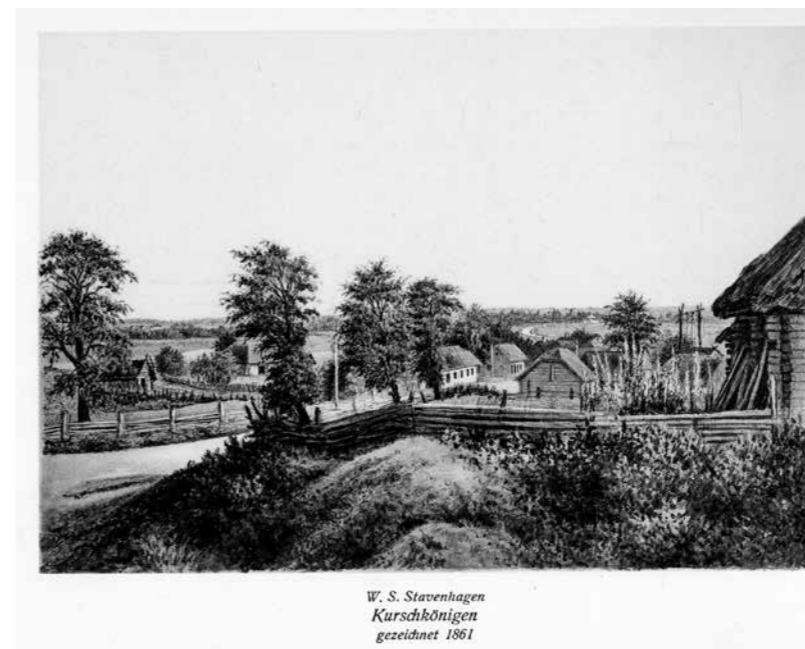
sabiedrisko grupu, kas ir brīva no jebkādiem pienākumiem kroņa labā.

Arī kļaušu laikā ar hercogu atbalstu, tomēr galvenokārt ar savu drosmi un uzņēmību, ķoniņiem izdevās nosargāt dzimtīpašuma tiesības, pamatojot tās ar Livonijas laiku lēņa dokumentiem. Daudzas citas Kurzemes lēņavīru dzimtas, kas negribēja pretoties vai nespēja pamatot savas tiesības, tika izliktas no saviem dzimtīpašumiem un padarītas par kroņa zemniekiem, kas izmanto muižas zemi. Turklāt kuršu ķoniņi paturēja arī saimnieciskās neatkarības garantu — tiesības brīvi rīkoties ar dzimtzemes augļiem. Lipaiķu draudzes mācītājs Karls Heinzuss 1761. gadā rakstīja, ka ķoniņi sekmīgi piekopj lauksaimniecības produktu, zirgu un kokmateriālu tirdzniecību. Kurzemes zemniekiem hercogistes laikā tas bija liegts, jo viņi nebija noteicēji nedz pār mantu, nedz savu personu, bet pašī tika uzskatīti par muižas inventāra piederumu.

Pašnoteikšanās un tās beigas

Lai arī valsts vara ķoniņu sadzīvi ietekmēja minimāli, saimniekošana brīvciemā nenoritēja haotiski. Brīvciemu kompakts ļāva visus kopējos jautājumus izlemt ciema saimnieku sapulcēs, kas notika vajadzības gadījumos. Augstākā autoritāte brīvciemā bija ciema vecākais, saukts par burmeistaru vai veco tēvu. Viņa varu nenoteica likumi vai spēks, bet vienīgi ciema iedzīvotāju cieņa, spēja organizēt kopējus pasākumus un atrisināt konfliktus. 19. gadsimtā visu ķoniņu ciemu burmeistari rīkojuši arī kopējas apspriedes, kurām sekojušas varenas dzīres. 19. gadsimta beigās varas iestāžu skatījumā burmeistaru stāvoklis līdzinājās policijas kārtībniekam, tomēr, kā liecina ķoniņu nostāsti, agrāk burmeistars esot vadījis dzimtas karaspēka nodaļu, mācījis jauniešus kara mākā un pat varējis piespriest pērienu sava ciema iedzīvotājiem. 17. gadsimta pirmajā pusē dokumentos vairākkārt minēti Ķoniņu un Ziemeļu ciemu tiesneši — acimredzot ciemu vecākie, kas autonomi tiesāja savas dzimtas locekļus un uz dzimtas īpašuma dzīvojošos svešiniekus. Līdz 18. gadsimta beigām Ķoniņciema burmeistara amats un gods tika mantots Lejaskīkaļu māju saimnieku ģimenē, kura, kā tika uzskatīts, bija seno kuršu valdnieku tiešie pēcnācēji. Pēc šīs ģimenes vīriešu līnijas izbeigšanās burmeistari tika ievēlēti brīvciema saimnieku kopsapulcē.

Ķoniņu dzimtu saliedētību noteica arī īpašas relikvijas un rituāli. Par senāko brīvciemu autonomijas proklamāciju iespējams uzskatīt Ķoniņu, Pliķu, Ziemeļu un Kalēju ciemu ģerboņu ieviešanu Lipaiķu baznīcas logos 1664. gadā, kā arī baznīcas zvana dāvināšanu 1678. gadā. Ar šo zvanu par velti tika apzvanīti mirušie ķoniņi, ko iespējams traktēt kā paziņojumu: «Mēs brīvi ieradāties šajā pasaulē un to arī atstājam brīvi.» Ķoniņciema ģerbonis bija uzstādīts arī ozolkoka stabā pašā brīvciemā, lielceļa malā, un vairākas

Kuršu ķoniņu ciems. Vilhelma Zigrīda Stefenhāgena zīmējums. 1861. gads.

Latvijas Nacionālā bibliotēka

reizes ticis svinīgi atjaunots. Kā stāsta, stabs nogāzies neilgi pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā.

Brīvciemā kā relikvijas tika glabāti gan senie dokumenti, gan priekšmeti, kas tika lietoti dzimtu saliedējošās darbībās. Ķoniņciemā tādi bija milzīgs koka kauss aptuveni sešu litru tilpumā, no kura Peniķi dzirēs cits citam esot uzdzēruši veselības, kā arī greznā Peniķu pīpe, no kuras svinīgos gadījumos kopīgi smēķējuši dzimtas vīrieši. Pliķu brīvciemā vēl 20. gadsimta sākumā glabājušies seni, grezni ādas segli ar sudraba rotājumiem. Tajos sēdējušas Tontegodu dzimtas līgavas, jānot uz baznīcu laulāties. Sievietes no paaudzes paaudzē mantoja greznās sudraba saktas, ko līgavainis saderinoties dāvināja savai izredzētajai. Saikni ar mirušajiem senčiem nodrošināja veļu mielasti svētbirzis, kā arī jaundzimušajiem dotie ciltstēvu vārdi: Andrejs, Kristaps, Janis, Jurgis.

Dzimtas godu svešinieku acīs nodrošināja izslavētā ķoniņu viesmīlība. Neviens ciemiņš brīvciemus neatstāja, kārtīgi nepamieļots, turklāt ķoniņi viesus pavadīja līdz savu īpašumu robežām. Kristības, kāzas un bēres brīvciemā tika svinētas trīs dienas un ilgāk, piedaloties kuplam viesu pulkam, nežēlojot nedz ēdienus, nedz alu.

Ķoniņu ciemu sadzīvi sagrāva saimnieciskas problēmas, ko ķoniņi paši nespēja atrisināt. Kopš 19. gadsimta vidus katrs saimnieks centās saimniekot kā individuāls zemes īpašnieks, kaut arī visa brīvciema zeme juridiski skaitījās kopīpašums. Aramzeme tika sadrumstalota daudzos nogabalos. Vienai saimniecībai piederēja līdz 30 šādu zemes gabaliņu, kas atradās līdz trim kilometriem cits no cita. Noteiktas robežas tiem netika nospraustas, kas izraisīja daudzus strīdus un nesaticību radu starpā, tomēr reti kurš saimnieks bija pierunājams iedalīt zemi vienā gabalā, jo uzskatīja savu zemi par treknāko. Par kopējām gani-

bām un mežiem nerūpējās, gaidot, ka viņu vietā to paveiks kaimiņi. Rezultātā Latvijas Republikas valdība 1929. gadā pieņēma likumu par brīvciemu sadalīšanu administratīvā kārtā. Šis likums pieļāva netaisnību pret ķoniņiem, jo ganības un meži tika sadalīti nevis vienlīdzīgās daļās, bet proporcionāli aramzemes lielumam.

Brīvciemu tiesiskā autonomija, nepamatojoties ne uz vienu tiesisko aktu, bija likvidēta jau 1918. gada nogalē kopā ar muižnieku privilēģijām un bez pašu ķoniņu piekrišanas. Tādējādi uz valsts varas patvaļas un ķoniņu saimnieciskās autonomijas nespējas fona izzuda Latvijā visilgāk pastāvējušie pašprietiekamie saimnieciskie veidojumi un pašpārvalde. Pārfrāzējot pazīstamo teicienu: «Ja tu nenodarbosies ar politiku, tā nodarbosies ar tevi», ķoniņu vēsturiskā pieredze māca: «Ja tu nebūsi spējīgs pašnoteikties, tavu likteni noteiks cits.»

Brīvnieku kopienas Eiropas zemēs

Kuršu ķoniņu kopienai līdzīgas sociālās grupas 9.—19. gadsimtā pastāvēja vairākās Eiropas zemēs. Vairums no tām radās arī līdzīgos vēsturiskos apstākļos: Svētās Romas impērijas perifērijā bija nepieciešami robežu sargātāji, tādēļ imperators respektēja atsevišķu dzimtu un dzimtu apvienību piederīgo personisko brīvību, īpašuma neaizskaramību un pašnoteikšanos. Laika gaitā, bieži vien ar pašu monarhu līdzdalību, brīvība un pašnoteikšanās tika ierobežota vai likvidēta no ārienes.

Brīvnieku kopienu ģenēze aizsākās senajā indoeiropiešu sociālekonomiskajā institūcijā — alodā (Skandināvijā saukta par odalu), kas sastāv no vairākās paaudzēs turpinošās lielģimenes jeb dzimtas, kā arī dzimtas valdījumā esošajiem resursiem, kas nodrošināja dzimtas pastāvēšanu, — saimniecības, zemes, mežiem, ūdeņiem, uzkrājumiem. Aloda iekļāšana vai pārdošana nebija iespējama, dzimtas saimnieciskā darbība no ārienes nekādā veidā netika ietekmēta, bet aloda robežas bija neaizskaramas. Tā bija savdabīga, suverēna dzimtas «mazā pasaule». Brīvcilvēka statusu noteica piederība kādam no alodiem, spēja apgādāt un aizsargāt sevi un dzimtu, kā arī kopēja atbildība par dzimtas locekļu nodarījumiem citu dzimtu piederīgajiem. Pēc šim pazīmēm alods bija identisks Livonijas «tēva zemei».

Attiecības dažādu dzimtu starpā regulēja liecinieku klātbūtnē slēgti abpusēji līgumi. Līgumi un kopējas saimnieciskās intereses veicināja dzimtu apvienību veidošanos. Ģermāņu teritorijās šīs apvienības tika sauktas par zvēresta vai līguma sabiedrībām (vāciski *Einigung, Eidgenossenschaft*), pēc kristietības pieņemšanas — par draudzēm (vāciski *Gemeinde*). Dzimtu apvienības lielums parasti nepārsniedza 500 individuus. Uz brīvo līgumu pamata tika dibinātas arī tirgotāju apvienības un amatnieku brālības, kas pārsteidzoši līdzinās mūsdienu paju sabiedrībām.

Nespēja izlīgt savā starpā bez tiesneša starpniecības brīvajās kopienās tika uzskatīta par kauna lietu

Ieviešoties no Austrumu despotijām aizgūtajam feodālās monarhijas pārvaldes modelim, Eiropas lielākajā daļā dzimtu apvienības tika padarītas par valsts administratīvajām vienībām vai feodālajiem lēņiem, bet iedzīvotāji — par pavalstniekiem vai dzimtcilvēkiem. Frīzu un sakšu apdzīvotajā Ziemeļjūras piekrastē, kā arī Šveices, Švarcvaldes un Bohēmijas kalnu rajonos, pateicoties zemes mazajai auglībai, kas nevilināja feodāļus, valdnieku varas vājumam, kā arī iedzīvotāju varonīgai cīņai pret valdniekiem un to vietvalžiem, brīvās dzimtu apvienības izveidoja pašu pārvaldītas zemes (latīniski *universitas*) un zemju konfederācijas.

Dzimtu apvienību sabiedrisko dzīvi parasti vadīja divas vēlētas amatpersonas: tiesnesis jeb soģis (frīzu valodā *redieva*, latīniski *consulus*, vāciski *Richter*, *Einungsmeister*) un kārtībnieks (frīzu valodā *talemon*, vāciski *Einungsvoget*). Tiesnesis vadīja tiesas sēdes, pārzināja likumus, izšķīra domstarpības apvienības locekļu vidū. Kārtībnieks izpildīja tiesas spriedumus, ievāca un izlietoja nodokļus, organizēja sabiedriskos darbus un uzraudzīja tiesneša darbību, lai tā būtu taisnīga. Šīm amatpersonām nebija nekādu tiesību iejaukties dzimtu iekšējā dzīvē. Tiesas sēdes notika svētdienās pēc dievkalpojuma īpaši būvētā sanāksmju namā vai zem lieliem kokiem, un tajās ar līdzspriešanas tiesībām piedalījās visi kopienas pilngadīgie (Frīzijā — 25 gadu vecumu sasniegušie), spriestspējīgie godavīri, kuri nebija aptraipījušies ar noziegumu, blēdišanu vai glēvulību. Šajās sapulcēs tika lemts arī par visai kopienai nozīmīgu kopdarbu veikšanu — dambju, ceļu, dzirnavu būvi, darbu un izmaksu sadali. Sapulce varēja uzlikt iedzīvotājiem nodokli konkrētam mērķim konkrētas summas apjomā, kas tika sadalīta starp iedzīvotājiem atbilstoši viņu maksātspējai. Ar visu spriestspējīgo iedzīvotāju piekrišanu sapulcēs tika pieņemti arī savstarpējās attiecības regulējoši noteikumi.

Amatpersonu darbība tika stingri kontrolēta. Tiesnešus un kārtībniekus no attiecīgās kopienas locekļu vidus ievēlēja sapulcē katru gadu ap Valpurģiem (30. aprīlis). Iepriekšējā gada amatpersonas pirms vēlēšanām atskaitījās par savu darbu gan mutiski, gan uzrādot kopienai kopējo naudas kasi un rēķinu dokumentus. Ja kopiena ar viņu darbību bija apmierināta, amatpersonas tika pārvēlētas uz nākamo gadu un pie svēto relikvijām nozvērinātas ievērot taisnību un godīgumu. Soģa un kārtībnieka darbs netika algots. Tas bija goda amats, kas godprātīgas pildīšanas gadījumā pārgāja no tēviem uz dēliem. Negodīgas amatpersonas, ja izdevās pierādīt to vainu, nekavējoties tika atceltas no amata un sodītas. Frīzu zemes Brokmeras likumi paredzēja noziedzīga tiesneša un viņa dzimtas izraidīšanu, mantas konfiskāciju un nelieša dzīvesvietas padarīšanu par tuksnesi, norokot tajā visu velēnu. Ditmarsā 1518. gadā tautas sapulce atcēla un sodīja ar nāvi vienu no zemi

pārvaldošajiem tiesnešiem, kurš bija apzadzies.

Nākamās tiesas instances un pašpārvaldes līmeņi bija vairāku dzimtu apvienību tiesnešu kop-sapulces jeb kolēģijas. Tajās nekad netika spriests par lietām, ko varēja atrisināt dzimtas vai tās apvienības ietvaros, bet gan izskatītas tieslietu apelācijas un risināti jau plašākai teritorijai kopēji saimnieciski jautājumi: spriests par lielu dambju būvi, izšķirti robežu strīdi apvienību starpā. Frīzijā visai frīzu tautai svarīgus jautājumus izlēma tā sauktā Upstalsbomas sanāksme, kurā 11.—14. gadsimtā sapulcējās visu frīzu zemju tiesneši gadijums, kad šādi jautājumi kļuva aktuāli — vajadzēja noslēgt Vēzeres upes kopējas izmantošanas līgumu ar Brēmenes pilsētu, kodificēt frīzu zemju likumus vai atrisināt bruņotu konfliktu divu frīzu zemju starpā.

Visās brīvo kopienu teritorijās pastāvēja stingras kompetences robežas dažādo pašpārvaldes līmeņu starpā. Divu dzimtu strīds, kurš skāra vienīgi šīs dzimtas vai to valdījumus, līdz zemju konfederācijas tiesnešu kolēģijai varēja nonākt vienīgi apelācijas kārtā. Turklāt nespēja izlīgt savā starpā bez tiesneša starpniecības brīvajās kopienās tika uzskatīta par kauna lietu.

Brīvajās kopienās mērķtiecīgi netika pieļauta karavīru kārtas izveidošanās, kas bija Eiropas zemju monarhu varas balsts. Katra pilngadīga vīrieša pienākums bija dienests zemessardzē ienaidnieka iebrukuma gadījumā, regulāra vingrināšanās kara mācās un personīgo ieroču iegāde. Dzimtu apvienību nodaļas komandēja vēlēts pulkvedis (vāciski *Hauptmann*) ar neierobežotu varu karadarbības laikā. Brīvās kopienas izvairījās no iebrukumiem kaimiņu zemēs, bet ienaidnieka iebrukuma gadījumos rikojās ārkārtīgi saskaņoti un nežēlīgi. Ar gariem piķiem bruņotie, veiklie frīzu kājnieki no slēpņiem veiksmīgi uzbruka smagajiem jātniekiem — bruņiniekiem. Iebrucēji tika iznīcināti ar visiem iespējamajiem līdzekļiem, gūstekņi netika ņemti, bet kritušos pameta guļam kaujas laukā. 11.—15. gadsimtā frīzu un ditmaršu zemessardze vairākkārt sakāva viņu zemē iebrukušos kaimiņu feodāļus — Holandes, Saksijas un Holšteinas grāfu, Brēmenes arhibīskapu un Dānijas karaļu — karapulku.

Frīzu un ditmaršu zemes 16. gadsimtā tomēr nespēja ilgstoši pretoties biežajiem centralizēto valstu uzbrukumiem. Tās iekaroja Dānijas karalis, Saksijas un Holšteinas hercogi. Bohēmijas brīvcieņu apvienības — hodi un karaliskie brīvzemnieki (*Künische Freibauern*) — 17. gadsimta vidū kļuva par to tiešo kungu, Svētās Romas impērijas ķeizaru, tirgošanās objektiem. Naudas grūtībās nonākušie monarhi brīvnovadus iekļāva bagātiem augstmaņiem, kuri centās brīvļaudis padarīt par dzimtcilvēkiem vai nodevu maksātājiem. Tomēr brīvības pamatus — personas un īpašuma neaizskaramību —, kā arī kopienas daļējas pašpārvaldes tiesības brīvnovadu iedzīvotājiem izdevās saglabāt līdz jaunākajiem laikiem. ■

Anda Kubuliņa

Greizs vērtējums

Par Arveda Švābes apceri *Edvarta Virzas publicistika*

Anda Kubuliņa (1942) ir Dr. philol., literatūras kritiķe, publicējusi rakstus un grāmatas. Sarakstījusi monogrāfijas *Kontūras (1981)*, *Ērkšķu kronis katram savs (1987)*, *Vizma Belševica (1997)*, *Annas Dagdas Rakstu (I, 2001)*, *Intas Ezergailes Rakstu (2011)* un *Edvarta Virzas Rakstu 1—7 (2005—2018) sastādītāja, portretskiču un komentāru autore.*

77

Ikkatri, arī Virzas *Raksti* nav gatavi, kā gatava nekad nebūs Rīga. Tas man jāatzīst pat kā Edvarta Virzas (1883—1940) kopoto rakstu¹ sastādītājam. Uzejot ko garām palaistu, neievērotu, pētnieka sirdsapziņa sūrst. Par tādu gruzi man kļuva Nacionālās bibliotēkas retumos ārpus redzesloka palikušais Dainas Zemzares fonds ar vēl padomju okupācijas laikā tur noslēpto Švābes rakstu par Virzu². Tiesību zinātnieks, vēsturnieks, folklorists, arī dzejnieks un prozaikis, Latviešu konversācijas vārdnīcas virsredaktors Arveds Švābe (1888—1959), līdzīgi kā nacionālā kulta izveidotājs, dzejnieks un *Straumēnu* autors Edvarts Virza, pieder pie latviešu kultūras korifeju pulka. Uzieto apceri, par kuras esamību uzzināju no Skaidrītes Lasmanes jau pēc Virzas pēdējā — septītā — sējuma iznākšanas, būtu nepieciešams komentēt.

Par Virzas publicistiku rakstīto Arveds Švābe balsta četrās dzejnieka grāmatās: *Laika dokumenti* (1920), *Laikmeta dokumenti* (1930), *Zemkaroga* (1935) un *Jaunā junda* (1936). Raksts tapis kara laikā apgāda *Zelta ābele* vajadzībām. Ja publicistiku saprot līdzīgi 1909. gadā Jelgavā izdotās konversācijas vārdnīcas definīcijai (Švābe to saprot tā)³, kur uzsvērtā saistība ar politiku, tiesību zinātnēm (neminētas gan atstātas atšķirības starp jēdzieniski loģisko un tēlaino publicistiku), tad Švābes raksts šķietas visnotaļ

patiess. Tomēr vārdnīcā neminētos žanra paveidus šķir ne tikai izteiksme, bet arī saturs — tēlainie pārnēsumi maina jēgu, uzslāņo jaunas sēmas, kas teksta nozīmi pārvērš un kuras vērtējot ņemamas vērā.

Jau pirmajā rindkopā atzīdams Virzu par izcilu publicistu, kam ticībā, pārliecības spēkā (žanram būtiskas iezīmes) un talantā latviešu kultūrā nav līdzinieku, varbūt vienīgi Garlībs Merķelis, Atis Kronvalds, Švābe vispirms nošķir publicistiku no žurnālistikas. Uzsver: «Tie ir šķirami jēdzieni. Par publicistiku pierasts saukt rakstus un runas, kas vairāk vai mazāk akūtas sadzīves un politikas jautājumus aplūko no kādas ideoloģijas viedokļa ar nolūku ietekmēt atklātības domas un rīcību. Ja turpretim šie jautājumi ir sīki, ar dienišķu nozīmi, vai arī viedoklis nav pamatots noteiktā pasaules uzskatā, tad runājām par žurnālistiku.»⁴ Un nošķirums ir aktuāls arī mūsdienās, kad daudzi darbojas «kādā periodiskā izdevumā nevis pārliecības, bet maizes dēļ»⁵. Savukārt akcents uz pasaules uzskatu iezīmē profesora jaunības ideālus, to saiti ar *Jauno strāvu*.

Pēc grāmatu satura atstāsta Švābe ķeras pie analīzes. Kā pirmo min dzejnieka piederību ideālismam, simpātijas pret Platonu⁶, saskatot abu izpratnē kopējas līnijas, teiksim, pārliecībā, ka valsts Satversmē centrālā vieta pieder literatūrai, jo tā «atbilst vienai no cilvēka gara pamata tieksmēm — redzēt mainīgās īstenības vietā, kurā tas katru mirkli ieslēgts, īstenību, kas, būdama ideāla, nekad nemainās» (Edvarts Virza). Uzsvērtā saītē ar Platonu tiesībnieks saskata ne tikai dzejnieka patstāvīgo pārliecību, bet arī viņa draugu K. Strauberga, A. Spekkes, A. Tenteļa ietekmi. Kā pārliecinātam materiālistam Platona ideālisms Švābem, loģiski, isti pie sirds negāja, tāpat kā nepatika Virzas konsekventā vērsšanās pret materiālismu. Tālāk viņš daudz kavējas pie krāšņās dzejnieka valodas, tēlainības, kas arī viņam neliekas isti tikama. Te Švābes skats uz publicistiku pilnībā sakrīt ar minētās pasenās vārdnīcas definīciju: publicistikas kodolu veido jēdzieniski pausta politiskā doma, kas prasa vairāk zinātnē balstītus argumentus, mazāk — emocionālas metaforas.

Tātad Švābem tuva jēdzieniskā, nevis tēlainā izteiksme atšķirībā no Virzas, kam tēlainā tikamāka. Tas tā varētu būt, ja vien apcerē Švābe respektētu tēlainās izteiksmes īpatnības. Taču profesors turas pie sev tuvās jēdzieniskās pieejas un pilnībā ignorē pārnesto nozīmju niānses, tā kļūdamas greizi netaisns. Apsmaidā pat daudzkārt un daudzu citēto Virzas izcilo metaforu: «Ir tikai divi neizgaistoši un mūžīgi ceļi pasaulē, kuriem sekojot nevar nomaldīties — celiņi, kas krusto zemnieku māju pagalmu, un gāju ceļš, kas krusto naktīs bezgalīgo debesu velvi. Abi tie ir balti. Vienu tādu padarījušas no istabas uz kūtim, klētim un laidaru tekošās

Kā rāda literatūras vēsture, sabiedrības prātos noturīgāk iespiežas māksliniecisks, nevis jēdzienisks publicistikas vārds

kājas, bet otru baltu nominušas, uz debesīm skriedamas, mirušo cilvēku dvēseles.»

Analīzē pavid pretrunas ar sākumā akceptēto Virzas publicista talanta spožumu, pat šķietams noliegums: «Ja viņš bij asprātīgs sarunu biedrs nelielā sabiedrībā, tad tomēr ne jau politisks runātājs, kas savu runu spēj improvizēt, pielāgojoties katras sanāksmes noskaņai un garīgam līmenim». ⁷ Varbūt tomēr — kāpēc tad Ulmanis tādu neprašu vazātu sev līdzī braucienos pie lauku iedzīvotājiem? Švābes formulējumos pavid pat sarkasms, kad viņš apšaubā dzejnieka košās valodas vērti, tās dievišķo spēku: «[Virza] arī publicistikā ir pirmām kārtām dzejnieks un tikai pēc tam domātājs. Tas nozīmē, ka autors grib dabūt savā garīgā varā lasītāju un klausītāju nevis diskursīvas domāšanas ceļā ar loģiski neatvairāmiem prāta argumentiem, bet gan apmāt viņa gribu, jūtas un priekšstatus ar spožām un sarežģītām asociāciju virknēm un dzejisku tēlu svinīgām procesijām, kuru iracionālos gājienus kārtā priesteris, vadīdams no vienas kulta vietas uz otru» ⁸, vai «viņa runu stilu īsti novērtēt spēja tikai retoriskās mākslas gardēži». ⁹

Tāds spriedums, iespējams, izaug no Švābes nepatikas — dzejnieka vareno iztēli iedarbīgu dara reliģiskām vizijām līdzīgs spēks — un no profesora neredzēšanas, ka nacionālo kultu izveidot bija Virzas mērķis. Turklāt, kā rāda literatūras vēsture (K. Skalbes *Mazās piezīmes*, J. Akuratera *Dienų atspīdumi*, arī E. Virzas grāmatas u. c.), sabiedrības prātos noturīgāk iespiežas māksliniecisks, nevis jēdzienisks publicistikas vārds.

Tāpat nedrīkst aizmirst — jēdzieniskā pieeja sašaurina žanra funkcijas ¹⁰, kurās ietilpst ietekmēt, audzināt, popularizēt. Pat politiķi lieto aplokano izteiksmi, lai aktuālo domu vieglāk aizvadītu līdz auditorijai — tēlainība ir emocionāla, tā pievieno jaunas nianses, sēmas, kuras viegli iespiežas cilvēku prātos.

Pēc Švābes domām, Virza zinātniski argumentēt nemaz nespējot, priekš tā viņam trūkstot akadēmiskās izglītības, kas izslīpē argumentu sistēmu. Zemtekstā — Virzas publicistika tādi «džejoļu uzmetumi» vien ir.

Šī nav vienīgā vieta rakstā, kur pamanu neglītu Švābes sitienu zem jostasvietas (Virzam tiešām akadēmiskas izglītības nebija), taču formulējums bez neētiskuma pasaka vēl ko vairāk: politiku uztvert, par to domāt, izteikties drīkst vienīgi tāds, kam kabatā augstskolas diploms (vēlams valsts tiesībās — joks). Arī apgalvojums, ka «parasti politiskā ziņā rakstnieku vairums ir «viegli cilvēciņi», kurus līdzīgi aktieriem, gleznotājiem un mūziķiem katrs režīms var kalpināt savām vajadzībām» ¹¹, nāk no tā paša apcirkņa.

Šādi izteikumi vedina jautāt: kā tādā gadījumā ir ar paša Švābes piesaukto demokrātismu? Un vai tiešām politiķi priekšvēlēšanu kampaņas organizē (pirms kara, tagad) tikai akadēmisk-

ki titulētiem? Atgādinājumam: profesors apceri rakstīja «pāris gadus pēc Virzas nāves», nevis viņa dzīves laikā, kad grāmatas iznāca. Tas ir vēl viens nesmuks fakts, kurš spiež Švābes rakstīto lasīt piesardzīgi.

No raksta gūstams maz: tikai precīzi novilkta šķirtne starp žurnālistiku un publicistiku, arī atgādinājums par to, ka dzejnieka apvaldīto parlamentārisma kritiku 20. gados noteica Zemnieku savienības politika, kura atklāti pret parlamentārisma neuzstājās (Virza bija ZS biedrs), precīzais Virzas uzskatu maiņas dokumentējums. Pie guvumiem ieskaitu pamatotās iebildes pret dzejnieka pāri realitātei pacelto ideālo zemnieku turēšanos pie pārliecības, ka vēstures gaitā zemnieks bijis galvenais latviešu kultūras veidotājs, nesējs. Švābem ir taisnība — Virzam zemnieks nav socioloģisks jēdziens (viņa piebilde: tolaik Latvija bija agrāra valsts, iedzīvotāju vairākums bija zemnieki vai ar zemes darbiem saistīti algādži, arī pats dzejnieks nāca no arājiem un viņu vēlmes labi izprata. Nav brīnums, ka savam politikas konceptam par pamatu viņš izvēlējās zemnieku atšķirībā no Švābes, kam cilvēku noskaņas uz zemēm palika pasvešas.

Profesors pārmet Virzam konsekvento vērsanos pret vācu civilizāciju, kultūru. Ir, ko brīnīties, ja no arhīviem zini — arī pats Švābe vāciešus diez ko vis nemilēja. Kopumā kārtējo reizi te ieraugu profesoru ignorējam Virzas mērķus, proti, dzejnieks vērsās pret vācu kultūras ietekmi tās ilguma dēļ — viņaprāt, gadsimtus turpinātā vienpusība bija noplicinājusi latviešu radošumu, un atjaunotne prasīja citus, svaigus avotus. Un, būdams mākslās ieinteresēts cilvēks, dzejnieks ieteica Latvijas sabiedrībai pievērsties tolaik maz zināmās Francijas, Itālijas, arī antīkās pasaules devumam, jo «latviskās un latīniskās kultūras apvienojumā ir mūsu nacionālās renesanses galvojums un ķīla» (E. Virza. *Laika dokumenti*. Rīga, 1920. 41. lpp.). Akcents uz atjaunotni pat šajā, no teksta izrautajā citātā skaidri saskatāms. Protams, vācu civilizācijas noraidījumā ne bez nozīmes bija arī vācu koloniālie spaidi, kuru latvieši bija gana daudz cietuši.

Grūti ticēt, ka Virzas nospraustos mērķus cilvēks ar tik izcili asu prātu, kāds piemita profesoram Švābem, neuztvēra, drīzāk jau tas jātulko kā konjunktūras nošķiebums — apceres rakstīšanas brīdī karš gāja pilnā sparā, Virzas analogiju papildu konotācijas latviešiem bija īpaši aktuālas, turpretim vācu okupantiem — netikamas. ¹² Uz pieņemumu par zināmu sevis sargāšanu vedina domāt Švābes atzinums zemtekstā: ar sēdētājiem uz pārkonu krusta Virza domājis pārkonkrustiešus, kuri 30. gadu Latvijā orientējās uz Hitleru, kamēr dzejnieks šo virzienu noraidīja. Sīkā piebilde no profesora puses, protams, bija drosme, ja ņem vērā viņa paša apdraudēto situāciju vācu laikā. Taču nepārliecina Švābes no-

Ne restaurāciju, kā domā Švābe, aizstāv Virza, bet to, ka jebkura ideja, piesakot ko jaunu, spēj pastāvēt tikai tad, ja daļēji balstās iepriekšējā pieredzē

sauktais iemesls Virzas simpātijām pret Musolini — tās izaugot no pārliecības, ka dučes idejas uzturēs dzīvus franču monarhijas rudimentus. Patiesie simpātiju iemesli bija citi un trīs: Musolini izsvēpēja lielnieku aģitatoru uzlidojumu Itālijai pēc Pirmā pasaules kara; augstu vērtēja stipras personības nozīmi vēsturē; nenoliedza baznīcu atšķirībā no nacistiem, kuriem tā bija vienaldzīga.

Ne restaurāciju, kā domā Švābe, aizstāv Virza, bet to, ka jebkura ideja, piesakot ko jaunu, spēj pastāvēt tikai tad, ja daļēji balstās iepriekšējā pieredzē: jaunais satur daļu aizgājušā. Vietām Švābe ignorē pat latviešu literatūras vēsturi, apgalvodams, ka «mācību par tautas ticējumiem kā vēstures primāro faktoru, sevišķi mirušo kultū», dzejnieks esot patapinājis no de Kulanža. Mirušo kultūru aktualizēja jau pasen tepat Latvijā dzimušie tautiskās atmodas dzejnieki, arī Plūdoņa un Virzas balādes gan pirmajā, gan otrajā 20. gadsimta desmitgadē, tātad Virzam savā publicistikā nevajadzēja ideju aizņemties no francūža, kaut franči un konkrētais autors dzejniekam patika.

Tāpat pavisam nav labi aizmirst: Virza bija simbolists ar vienotu pieeju visam tekstu korpusam, formāli nešķīra dzejas un publicistikas idejas, viņš, pretēji Švābem, nerakstīja valsts vēstures traktātu. Švābes skats uz kolēģa publicistiku atsauc atmiņā izglītības ministra, jaunarātnieka K. Kasparsona vienpusību: tikai zinātne virza cilvēci uz priekšu, kamēr māksla ne. Dzejnieks to atspēkoja jau 1922. gadā rakstā *Politika un dzejnieki*. ¹³

Arī par Virzas reālisma noliegšanu Švābem būs tikai daļēja taisnība — Virza visus divdesmito beigu, trīsdesmito gadus jūsmoja par aparoturo reālismu, kādu saskatīja R. Blaumaņa, A. Brigaderes, J. Ezeriņa darbos, bet nepieņēma burtisku realitātes kopiju, kādu postulēja jaunarātnieki, kreisie literāti. Turklāt tolaik mākslinieki Eiropas mākslas atjaunotnes meklējumos daudzviet pievērsās laukiem (V. Reimonds, H. Tamsāre, K. Hamsuns). Virza iekļāvās šajā Eiropas kultūras straumē, jēdzienam no savas puses pievienojot mītisko ar uzsvērtu nacionālo pašcieņu. Viņa izliktais zemnieka ideāltēla atēls jau tobrīd slīpēja lauku darbarūku garu, pēc tam gadu desmitiem palīdzēja izturēt padomju pēckara posta dubļus. Švābes «pielūgtās» kailās definīcijas to neveiktu — dzejnieka izstrādātais nacionālisma kults deva savu artavu, turot cilvēkus pie latvietības gan padomju Latvijā, gan Sibīrijas sasalumā, pat trimdas klaidos. Turklāt Virza nekad neaizmirsu citu uzrakstītajā meklēt ideālu. Ir patiess profesora vērojums par Virzas noslieci uz ideālistisko filozofiju, pretēji viņa paša orientācijai uz materialismu. Tātad par redzējuma nošķiebumu varētu pieņemt arī orientēšanos uz citādo filozofisko uzstādījumu.

Kritiski teiktais nav mēģinājums graut šobrīd

Latvijā pamaz zināmā Arveda Švābes autoritāti. To nemaz nevar izdarīt, vismaz ne es, kam viņa *Straumes un avoti* savulaik atvēra acis uz vēsturi. Joprojām gaidu viņa akadēmisko kopoto rakstu izdošanu un Arvedu Švābi uzskatu par augstu virsotni mūsu izredzēto pulkā. Savā replikā vienīgi pret netaisnu vērtējumu aizstāvu kādu citu arīdzan lielu padomju ārprāta iznīcinātu autoritāti, kuru profesoram apšaubīt, manuprāt, nevajadzēja. Pieļauju, to darīt spieda vācu okupācijas dzirnavas. Tomēr turu prātā arī faktu, ka nepārprotamībā trenēts prāts tēlainības likločus neapzināti atstumj. Taču katrs pārnesums, katra analogija, metafora rietina aizmetni papildu jēgai, ko Virzas tekstos jauš katrs lasītājs. ■

¹ E. Virza. *Raksti*. 1.—7. sējums. Sastādītāja, priekšvārda un komentāru autore Anda Kubuliņa. Rīga: *Zinātne*, 2005—2018.

² A. Švābe. *Ed. Virzas publicistika*. Nacionālā bibliotēka, Dainas Zemzares fonds, RXA 143, nr. 453.; ap 1942. gada nogali.

³ Latviešu konversācijas vārdnīca, šķirklis *Publicistika*: 1) valsts tiesību zinātne; 2) literatūras nozare, kas nodarbojas ar valsts vai sabiedriskiem jautājumiem. Publicists — valsts tiesību zinātnieks, persona, kas literāriski nodarbojas ar valsts (politiskiem) vai sabiedriskiem jautājumiem. Jelgava: Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 61. burtnīca, 1909. 3320. lpp.

⁴ A. Švābe. *Ed. Virzas publicistika*. Nacionālā bibliotēka, Dainas Zemzares fonds, RXA 143, nr. 453. 1.lpp.

⁵ Turpat, 1. lpp.

⁶ Turpat, 4. lpp.

⁷ Turpat, 6. lpp.

⁸ Turpat, 4. lpp.

⁹ Turpat, 7. lpp.

¹⁰ Latvijas enciklopēdija. IV sēj. Rīga: Valerija Belokoņa izdevniecība, 2007. Publicistikas šķirklis 846.—847. lpp.

¹¹ A. Švābe. *Ed. Virzas publicistika*. Nacionālā bibliotēka, Dainas Zemzares fonds, RXA 143, nr. 453. 1. lpp.

¹² Ne velti E. Stērstes sakārtotajās *Pēdējās dzejās* (1942) neļāva ievietot *Burtnieka dziedājumus*, bet viņas sastādīto prozas izlasi no *Zaļās Zemgales* tēlojumiem, apgādam *Zelta ābele* papildinot ar *Saimnieka pārnākšana*, vācu cenzūra neatļāva.

¹³ E. Virza. *Raksti*. 7. sējums. Rīga: *Zinātne*, 2018. 110.—113. lpp.

Edvīns Raups

Es tā negribēju

Edvīns Raups (1962) ir dzejnieks, atdzejotājs un tulkotājs. Septiņu dzejas krājumu autors. Saņēmis Klāva Elsberga prēmiju (1990), Latvijas Literatūras gada balvu (2008), Ojāra Vācieša prēmiju (2009) un citas dzejoļu krājums *Ugunsnedrošs pulss* (2016).

Paskatos pa logu — spīd saule, izeju laukā — spīd saule, dziedu, eju laimīgs gar *Narvesen*, nekādu pazīmju, ka manis varētu nebūt; un piepeši pamostos.

Ļoti negribas analizēt dzejoli, par kuru visiem ir skaidrs, ka tas ir labs dzejolis; tas atgādina dzīva cilvēka preparēšanu, lai noskaidrotu, kāpēc tas ir dzīvs. Iznākums — zināms. Bet kā tad dzejoli var salīdzināt ar dzīvu cilvēku? Arī negribas.

Negriba atrodas visur, kur pabijis cilvēks: elite un padibenēs, mākslā un zinātnē, un visur uzkrājas, akumulējot milzīgu spēku. Tā nekad nav laba vai slikta un izpaužas nenovēršami. Ļoti atgādina brīvo gribu, bet ir tai pretēja — taču ne kā elle debesīm, jo pastāv cilvēkā un nav prāta izdomāta.

Ir skaidrs, ka cilvēka dzīvi sabiedrībā neizbēgami nosaka griba: dažādas teorijas, likumi, rāmji. Ceļu satiksmes noteikumi arī ir rāmīši. Es jau nesaku, ka tas ir kas «slikts», bet būs arī citi piemēri. Negriba ir arī manipulējams spēks, kas piemīt, teiksim, sabiedrības inertajai masai un dus tās dziļēs, gaidot iedvesmu — vienmēr «no augšas», gandrīz kā mākslā. Negriba ir kā melnā matērija, tās ir daudz vairāk par labi redzamo gribu, un, izrādās, tieši tā nosaka pasaules gaitu.

Nekad neesmu gribējis atbildēt uz jautājumu, kas ir labs dzejolis, bet man to uzdod biežāk, nekā rodas sakarīgas atbildes. Kamēr nav runa par konkrētu dzejoli, vārdu *labs* gribas likt kursīvā un jautāt, ar ko *labs* dzejas teksts atšķiras no vienkārši laba dzejoļa, iztiekot bez kursīva, pēdīnām u. tml.? Īstenībā šis gribas jautājums ir mazliet vieglāks par tiem, ko gluži negribēti uzdod vienkāršais cilvēks. Piemēram, par pārtiku — kāpēc desa jāražo vairāk, ja iedzīvotāju skaits katru gadu sarūk, ilustrējot šādu loģiku ar preses ziņu, ka «izmet atkritumos sešsimt tonnas saldētas aitu gaļas» (*Lsm.lv*, 25. janvāris)? Kādi tur ekonomikas «pamatlikumi», parasta negriba. Šķiet, to, ko sabiedrības elite sastrādāja juku laikos, tas ir, mūsu atjaunotās valsts pirmsākumos, vispār neviens negrib atcerēties. Kurš gan normāli domājošs cilvēks varēja gribēt, lai par atjaunotās valsts pirmo prezidentu kļūst nupat komunistu partijas biļeti nolikušais Guntis Ulmanis — padomju blata sistēmas citadeles, Rīgas rajona Sadzīves pakalpojumu kombināta direktors? Komunisti bez jebkādiem, kā mēdz teikt, nopelniem tautas labā? Un situācijā, kad politiskā centra, 5.

Saeimas, augšgalā jau tā visi bija bijušie komunisti? Tur bija jāsadodas rokās, kā gāžot komunistu varu, un jāsaņem tādā negribēšana... Vienīgi tad.

Bet nekas slikts jau nenotika, vai ne? Čekas aģenti arī stāsta, ka neko sliktu nav darījuši. Vairākums neko netaisās nožēlot. Vairākums nekad neko nenozēlo, tie ir muļķa indivīdi. Vairākums neko sliktu arī negrib — vienkārši ir vairākumā. Vēl viena negribas spēka spoža izpausme. Vairākums var būt gan «neizglītota masa», kā tas bija ar boļševikiem, gan augsti izglītoti ASV senatori, kas ar vairākuma tiesībām atceļ visas apsūdzības savam prezidentam. Mēs neko sliktu negribējām, vienkārši bijām vairākumā.

Tāpēc vienīgās teorijas, kas silda sirdi (vēl bez pasaules gala), ir teorijas par mākslu; un pat vienā alga, vai tās radītas pirms notikuma vai *post factum*. Mākslā negriba atrodas tuvu intuīcijai, kad pēc ieilgušiem, bet svētīgi rūgtiem brīžiem neviļus ķeries pie kā saldāka. Piemēram, aizraujošas grāmatas, kurā pabeigts (kvalitatīvs lielums) daiļliteratūras teksts tiek aplūkots no teorētiskās puses, analizēts, pakļaujot to dažādiem priekšstatiem, gaumes skolām, iztēles rāmjiem, literatūras un gramatikas vēsturei utt. Tādu ir ļoti daudz, īsti spriedzes romāni ar iegaujamām sentencēm katrā lappusē, ja vēlamies palutināt intelektu; un tūdaļ no prāta izmetamām sentencēm, ja vēlamies radīt ko jaunu.

Šeit negribas spēks slēpjas apstākļi, ka izsmeļošos teorētiskos darbos autors mēdz tik vispusīgi analizēt mākslas radīšanas veidus, tik apņēmīgi aizpildīt katru spraugu vai alu, kuras dziļēs varētu slēpties jauns, vēl neizpētīts atzars, ka vienīgā vēlme ir celties kājās, tas ir, sēsties pie galda un oponēt šim raitajām, loģiskajām tēzēm, kas ir gandrīz neiespējami, jo pēc desmit lappusēm tu atradīsi atspēkojumu arī šai un vēl šai tēzei — līdz brīdim, kad nejauši uzrakstās dzejolis, un tu uz mirkli esi brīvs no gribas vēstures un tās teorijām. Droši vien tikpat brīvs jutās arī Umberto Eko, kad tika vaļā no Džoisas, lai sacerētu *Džoisas poētiku*.

Zināšanas ir tik dažādas un neparastas. Brīžiem traucē apziņa, ka viss, kam cilvēks pieskaras, kaut kādā ziņā tiek cilvēciskots un zaudē pirmējo esību. Par labām un sliktām teorijām politikā un ražošanā, par labiem un sliktiem dzejoļiem literatūrā man pieņemama šķiet atbilde, ka ir svarīga domāšanas gaita, proti, ja labs dzejolis vēl nav uzrakstīts, bet es tikai spriežu par to, kas ir labs, tad epitets «labs» jāliek pēdīnās vai kā citādi jāizceļ. Bet ja «labs» dzejolis ir jau uzrakstīts, tad droši var pēdīnās nelikt, diskusijai vairs nav vietas... Te es atsaucos uz neirologu pētījumiem, ka cilvēkam pēc 25 gadiem vajadzētu būt skaidrībai ne tikai par saviem ēšanas paradumiem, bet arī par loģiku, kas tiek iedarbināta, domājot kategorijās labs—slikts.

Noslēgumā dzejolis par Lielo Negribu:

Kad es eju, nevaru aiziet.

Kad nāku atpakaļ, nevaru atnākt. Kāds mani visu laiku rada, saka ūdens. ■